

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 372.8:373
ББК: 74.26+74.2
Х – 38

ҲАМРОЕВ ҲАБИБУЛЛО ҚЎРАЕВИЧ

**ЧАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ КОР
БО МАТН, ДАРКИ МАЪНО ВА ХОНИШИ БОШУУРОНА ДАР
ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

ДИССЕРТАЦИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Рохбари илмӣ: Ғиёсиев Меҳриддин,
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент,
мудири кафедраи педагогика, психология
ва методикаи таълими ДҚТИБКСМ**

ДУШАНБЕ - 2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
БОБИ 1. ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ КОР БО МАТН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ҲАМЧУН ЯК ҶУЗЪИ ТАРКИБИИ САЛОҲИЯТИ ХОНИШИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ.....	16
1.1. Ҷанбаҳои дидактикии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар синфҳои ибтидоӣ. Марҳилаҳои шиносонидани хонандагон бо матн.....	16
1.2. Заминаҳои психологӣ-педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмун ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол.....	25
1.3. Омилҳои асосии ташаккули фикр, малакаҳои дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони зинаи таҳсилоти ибтидоӣ	41
1.4. Мафҳуми дарк, мазмун ва моҳияти тафаккур. Аҳамияти истифодаи воситаҳои фразеологӣ ва тасвир дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна	61
Хулосаи боби 1.....	86
БОБИ 2. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ ДАРКИ МАЪНО ВА ХОНИШИ БОШУУРОНА ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ВА ТАҲҚИҚОТИ ОЗМОИШИИ ОНҲО.....	90
2.1. Талаботи асосӣ ба дарсҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ ва масъалаҳои муҳими ташаккули фаъолнокии маърифатии хонандагони хурдсол аз нигоҳи муҳаққиқон.....	90
2.2. Ташаккули малакаҳои дарки маъно ва таълими ҳамгиро - талаботи асосии барномаҳои таълим ва омилҳои асосии ташаккули фаъолнокии маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	104
2.3. Нақши усулҳои анъанавӣ ва интерактивии таълим дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол	122
2. 4. Таҳқиқоти озмоишии асосҳои назариявӣ ва шароитҳои педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар синфҳои ибтидоӣ	138
Хулосаи боби 2.....	159
ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО.....	162
ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ.....	177

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Давраи муосири рушди устувори чома зарурати дастбӣ ба таҳсилоти босифат ва таҳсилот барои ҳаётро ба миён мегузорад. Доштани тафаккури мантиқӣ ва малақаҳои кор бо иттилоот (матн) аз салоҳиятҳои асосии насли “асри иттилоот” арзбӣ мегардад.

Аз ин хотир, ҳадафи асосии таҳсилот бояд ба он равона карда шавад, ки дар зинаи якуми таҳсилоти ҳамагонӣ бачаҳоро тавре таълим диҳем, ки онҳо на танҳо хондану навиштан ва ҳисоб карданро уҳдабароёна азбар намоянд, балки аз ҷиҳати тафаккур ва эҷод низ рушдёфта бошанд ва фикрашонро дуруст баён карда тавонанд. Ба таъбири дигар, кӯдак дар ин синну сол бояд он чизеро аз худ кунад, ки ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, аз қабили маҳорати омӯхтан ва мустақилона ҷӯстучӯ кардани дониш, тафаккури мантиқӣ, эҷодкорӣ, коммуникативӣ, ки ҷиҳати пешбурди фаъолият барои ӯ имрӯзу фардо заруранд, батадрич мусоидат намояд.

Бояд таъкид сохт, ки дар таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ кор бо матн ва дарки маънои он аз ҳама асосӣ буда, ташкили раванди хонишро бидуни он тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро фаҳмиши маънои матни хондашуда натиҷа ва ҷамъбасти фаъолияти фикрии хонандаи хурдсол маҳсуб меёбад.

Ғараз аз андешаҳои дар боло ироашуда аз он аст, ки дар барномаҳои таълимии то солҳои духазорум амалкунанда доир ба ташаккули малақаҳои дарки маъно ва зеҳни хонандагонии синфҳои ибтидоӣ кам эътибор дода шуда, талаботи мушаххас муқаррар карда нашуда буд, ки ин тарзи муносибат ба инкишофи нутқи хонандагонии хурдсол баъзе монеаҳоро ба бор меовард.

Сарфи назар аз ин, мушоҳида ва иштирок дар дарсҳои як идда омӯзгорони синфҳои ибтидоии ҷумҳурӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки то ба ҳол хонандагон аксаран мазмуни матнро ба дараҷаи зарурӣ намефаҳманд ва малақаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона дар онҳо ба талабот ҷавобгӯ набуда, дар сатҳи паст қарор дорад. Вобаста ба ин, мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки омил ва

сабабҳои ба ин монанд ҳолатҳоро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода, ба манзури мусоидат ба ислоҳи вазъ дар ин ҷода амсилаҳои муносибу мувофиқи методиву омӯзиширо коркард ва манзури омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ намоем.

Набудани таҳқиқоти мукамал дар илми методикаи ватанӣ, ки мустақиман ва ҳамаҷониба ба масоили кор бо матн, омӯзиши малакаҳои дарки маъно ва аҳамияти хониши бошуурона дар инкишофи нутқи хонандагони хурдсол бахшида шуда бошад, моро ба интиҳоби мавзӯи мавриди назар раҳнамун сохтааст.

Аҳамияти мавзӯи мазкур дар он ифода меёбад, ки он бо дарназардошти талаботи замони муосир ба таълиму тарбияи насли наврас ва дар заминаи татаҳаввулоту ислоҳоти куллии, ки солҳои охир дар соҳаи маорифи кишвар, махсусан, вобаста ба гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим ба вуқӯъ омаданд, таҳия ва ироа шудааст.

Мулоҳизаву далелҳои зикргардида аз он далолат мекунанд, ки мавзӯи барои таҳқиқоти диссертатсионӣ интиҳобшуда - «Ҷанбаҳои педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурона дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ» дорои аҳамияти амиқи назариявӣ амалӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Адабиёти илмӣ, илмӣ-методӣ, илмӣ-таълимӣ, педагогӣ ва равоншиносӣ, ки дар дохил ва хориҷи кишвар аз ҷониби олимону методистони варзида доир ба мавзӯи интишор шудаанд, мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор гирифтанд. Натиҷаҳои омӯзиш ва таҳлил аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар самти ташкили кор бо матн, дарки мазмун ва хониши бошуурона як идда корҳои назаррасе анҷом пазируфтаанд. Олимону методистони тоҷик дар пажӯҳиши проблемаҳои инкишофи нутқ, хониши бошуурона ва дарки маъно, инчунин, масъалаҳои назарӣ амалии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба баъзе натоиҷ комёб шудаанд.

Олимону муҳаққиқони варзидаи тоҷик С. Айнӣ, М. Шакурӣ, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, Д. Тоҷиев, С. Ҳалимов, Т. Ҳ. Мирзозода, Т. Хаскашев, Ш.

Ҳусейнзода, А. Афсаҳзод, Ҳ. Каримов, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Каримова, Х. Афзалов, Х. Ҳусейнов, С. Воҳидов, М. Муҳаммадиев, Б. Камолиддинов, М. Курбонов, М. Раҳмонов, А. Эшонҷонов, Х. Буйдоқов, Х. Хаскашев, Б. Мачидова, Л. Иматова, Р. Амонов, Н. Амонов, Х. Мирзозода, Н. П. Парпиев, С. Табаров, А. Сӯфизода, Б. Қодиров, С. Шербоев, С. Аминов, С. Имронов, Ф. Икромов, И. Абдуллозода, С. Неъматов, Э. Шарипов, С. Тағоев, А. Маҳмадаминов, А. Байзоев, Ш. Тағоев, М. Шайхов ва чанде дигарон оид ба масоили кор бо матн ва хониши бошуурунаи он баъзе ишораҳо карда, дар ин ҷода андешаҳои шоёнеро ироа намудаанд, ки кори таҳқиқоти мо бо такя аз онҳо сурат гирифт.

Гузашта аз ин, олимон, равоншиносон ва методистони машҳури хориҷи кишвар К. Д. Ушинский, И. В. Прокопович, Б. И. Коротяев, М. Р. Лвов, Б. Н. Кабанова, А. А.Л Юбинская, И. Г. Василева., В. А. Иоаннесьян, А. В. Полякова, В. П. Стрезикозин, М. Д. Виноградова., И. Б. Первин, А. Н. Соколова, Л. Л. Гуровой, Н. И. Жинкина, Т. Г. Рамзаева, Н. С. Рождественский, В. А. Кустарева, А. В. Текучев, В. А. Крутетский, А. А. Любинская, Н. Д. Левитов, А. А. Смирнов, Б. М. Теплова, Б. М. Кононыкин, Н. Т. Шербакова, М. А.Скаткина, М. Данилов, Л. П. Федоренко, Л. В. Занков, Л. П. Элконин, В. Т. Стрекозин, Т. А. Ладиженская, Л.С. Виготский, А.Н. Леонтев, О.И. Никифорова, Р. Арнхейм ва дигарон роҷеъ ба масоили инкишофи нутқ, тафаккур, зеҳн, азбаркунии дониш ва хусусиятҳои равонии хонандагони хурдсол иброи назар намуда, дар ин маврид ақидаҳои илмӣ хешро баён кардаанд, ки мо дар таҳқиқоти диссертационӣ аз онҳо ба таври густурда истифода намудем.

Равоншиносони ватаниву хориҷӣ таваҷҷуҳи махсусро ба он ҷалб менамоянд, ки дарки мазмун ин аксбардории муқаррарӣ ва қабули оддӣ иттилоот набуда, фаъолияти густурдаест, ки дар он ҳавасмандии мусбат, талабот ва шавқу рағбат нақши муҳим мебозанд.

Бо вучуди ин, ҳанӯз таҳқиқоти илмӣ-амалии мустиқил доир ба технологияи педагогӣ ташаккули маҳорату малакаҳои кор бо матн, дарки маъноӣ он ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол ва асосҳои методӣ татбиқи он дар

раванди таълим дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон ба таври мукамал анҷом дода нашудааст. Бинобар ин, хусусияти бисёрҷанбаи масъалаи мавриди таҳқиқ ва мавҷудияти ихтилоф ва муаммоҳои ҳалталабу баҳснок дар ин замина зарурати интихоби мавзӯ, проблема, ҳадаф ва вазифаҳои диссертатсияи мазкурро муайян намудаанд.

Масоили мазкур имконият фароҳам сохтанд, ки проблемаи таҳқиқот аниқ карда шавад. Мутобиқ ба проблемаи барои таҳқиқ муқарраршуда ва дар асоси таҳлили муҳим будани проблема ва предмети таҳқиқот мавзӯи кори диссертатсионӣ «Ҷанбаҳои педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарк маъно ва хониши бошуурона дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ» муайян карда шуд.

Проблемаи таҳқиқот:

- ҷустуҷӯ, муайянсозӣ ва асосноккунии роҳу усулҳои самараноки ҳалли проблемаи ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона дар хонандагони хурдсол мутобиқ ба талаботи замон ва муҳимияти проблемаи мазкур;

- муайянсозии вазъи ҷобачогузории матнҳо дар китобҳои дарсии забони модарӣ, мувофиқати ҳаҷми матн ва мазмуни он ба синну соли хонанда;

- ошкор сохтани хусусиятҳои барҷаста доштани матн дар рушди нутқ ва тафаккури хонандагони хурдсол.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣю таҳқиқотии шӯбаи таҳсилоти томуассисаи таълимӣ ва ибтидоии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 дар мавзӯи “Роҳу усулҳои ташаккули салоҳиятҳои хониши мустақилона дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ” ва талаботи асосии Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 ноябри соли 2020, № 647) иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Муайянсозӣ ва коркарди ҷанбаҳои педагогии илман асосноккардашудаи роҳу восита ва технологияҳои гуногуни ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъно дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот: Мақсади таҳқиқот ва фарзияи пешниҳодгардида зарурати иҷрои вазифаҳои зеринро ба миён гузоштанд:

1. Омӯзишу таҳлили асосҳои илмӣ, педагогиву психологӣ, методӣ ва таҳқиқоти олимон роҷеъ ба масоили хониши бошууруна, дарки маъно ва кор бо матн дар зинаи аввали таҳсилот;

2. Коркард ва пешниҳоди тавсияву методҳои муосири қироати бошууруна ва дарки маъно бо дарназардошти талаботи замон ва ҳадафҳои таҳсилоти муосир, ки ба инкишофи нутқи хонандагон мусоидат кунанд ва дар толибилмон малакаҳои амалии кор бо матн ва салоҳияти хониши бошууруна ва дарки маънои матнро ташаккул диҳанд;

3. Омӯхтани масъалаҳои раванӣ ва дидактикӣ бо мақсади коркарди асосҳои илмӣ ташаккули малакаҳои кор бо матн ҳамчун омили асосии инкишофи нутқ дар ҷараёни қироати бошуурунаи матн бо дарназардошти талаботи таълими ҳамгирӣ хонишу забони тоҷикӣ.

4. Ошкор намудани махсусиятҳои таълими ҳамгиро ва беҳтару хубтар инкишоф додани нутқи шифоҳии хонандагон ва дарки маънии матни мутолиашуда бо нишондоди сарчашмаҳо дар асоси таърихи методикаи забон ва адабиёти тоҷик.

5. Дарёфти методикаи корбарӣ бо матнҳои шиносу ношинос ва муайян кардани методикаи дастрас барои фаҳмиш ва дарк намудани мазмун аз тарафи хонандагон, омӯхтани омилҳо ва ҳолатҳои ташаккули салоҳияту малакаҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон.

Объекти таҳқиқот: раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ, фаъолияти омӯзгорон ва хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

умумӣ ва литсею гимназияҳо, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии ин зинаи таҳсилот.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот: ҷанбаҳои педагогии ҷараёни омӯзиши малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурокаи матн дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва литсею гимназияҳо.

Фарзияи таҳқиқот: ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва хониши бошуурокаи матн дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарсҳои забони модарӣ ба таври самаранок ба роҳ монда хоҳад шуд, агар:

1. Асосҳои назариявӣ-амалӣ ва технологияи таълим ҳангоми қироати матн ва дарки маънои он дар дарсҳои забони тоҷикӣ коркард карда шаванд.

2. Моҳияти сохтори дарсҳои ҳамгиро дар ҳамбастагӣ бо хониш ва грамматикаи забони тоҷикӣ асоснок карда шаванд.

3. Маҷмӯи қисматҳои асосии омӯзиши матнҳо барои хониш тариқи ҳамгиро бо грамматикаи забони тоҷикӣ вобаста ба дарки маънои матн ва хониши бошуурокаи коркард карда шаванд.

4. Маводи дидактикӣ ба монанди саволнома, машқу супоришҳо ва ғ. аз забони тоҷикӣ барои омӯзгорону хонандагон тибқи талаботи замон ва бо дарназардошти истифодаи технологияи иттилоотӣ-инноватсионӣ дар таълим таҳия гардида, аз ҷониби омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ васеъ истифода шаванд.

5. Дастур ва тавсияҳои методӣ оид ба роҳу усулҳои ташаккули малакаҳои кор бо матн, фаҳмидани мазмуни матнҳои хондашуда ва кор бо машқу супоришҳои дар китобҳои дарсӣ додашуда таҳия ва дастраси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ гардонида шаванд.

6. Усули таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ ҳамчун фанни бунёдӣ мувофиқ ба талабот ва бо дарназардошти рушди босуръати илм, техникаву технология ва иттилоотӣ гардидани аксари муносибатҳо дар ҷомеа самаранок коркард ва мақсаднок истифода бурда шавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот: таҳқиқот дар се марҳила сурат гирифт:

Дар марҳилаи якум (2017-2018) маводи зарурии илмӣ, педагогӣ ва психологӣ барои таҳқиқот ҷамъоварӣ шуда, зимни он масъалаҳои назариявӣю методологӣ, махсусиятҳои мазмуни таҳсилоти забони тоҷикӣ, мафҳум ва моҳияти мазмуни таҳсилот ва меъёрҳои он баррасӣ гардид, нақша ва барномаи таълими синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ва мавқеи мавзӯи кор бо матн ва хониши бошшуро на дар онҳо таҳлил карда шуданд.

Дар марҳилаи дуюм (2018-2019) самарабахшии усулу воситаҳои ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошшуро на дар хонандагони хурсол муайян ва равшан карда шуда, роҳҳои татбиқи онҳо дар ҷараёни таълим дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод ва фарзияи кории таҳқиқот тасдиқ, мазмун ва методҳои кор бо омӯзгорон дар давраи амалияи педагогӣ муайян карда шуданд.

Дар марҳилаи сеюм (2020-2021) таҳқиқот ва озмоишҳо роҷеъ ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва хониши бошшуро на дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташкилу баргузор ва таҳлилу ҷамъбаст гардида, натиҷаҳо коркард, хулосаву тавсия ва пешниҳодҳо доир ба тақмили мазмуни таҳсилот ва ташаккули салоҳияту малакаҳои хонандагони хурдсол вобаста ба мавзӯи манзур карда шуданд.

Асосҳои назариявӣ-методологӣ таҳқиқотро мафҳумҳои асосии дарки назарияи диалектикӣ-материалистӣ ва талаботи аз онҳо бавучудоянда, назарияи маҷмӯи маълумот ва таълимот дар бораи моҳияти забон, мавқеи забон дар ҷомеа ва хусусиятҳои мавҷудаи он, таълимот дар бораи нутқ ва тафаккур, асосҳои педагогиву психологӣ ва фалсафии ташаккули салоҳиятҳои эҷодкорӣ, коммуникативӣ, тафаккури мантикӣ ва рушди шахс, мероси педагогии олимони шинохтаи ватанӣ ва хориҷӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ соҳаи маориф, ки моҳияти ҷараёни таълим дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, тавассути ташаккули салоҳият ва малакаҳои кор бо матн ва

хониши бошуурунаро дар хонандагони хурдсол равшан мекунад, инчунин, концепсияву стратегия ва барномаҳои рушди маориф ташкил медиҳанд.

Сарчашмаи маълумот: осори илмӣ олимони ватанӣ хориҷӣ, методистону педагогҳо ва психологҳо оид ба роҳу равиш ва воситаҳои ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурунаи матн дар хонандагони хурдсол; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стандарти давлатии таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақшаву барномаҳои таълими синфҳои ибтидоӣ, санадҳои барномавӣ-методӣ ва меъёри-ҳуқуқии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами омӯзгорони назовари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ оид ба ташаккули салоҳиятҳои коммуникативӣ-иттилоотӣ ва малакаҳои кор бо матн дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошанд.

Заминаҳои эмперикӣ: Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо объекти таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методи марбут ба мавзӯ, омӯзиши адабиёти умумӣ-дидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика, психология ва методикаи таълим; омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ба мушоҳида гирифтани раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ; ҳамчунин, тавассути истифода аз методҳои эмперикӣ - суҳбат ва саволномаҳо бо омӯзгорону хонандагон, ташкил ва гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни озмоиш бадастомада ва таҳлилу арзёбии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, мушоҳидаи педагогӣ, мусоҳибаҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва арзёбиҳои таҳхисӣ, дар асоси маълумоти бадастомада ташаккул додани далелҳои илмӣ, ки дар натиҷаи истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, усулҳои миқдорӣ ва дар шакли маълумоти оморӣ ва коркарди оқилонаи онҳо ба вуҷуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот: Таҳқиқот мазкур дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 7, 11, 15, 3, 10, 4 ва 6-и шаҳри Бохтар, №18-и ноҳияи Кӯшонӣён, №1-и ноҳияи Вахш, №10-и ноҳияи Ҷ.Балхӣ ва филиали Донишқадаи ҷумҳуриявӣи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи

маориф дар шаҳри Бохтар ва ғ. гузаронида шуд. Дар чараёни пажӯҳиш 70 нафар омӯзгорон ва 480 нафар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии зикршуда фаро гирифта шуданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқотро нуктаҳои зерин ташкил медиҳанд:

- асосҳои методологии омӯзиши проблемаи ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошууруна муайян карда шуда, хусусиятҳои кор бо матн, фаҳмидани маънои матн ва хониши бошууруна омӯхта шуда, мафҳуми онҳо аз ҷиҳати назарӣ то андозае аниқ карда шуд;

- роҳу усулҳои ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва хониши бошууруна дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқ ба талаботи таҳсилоти муосир коркард карда шуданд;

- муайян карда шуд, ки салоҳияти кор бо матн, дарки маънои он ва хониши бошууруна на танҳо ҳоси ҷанми забони тоҷикӣ аст, балки салоҳияти аз ҳама асосии барои тамоми ҷанҳои дигар зарурӣ мебошад;

- омилҳои асосии дарки маънӣ, ки бархе аз хонандагон аз уҳдааш намебаромаданд, ба қадри имкон асоснок карда шуданд;

- ҷиҳати воридсозии тағйирот ва иловаҳо ба барнома ва методикаи таълими забони модарии синфҳои ибтидоӣ нахустин бор роҳу усулҳои беҳтару хубтари кор бо матн, дарки маънӣ ва хониши бошуурунаи матн коркард ва пешниҳод карда шуд.

Ба ҳимоя нуктаҳои зерин пешниҳод мешаванд:

- ҳулосаҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ роҷеъ ба роҳу усулҳои гуногуни кор бо матн, хониши бошуурунаву дарки маъно ва инкишофи нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ;

- таҳлили арзёбии таҳқиқоти муосир оид ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маънои матн, арзёбии марҳилаҳои гуногуни шиносонидани хонандагон бо матн ва шаклу усулҳои гуногуни кор бо матн;

- баррасии асосҳои педагогиву психологии раванди кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маънои матн, нақш ва аҳамияти истифодаи усулҳои

анъанавӣ, фаъол ва интерактивии таълим дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъноӣ матн;

- натиҷаи чорабиниҳои таҷрибавӣ-озмоишии дар муассисаҳои ибтидоии таҳсилоти миёнаи умумӣ баргузоршуда, ки самаранокии равишҳои пешниҳодшударо нишон медиҳанд ва хулосаву пешниҳодҳо дар ин маврид;

- асосноккунии илмӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мувофиқати онҳо ба асосҳои ибтидоии назариявӣ ва методологӣ, истифодаи комплекси методҳои назариявӣ ва эмпирикии мувофиқ ба объект, мавзӯ, мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот, робитаи мутақобилаи нуктаҳои назариявӣ бо амалияи воқеӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз навгониҳои илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот бар меояд, ки нуктаҳои зерин муаррифгари онанд:

- таҳқиқотҳои олимони оид ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъноӣ матн ва хониши бошууруна дар ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ ҳаматарафа мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор дода шуданд;

- проблема ва асосҳои назариявӣ амалии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъноӣ матн ва хониши бошууруна дар ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ муайян ва коркард карда шуданд;

- самаранокии моделҳои пешниҳодшуда оид ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъноӣ матн ва хониши бошууруна дар ҳонандагони ҳонандагони хурдсол дар дарсҳои забони тоҷикӣ собит шуданд;

- вазъи коркарди методҳои масоили вобаста ба ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошууруна дар синфҳои ибтидоӣ ва заминаҳои психологӣ раванди мазкур муайян карда шуданд;

- дарки предмет, мазмун ва моҳияти тафаккур, аҳамияти воситаҳои фразеологӣ ва тасвир дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маънофаҳмӣ, роҳу усулҳои истифодаи усули анъанавӣ ва интерактивӣ дар таълим ва аҳамияти он дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурунаи матн баррасӣ карда шуданд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- амсилаи муассиру дар асоси озмоиш санчидашударо пешниҳод менамояд, ки ба рушди маҳорату малакаҳои кор бо матн ва дарки маънифаҳмии хонандагон мусоидат менамояд;

- натиҷаи амалии таҳқиқот ва тавсияҳои методие, ки таҳия ва ироа шуданд, имконият медиҳанд, ки талаботи барнома нисбати кор бо матн, дарки маънӣ ва хониши бошууруна дар китобҳои дарсӣ таҷдиди назар шаванд;

- роҳу усулҳо ва технологияи коркарду санчидашудаи пешниҳодгардида метавонанд дар раванди таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гиранд;

- тавсияҳои методии таҳияшуда такмили раванди таълими забони тоҷикиро дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурий дар самти ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошууруна таъмин хоҳанд кард;

- натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми коркарди ҷанбаҳои методии баланд бардоштани самаранокии дарсҳо ва сифати дониши хонандагони хурдсол истифода гардида, мавриди таваҷҷуҳи мутахассисони соҳаи педагогика, психология ва методикаи таълими синфҳои ибтидоӣ қарор гиранд;

- тавсияҳои методӣ метавонанд амалан дар раванди омодаسازی омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии равияи омӯзгорӣ, дар курсҳои такмили ихтисос ҷиҳати такмили маҳорати касбии омӯзгорони зинаи аввали таҳсилот ва таҳияи диссертатсия, корҳои курсӣ, дипломӣ ва реферативӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти назариявии таҳқиқот ба таври кофӣ далелнок карда шуда, дар асоси таҳлилу арзёбии адабиёти илмӣ дар соҳаи методикаи таълим, педагогика ва психология, кори таҷрибавию озмоишӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот анҷом ёфтаанд.

Дастовардҳои таҳқиқот бо таъя ба методологияи илмӣ, манбаъҳои гуногуни иттилооти методӣ, педагогӣ, психологӣ, таҳлилу таърифи бисёрсатҳаи

мафҳумҳои асосӣ, истифодаи мақсадноки методҳои ҳамдигарро мукамалкунандаи таҳқиқотӣ, ки ба ҳадаф, предмет, вазифа ва мантиқи таҳқиқот мувофиқанд, таъмин карда шуданд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқат мекунад: *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар чараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4* – «Назария ва концепсияи таълим» (қонуниятҳо, принципҳои таълими бачагон дар давраҳои гуногуни бавоярасии онҳо; навҳо ва амсилаҳои таълим, ҳудудҳои истифодаи онҳо; вижагиҳои таълим дар сатҳҳои мухталифи таҳсилот), *банди 7* – «Педагогикаи амалӣ» (фаъолияти озмоишию таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии унвончӯ дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъала; дар омезиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва озмоишӣ, таҳлили миқдорӣ ва сифатии маводу натиҷаҳои дар чараёни корҳои озмоишӣ бадастомада; дар истифодаи маҷмӯи усулҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар ташкил ва баргузор кардани таҳқиқоти озмоишӣ, тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар раванди озмоиш, таҳлили натиҷаҳо ва коркарди маълумот, дар таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва дар коркарди таҳқиқоти диссертатсионӣ таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар семинарҳои илмӣ-методӣ ва илмӣ-амалии филиали Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ш. Бохтар, ҷаласаҳои кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими филиали мазкур ва дар иттиҳодияҳои методии омӯзгорони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ муҳокима ва мавриди озмоиш қарор дода шуданд.

Муҳтавои асосии диссертатсия ва натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ дар семинару конференсияҳо, машғулияти мизҳои мудаввар, семинарҳои

омӯзишиву курсҳои сайёр, ки солҳои 2017-2021 дар филиали Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар минтақаи Бохтар, семинарҳои омӯзишӣ оид ба муносибати босалоҳият ба таълим барои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Бохтари вилояти Хатлон баргузор гардиданд, ироа, тасвиб ва тасдиқи худро ёфтаанд.

Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда дар шакли мақола ва ғушурдаҳои илмӣ ба таъб расида, дар конференсияҳои илмӣ амалии дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф ва филиалҳои он баргузоршуда ироа шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмунӣ асосӣ таҳқиқотро ифода карда, ба теъдоди 19 мақолаҳои илмӣ ва дастурҳои методӣ: 6 номгӯй дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2 номгӯй дар маҷмӯаи маводи конференсияҳо ва 11 номгӯй дар нашрияҳои дигар ба таъб расидаанд.

Сохтор ва диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса, тавсияҳои методӣ ва феҳристи адабиёт иборат буда, 189 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил мекунад.

БОБИ 1. ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ КОР БО МАТН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ҲАМЧУН ЯК ҚУЗЪИ ТАРКИБИИ САЛОҲИЯТИ ХОНИШИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

1.1. Ҷанбаҳои дидактикии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар синфҳои ибтидоӣ. Марҳилаҳои шиносонидани хонандагон бо матн

Масоили таҳсилот дар зинаи аввал диққати олимон, методистон ва педагогҳоро ҳанӯз аз асри XIX ва XX ба худ ҷалб карда буд. Онҳо хуб дарк мекарданд, ки комёбиву самаранокии таълим дар зинаи дуюму сеюми таҳсилоти умумӣ маҳз ба синфҳои ибтидоӣ сахт алоқамандаст. Бо таваҷҷӯҳ ба ин онҳо диққати асосиро махсусан ба синфҳои ибтидоӣ равона мекарданд.

Аз ҷумла, Д.И. Тихомиров дар китоби худ «Дар дарсҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ чиро ва чӣ тавр бояд омӯхт» андешаи тавзеҳи калимаҳои ҷудогонаро сахт танқид карда таъкид намудааст, ки қатъи назар аз интиҳоби асар, матн, маводе, ки омӯзонда мешавад, мо бояд пеш аз ҳама, нерӯ ва фаҳмиши бачаҳоро дар синфҳои ибтидоӣ ба назар гирем. Ё на танҳо муқобили шарҳи зиёди калимаҳои ҷудогона баромадааст, инчунин саволҳои аз ҳад зиёди бемавридро низ дар ҷараёни дарс тарафдорӣ накардааст. Аз ин рӯ, ӯ тарафдори машқҳои системаноки пешакӣ банақшагирифташуда буд. «Муассисаи таълимӣ,- таъкид мекард ӯ, -вазифаи маорифпарварии худро вақте иҷро мекунад, ки агар шогирдон дар равиши дарсҳо хонанду фикр кунанд, хонанду ҳис кунанд, хонанду ба таври том дарк кунанд ва мазмунӣ чизи хондашонро аз худ намоянд» [133, 134, С. 4-5).

Ҳамин тавр, тарафдорони Ушинский аз ҷиҳати илмӣ исбот карданд, ки ақидаҳои гурӯҳи методистон сирф ғалат аст, вале ба назари мо, фикри Тихомиров ҳам, ки шарҳи калимаҳои ҷудогонаро низ инкор мекунад, ғалат

аст. Зеро ки шарҳи баъзе калимаҳо дар матне, ки хонда мешавад, бевосита зарурат доранд ва инкори онҳо нодуруст мебошад [133, 137].

Дар интихоби матнҳои хониш Н.Ф. Бунаков тарафдори асарҳои бадеӣ, илмӣ оммафаҳм ва таърихӣ бошад ҳам, аз мазмуни асараш «Дар мактаб ва хона» маълум мешавад, ки асарҳои бадеиро бештар меписандидааст [52].

Аммо дар ин миён як гурӯҳ методистон хонишро тавсия карданд, ки дар он ҷои асосиро шарҳи калимаҳо ишғол мекард. Онҳо мегуфтанд, ки дар ҳар дарс як ё ду нафар бихонад, кифоя аст. Қисми зиёди вақт бояд барои тавзеҳи калимаҳои ҷудогона сарф шавад. Масалан, агар дар матн ҷумлаи «Офтоби оламоро, сайр намо фазоро» дучор ояд, ба омӯзгор лозим аст, ки дар хусуси калимаҳои «офтоб» ва «фазо» ҳар чизе ки медонад, ба шогирдон маълумоти илмӣ бидиҳад. Дар ин маврид ҳатто баъзан омӯзгор маҷбур буд, ки як соати дарсашро барои тавзеҳи як ё ду калима сарф намояд. Ва ин кор барои он карда мешуд, ки ба хонандагони хурдсол ҳар чӣ бештар маълумоти илмӣ китобатӣ дода шавад.

Табиист, ки ин идея ғалати маҳз аст: аз як тараф дараҷаи фаҳмиш ва қобилияти шогирдонӣ хурдсол ба назар гирифта намешуд, аз тарафи дигар, ба пояи хониш, ки воситаи муҳимми омӯхтани забони модарӣ мебошад, зарба зада мешуд.

Боиси хурсандист, ки ин идея реша надавонд ва тарафдорони ҳақиқии ғояҳои К.Д. Ушинский, аз ҷумла Д. И. Тихомиров, В.Н. Шереметовский, В. Стюнин, И. Балталон, Н.А. Корф, В.И. Водовозов ва дигарон пеши онро гирифтанд.

Дар натиҷа педагоги бузурги рус К.Д.Ушинский чун зиёиёни маорифпарвари тоҷик ба тарафдории хониши эзоҳӣ баромад. Мавсуф баръакси хониши механикӣ (қориязёд, азёд кардан), ки дар муассисаи таълимӣҳои Россия ва мадрасаҳои исломӣ ҳукмрон буд, тарафдори ҷорӣ кардани хониши бошууруна (фаҳмида хондан) ва методи сӯҳбат буд.

Аз ҷумла, Ушинский таъкид мекард, ки таълими аёнро аз таълими забони модарӣ ҷудо кардан тамоман хатост, чунки агар хонанда дар бораи

предмет тасаввуроти мушаххас надошта бошад, дар бораи он фикр ҳам карда наметавонад, моҳияташро низ намефаҳмад.

Аз ин ҷиҳат $\bar{u}$ ба адабиёти бадеӣ аҳамияти калон меод. «Ба ҳар кадоми ин гуна асарҳо мо бояд,- мегӯяд Ушинский, - чун ба оинае назар кунем, ки ба воситаи он ба кӯдакон ин ё он тарафи ҳаёти халқро нишон дода тавонем. Бале, ин гуна асарҳоро фақат фаҳмидани кӯдакон кифоя нест, лозим аст, ки онҳо онро ҳис ҳам кунанд» [135].

Бинобар ин, Ушинский ба истифодаи масал, шеър ва зарбулмасалҳо аҳамияти хеле калон додааст. $\bar{U}$ ба омӯзгорон доир ба гузаштани онҳо роҳҳои гуногунро пешниҳод менамояд. Вай сӯҳбатро воситаи беҳтар аз худ кардани чизи хонда мешудагӣ, беҳтарин воситаи гузаронидани таъсири асари бадеӣ ба эҳсосоти кӯдак медонад.

Таҳқиқот собит мекунад, ки дарси хониш ҳамон вақт таъсирбахш мебошад, ки аз хондану шунидани ҳодисаю воқеаҳои асар бачаҳо ҳама чизро фаромӯш кунанд, ба вачҳ оянд ва диққаташон танҳо ба ҷӣ тавр анҷом ёфтани корнамоии иштирокчиёни воқеаю ҳодисаҳои асари бадеӣ ҷалб гардад. Дар кушодани банду гиреҳи ҳодисаю воқеаҳо ва персонажҳои асар нақши сӯҳбат хеле калон аст ва дарси хонишро бе сӯҳбат тасаввур кардан номумкин аст, зеро фақат тавассути сӯҳбат метавон мазмуни асари бадеиро ба самъи хонанда расонд.

Ҳамин тавр, марҳилаи аввали шинос намудани хонандагон бо матн оғоз мегардад. Унвони мавзӯро дар тахтаи синф навишта, пеш аз ҳама ба онҳо ба кадом жанри бадеӣ тааллуқ доштани матн таъкид мегардад.

Матн: ПИРИ ДОНО (Забони модарӣ, синфи 2)

Дар замонҳои қадим, ки одамон пир мешуданд, онҳоро дар сабад андохта дар болои кӯҳи баланд бурда мемонданд. Баъд онҳоро зоғу заған меҳӯрд.

Як рӯз марде падари пирашро дар сабад андохта, ба тори кӯҳ мебарду ба болои кӯҳ дар сари санге мемонад.

Мӯйсафед як хандида мегӯяд:

Эй бачам, дар вақташ ман ҳам падарамро ҳамин хел карда будам. Вақте мешавад, ки туро низ бачаат ба ин чо оварда, ба чои ман мемонад.

Мард фикр карда мефаҳмад, ки оқибат писараш ўро низ ҳамин хел мекунад. Падари пирашро ба хонааш меорад ва қасам меҳўрад, ки то зиндааст, ўро ба пушташ мебардорад. Ў сандуке сохта, падарашро дар он меандозаду ба пушташ мебардорад ва бардошта мегардонад.

Мард аскари Искандар буд. Баъди чанд вақт ба сафар мебароянд. Чанде роҳ мераванд, як вақт мебинад, ки лашкари Искандар дар биёбон аз беобӣ роҳ рафта наметавонад. Мўйсафед ин ҳолатро аз сўрохии сандук мебинад. Вай ба бачааш мегўяд:

- Он тарафтар раванд, он чо пудиназор аст, чоҳ кананд, об мебарояд.

Мард Искандарро огоҳ мекунад. Лашкари Искандар чоҳ канданд, об баромад, Лашкар аз об сер шуд, онҳо аз ташнагӣ наҷот ёфтанд.

Искандар мардро даъват мекунад ва мепурсад:

-Аз кучо донистӣ, ки дар ин чо об ҳаст?

Мард аз тарси он ки Искандар ўро барои риояи қоидаи умум, яъне дар сари санг барои ҳалок шудан мондани мўйсафедон итоб накунад, мегўяд:

- Шоҳи олам, агар аз хуни ман гузаред, ман сирри об ёфтнамро ба шумо мегўям.

Искандар мегўяд:

- Ман розӣ.

Мард ҷавоб медиҳад:

- Аз падари пирам. Ман падарамро ба сари санг намонам, ҳоло ҳам дар сандук чо карда, бо худ мегардонам..

Аз ҳамон вақт сар карда Искандар ба аскаронаш фармон медиҳад, ки ҳар чо мўйсафедде бинанд, эҳтиром кунанд, зеро ки то пир набувад, тадбир низ набудааст [35; 36].

1. Чаро писар падарашро ба кўҳ бурд, вале ўро напартофт?

2. Писар аз суҳанони падар чӣ хулоса баровард?

3. Пири доно кихоро аз ташнагӣ наҷот дод?

Баъд аз навиштани унвони мавзӯ ва матн ба хонандагон ривоят будани онро гӯшрас менамоям ва баъдан сӯҳбати муқаддимаӣ мегузаронем. Сипас, ба бачаҳо ба равиши хониш нигоҳ карда, дуруст, бошуурона, бурро ва саҳеҳ хондан, ҳангоми хониш аз ҷиҳати маъно калимаҳои зарурӣ ҷудо кардан, ба таваққуфи байни ҷумлаҳо ва қисмҳои матн риоя кардан, аснои хондан ба воситаи оҳанг (интонация) муайян кардани муносибати худ ба мазмуни матн таъкид мегардад.

Ҳангоми кор аз рӯи матн пайдарҳамии воқеиятро дар матн муайян кардан, матнро ба қисмҳо ҷудо кардан, мазмуни қисмҳо ва мазмуни умумии ҳикояро муайян кардан, бо ёрии омӯзгор мазмуни ғоявии матнро муайян сохтан, баҳо додан ба қаҳрамонҳои асосии асар, ба тариқи мухтасар ҳикоя кардани мазмуни матни хондашуда, мухтасар нақл карда тавонишани мувофиқати расмҳо бо асар (агар расм мавҷуд бошад), мазмуни қисмҳои матн, воқеа, аз матн бо ёрии омӯзгор ёфтани калима ва ибораҳои шарҳдиҳандаи хусусияти қаҳрамонон ва тасвири табиат, аз ҷиҳати маъно муқоиса кардани калимаҳо, хондани афсона, ҳикоя, суруд ва ғайра ба бачаҳо ёдрас мешаванд.

Ба ҳамин тариқ, таҳқиқот собит мекунад, ки барои таҳлили асарҳои бадеӣ ба лаҳзаҳои зерин бояд риоя кард:

1. Сӯҳбати муқаддимаӣ:
2. Хондани тамоми матн.
3. Ба қисмҳо ҷудо кардани матн ва таҳлили он қисмҳо.
4. Тартиб додани нақшаи асар (афсона, ҳикоя, шеър, мақола)
5. Нақли мазмуни асар (мухтасар, муфассал).
6. Хониши такрории қисматҳои асар ба тарзи интихобӣ).
7. Кор бо луғат (калимаҳо)-и душворфаҳм.
8. Ҷудо кардани калимаҳои таъҷиби матн.
9. Қироати такрории асар (матн).
10. Кор бо расм.
11. Сӯҳбати ҷамъбасткунанда.
12. Хулосабарорӣ аз маънои матн.

Ҳамин тавр, шинос намудани хонандагон бо матн ва мазмуни он аз омӯзгор заҳмати зиёдро тақозо мекунад ва агар ба қоидаҳои дар боло номбаршуда қисман ҳам бошад, риоя кунад, метавонад ба мақсад расад.

Муҳимтарин вазифаи дарсҳои забони модарӣ инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, таъмини маҳорати баёни мустақилонаи фикр ва тарбияи маънавии хурдсолон мебошад [39, С. 358-362].

Бо ин мақсад инкишоф додани нутқи мураттаби хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони модарӣ мавқеи хосаро дорост. Аз ин рӯ, маводҳое, ки дар китобҳои дарсии забони модарии синфҳои 1-1У дода шудаанд, имконият медиҳанд, ки омӯзгор дар дарс илова ба хониши эзоҳӣ ва хониши равон боз машғулияти овозӣ (фонетикӣ), морфологӣ ва синтаксисӣ гузаронад.

Марбут ба ин гуфтаҳо, омӯзгори синфҳои ибтидоии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №5 ноҳияи Данғара А. Зувайдуллоев дар маърӯзае, ки бо унвони «Талабҳо ва усулҳои корбарӣ бо матн дар дарсҳои забони модарӣ», ки соли 2001 ба хонишҳои педагогии дар шаҳри Душанбе баргузоргардида пешниҳод кардааст, чунин ибрази назар менамояд:

«Дар ташаккули нутқи мураттаб машқҳои гуногун нақши калон мебозанд.

Ин ҷо мо доир ба баъзе машқҳои нутқи салис ҳангоми таълими мавзӯи «Ҷумла» дар синфи дуюм таваққуф намуда, роҳи усулҳои ташаккул додани онро бо мисолҳои мушаххас нишон доданием.

Ба ҷумлаҳо ҷудо кардани матни яклухт:

Машқи мазкурро дар соати якум, баъди ба хонандагон хотиррасон кардани ҷумла ва иҷрои машқи 251 гузаронидан ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро хонандагон ҳанӯз дар синфи якум доир ба ин намуди машқ маълумоти даркорӣ доранд. Аз ин рӯ, омӯзгор матни яклухти поёнро, ки пешакӣ дар лавҳа бе аломатҳои китобатӣ навиштааст, ба хонандагон пешниҳод менамояд.

Матн: «Офтоб баромад ҳаво гарм шуд барфҳо об шуданд дар лаби чӯй майса дамид абрҳо ҳар тараф ҳаракат мекунанд шамоли фораи мевазад баҳор зеботарин фасли сол аст».

Супориш: Матро бо ҷумлаҳо ҷудо карда, нависед ва баъд хонед. Аломатҳои китобати мувофиқро гузоред, ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред. Дар кадом хусус гуфта шудани ҳар ҷумларо муайян намоед.

Дар китоби дарсӣ оид ба пурра кардани фикри нотаи машқҳои фаровон дода шудаанд, вале баъзан ҷумлаҳои додашудаи онҳо нутқи алоқанокро ташкил намедиханд.

Бинобар ҳамин, омӯзгор мувофиқи машқҳои китоб амал карда, ба хонандагон ҷумлаҳои нотаи пешниҳод мекунад, ки аз онҳо матни алоқанок ҳосил мегардад. Мушоҳида нишон дод, ки дар омӯзиши мавзӯи «Саразҳои ҷумла» ва «Мувофиқати мубтадою хабар» аз чунин намудҳои кор истифода кардан мувофиқи матлаб мебошад:

1. Ба ҷумлаҳои нотаи зер мубтадоҳои мувофиқ илова карда, матро пурра кунед ва ба он сарлавҳа ёбед. Фаҳмонед, ки чаро ин ҷумлаҳо нутқи алоқанок шуда метавонанд.

Намунаи матн. «...гарм ва соф буд. .. ба боғи колхоз экскурсия рафтанд. Нохост дар ҳаво... пайдо шуд ... саҳт борид. ...дар зери дарахти сада пинҳон шуданд».

2. Бо ёрии хабарҳои додашуда ҳикоя тартиб дода, ба он сарлавҳа гузоред. Ёед ки хабарҳои иловакардагон кадом ҳисси нутқанд.

Намунаи матн: Нодира дар синфи дуҷум Ё китобхониро Ба корҳои модараш Вай ҳар пагоҳӣ хоҳарчаашро ба боғча Модар аз кори духтараш

Калимаҳо барои истифода: *дӯст медорад, ёри мерасонад, меҳонад, мебарад, хурсанд мебошад.*

3. Шеърро хомӯшона хонда калимаҳои мувофиқ гузоред. Ба хотир оред, ки муаллифи он кист? Баъд дар ҳар ҷумла аломатҳои китобати мувофиқ гузоред:

Мӯрчабибӣ хона

Меҳмонакон

Мӯрчабибӣ шолӣ

Хурду калон

Мӯзачаи локӣ

Кулчаи ҷав

Куртачаю тоқӣ

Оши палав

Сонӣ дар ба дар

Мӯрчабибӣ тӯйча

.... ба тӯяш хабар

Дар лабаки ҷӯйча

Калимаҳо барои истифода: (рӯфт, пухт, дӯхт, давид, кард, омад, марҳамат ...)

Супориш: Ин чистонҳоро пурра карда, аз чанд ҷумла иборат будани онҳоро аниқ кунед. Баъд мувофиқати сараъзоҳои ҷумлаҳоро муайян намоед.

а) Барфҳо ҳам об б) Сахро холи

Бунафшаҳо Замин намнок

Рӯзҳо дароз Ҳар дам борон

Кадам ин вақт мешавад?» (73, С. 64-67).

Ба ҳамин монанд омӯзгор аз кабили пурра кардани ҷумлаҳои нопурра, таҳлил ва таркиб ва мавқеи он дар таълими забони модарӣ, афсона ва таълими он дар синфҳои 1-1У ва ғайраро бо мақсади инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон дар таҷрибаи хеш амалӣ гардонидааст.

Дар мақола омӯзгор роҷеъ ба усулҳои корбарӣ ба матн фикру андешаҳояшро асосан ба масъалаҳои инкишофи нутқ, нутқи мураттаб, таълими ҷумла, мувофиқати мубтадо бо хабар ва ғайра аз таҷрибаи хеш иброз доштааст, ки мо онро мухтасаран дар қори таҳқиқотиамон овардем. Ва шубҳае нест, ки омӯзгор ба мақсади дар пеш гузоштани муваффақ ҳам гашта бошад.

Бояд қайд кард, ки ҳама он корхоро, ки омӯзгор дар таълими грамматика пешниҳод кардааст, дар мавриди ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурина ва дарки маънои матн натиҷаҳои умедбахш дода метавонанд.

Омӯзишу таҳқиқ ва мушоҳидаҳо дар синфҳои ибтидоӣ собит менамоянд, ки омӯзгорон хониши матнро ба хонандагон бо роҳи усулҳои гуногун ба роҳ мегузоранд. Масалан, яке матнро аз китоби дарсӣ дар ҳар дарси навбатӣ пешкаш мекунад, ки онҳо қироат кунанд. Дигаре матнро аз ягон китоби дигар дар шакли тайёр (ба таври интихобӣ аз ягон китобча) пешниҳод менамояд ва мекунад ё мекунонад. Сеюмӣ ба хонандагон супориш медиҳад, ки дар хона аз ягон китоби дигар матнро хонда оянд ва мазмунро нақл намоянд ва ғайра. Ҳар тарзро, ки омӯзгорон интихоб менамоянд, ҳама намекунем, агар гуем, ки аксарашон аз марҳилаҳои гуногуни шинос намудани хонандагон бо мазмуни матн истифода намебаранд.

Аз рӯи таҳқиқи мушоҳидаҳо ба хулосае омадем, ки дар дарсҳои забони модарӣ ҳангоми таълими ин ё он мавзӯи дарс, махсусан аснои қироати матн ба омӯзгор зарур аст, ки қабл аз қироати матн дар марҳилаи аввал бевосита суҳбати муқаддимаӣ гузаронад. Дар суҳбат набояд мазмуни матн нақл гардад, балки тавассути саволҳои фикру ҳаёли бачаҳо ба мавзӯ наздик ва ҷалб карда шавад. Дар марҳилаи дуюм дар хотир гирифтани мазмуни матн, албатта, таъкид мегардад, ки ин хеле муҳим аст. Дар марҳилаи сеюм ба эътибор гирифтани калимаҳои душворфаҳм (агар мавҷуд бошанд) ғушрас мешаванд. Дар марҳилаи чорум муқаддимаи асар (мавзӯ), мазмуни асосӣ (иштирокчиён) ва хулосаю хотима ёдрас мегарданд, ки хеле муҳим ва судманданд.

Дар марҳилаи охирин ба кадом жанри бадеӣ (ривоят, масал, ҳикоя, шеър, чистон, мақола...) нисбат доштани асарро омӯзгор ба шогирдон ғушрас менамояд, ки бисёр зарур аст.

Хулоса, ҳангоми кор бо ҳар гуна матне, ки дар синфҳои 1-1У таълим дода мешавад, омӯзгор муваззаф аст, ки шогирдонро бо марҳилаҳои асосии

кор бо матн ҳатман шинос намояд, зеро ба хонандагони хурдсол ҷиҳати фаҳмидани маъноӣ матн бевосита кумак мерасонанд.

1.2. Заминаҳои психологӣ-педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарк мазун ва хониши бошуурина

Заминаҳои психологӣ дарки маъно, назарияи илмӣ оид ба рефлексӣ ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ психологӣ аз тарафи олимони таҳқиқотчӣ И.П. Павлов пешниҳодшуда аз ҷиҳати илмӣ худ дар таърихи башарӣ мавқеи махсус дорад. Ин кашфиёти бемисл, ки дар мактаби психофизикии олим аз ҷиҳати илмӣ пурра асоснок карда шуда ва таҳқиқ гардид, ба дарки маънифаҳмии хонанда мусоидат мекунад. Зеро дарки маъно ва ташаккули маънавиёти хонандагонро бе истифодаи асосҳои назариявии психологӣ-педагогӣ ва методӣ ба даст овардан ғайри имкон аст.

Ба ақидаи Белинский В.Г. барои дарк кардани маъно аввал оиди он матн фикр кардан ва сониян онро /агар зарур бошад/ такроран хондан лозим меояд. Ё боз таъкид мекунад, ки асари бадеиро аввал ба дил ва баъд ба сар қабул бояд кард, яъне фаҳмид [31].

Дар ҳақиқат ҳам андешаҳои Белинский В.Г. дуруст аст, зеро пеш аз он ки матн хонда мешавад, аввал бачаро ба хондан бояд тайёр кард ва таъкид намуд, ки мазмунӣ матн бояд фаҳмида шавад. Яъне пешакӣ мақсад бояд гузошт ва хонандаро бояд қаблан омода кард.

Албатта, маълум аст ки тасвирҳои бадеӣ ва хусусияти психикии қаҳрамонони матн /асар/ гуногун ва ниҳоят мураккабанд, аз ин сабаб бисёр хонандагон ба дарки маъноӣ матн на ҳамеша тайёранд. Боз аён аст, ки донишҷӯ забон, нутқи шифоҳӣ /гуфтугӯӣ/ ба хонанда осон ва якбора муяссар намешавад. Ин кори мушқилро кӯдак барои он иҷро мекунад, ки зиндагӣ дар ҷомеа дар назди вай оид ба донишҷӯ забон талабот мегузорад, зеро ки дурустии нутқи ӯро атрофиён мефаҳманд ва агар нодуруст гӯяд, намефаҳманд. Муваффақияти кӯдак дар хусуси донишҷӯ забон ҳамеша мустаҳкам карда мешавад, аммо камбудияш /хатоҳояш/ аз

ҷониби атрофиён танқид мегардад. Аз ин сабаб хатогияш набояд такрор ёбад.

Таълими забони модарӣ дар муассисаи таълимӣ дар аксар ҳолатҳо дар хонандагон таассуроти амиқи маънифаҳмӣ гузошта наметавонад. Чунки бархе аз омӯзгорон ба хонандагон тасвирҳои бадеӣ ё худ образҳои бадеии асарро /матнро/ дуруст ва саҳеҳ кушода дода наметавонанд, баръакс худашон ба хонандаҳо ҳамфикр гашта, норасоии хотира, диққати бачагон ва ғайраро баҳона мекунанд.

Маълум аст, ки барои дуруст дарк кардани маънои матн аз тарафи хонандагон, пеш аз ҳама хониши ифоданокро ба онҳо ҳарчи қадар зиёдтар талқин кард.

Ба ақидаи мунаққид Горнфельд Ф, ки ба фаҳмиши матн диққати зарурӣ додааст, барои он ки бача чизи хондашро фаҳмида гирад, ӯ бояд оҳиста хонад [65].

Аммо фикри муаллиф, ки бача барои он ки мазмуни матнро фаҳмад, бояд оҳиста хонад, он қадар ҳақиқати воқеӣ надорад. Зеро хусусиятҳои психикии ҳар як бача гуногун буда, яке оҳиста, дигаре тез ва сеюмӣ умуман тезтар меҳонад, вале фаҳмиш ҳам гуногун аст ва фикри муаллиф, мумкин аст, як шартӣ масъала бошад.

Ҳамин тариқ, барои дуруст дарк кардани маъно бояд ба чунин қоидаҳо риоя кард, ки бе онҳо наметавон ба дарки маънои матн муваффақ гашт:

Шарти якум - вазъу шароити ҳубу мувофиқ доштани хонанда.

Шарти дуюм - ҳуб донишони забони модарӣ ва чараёни таълим.

Шарти сеюм - доштани таҷриба дар хониши матн.

Шарти чорум - ҳар чи қадар зиёдтар инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон.

Шарти, панҷум - барои дуруст дарк кардани мазмуни матн бояд матнро бомулоҳиза, оҳиста ва фикр карда хондан зарур аст.

Шарти шашум - назорат кардан лозим аст, ки аз таҳлили матн фаҳмиш (дарки он) ба вучуд ояд, яъне қаблан саволу супоришхоро низ истифода бояд кард.

Шарти ҳафтум - аз тарафи омӯзгор истифода бурдани имкониятҳои фаъолонидани хонандагон ва ба низом даровардани чараёни таҳлили /синтез/-и муассисаи таълимӣ бачаҳо ҳангоми мутолиаи матни бадеӣ ё таъхис ва таркиби матн.

Аз шартҳои боло, ки олимони забоншинос гузоштаанд, аксарашонро метавон ҷонибдорӣ кард. Ва боз баъзе талаботи дигарро низ илова кард. Масалан, ба шарти дуюм, ки хуб донишмандони забони модарӣ пешниҳод шудааст, онро ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ чӣ тавр метавон нисбат дод, ҳол он ки онҳо аксарашон акнун ба қоидаҳои қонунҳои забони модарӣ шинос мешаванд ва аён аст, ки онҳо ин қоидаҳоро пурра наметонанд. Лекин боз фаҳмиши матн, ба назари мо, ба ҳаҷми матн ва тасвири тавзеҳи муаллиф низ вобастагӣ дорад.

Оре, хониш ин шарти муҳими ташаккули фикр аст, ки тавассути он қобилияти азхудкунии бача инкишоф меёбад ва шавқу рағбаташ ба хондану навиштан афзун мегардад.

Бошууруна аз худ намудани маводи грамматикӣ аҳамияти калони таълимӣ дорад: агар бачаҳо қоидаро аз ёд кунанд, онро дар амал татбиқ карда наметавонанд. «Аз ёд кардани грамматика,- таъкид карда буд К.Д. Ушинский, ҳамчун аз ёд кардани мантиқ ё арифметика бемаънигист» [137].

Оре, алифбо ё худ забони модарӣ бо роҳи таҳлил ва таркиби /аналитикӣ-синтетикӣ/ овозӣ таълим дода мешавад. Асосгузори ин метод олимони Аврупои ғарбӣ Грезор, Дистервег, Фогель ва дар Россия олими барҷаста К.Д. Ушинский мебошанд.

Чунон ки маълум аст, дар мактабҳои Шӯравии собиқ, аз ҷумла Тоҷикистон дар ибтидо таълими забони модарӣ асосан бо усули қоидаазёдкунӣ ё ба тарзи дигар гӯем, аввал қоида ёд дода мешуд ва хонанда онро қориазёд мекард, сипас ба таҳлили калимаҳои ҷумла оғоз менамуданд. Аммо ин усули таълим оҳиста-оҳиста барҳам хӯрда, дар

солҳои 80-ум асосан ба ташаббуси олими барҷаста М. Лутфуллоев усули таълими таҳлил ва таркиб чорӣ гардид, ки натиҷаи хуб дода истодааст. Хусусан дар таълими савод ин усул самаранок хуб дод.

Дониши ҳақиқӣ ва малакаи хониши бошууруна танҳо дар чараёни ҷаҳолон аз худ намудани маводи таълимӣ ба даст меояд. Ҷаҳолнокӣ бошад аз хонандагон нисбат ба маводи омӯхташаванда, нисбат ба супоришҳои омӯзгор ва китоб диққатнокиро талаб мекунад: дар ин маврид ақл, фикр, ирода ва ҳуқ - ҳамааш ба қор банд мешаванд. Ба маъно ва шакли калимаҳо диққат додан, аз ҷид намудани чизҳои зарурӣ, ҷаҳолнокии чараёни фикр, нисбат ба қор муносибати бошууруна қардан, аз даст надодани ирода - ҳамаи ин мафҳуми «ҷаҳолнокии бачагонро дар равиши таълим ташкил мекунад. Ҷаҳолнокӣ дар бачагон мустақилиро мебарорад. Мустақилию ҷаҳолнокӣ дар таълим агар гуфтан ҷоиш бошад, ҳамрадиш ё синониманд. Ҷиҳати муҳими ҳар як қори мустақилона дар он аст, ки чараёни таълиму тарбия самаранок гардад, то ки фикри бачаҳо инкишоф ёбад.

Чунон, ки дар боло тавсиф ёфтааст, бошууруна аз худ намудани маводи таълим асоси мустақамии дониш мебошад, аз ин рӯ, онҳо бо ҳам алоқаманданд ва ҳамдигарро пурра мекунанд. Ва метавон гуфт, ки пояи асосии дарки маъно бевосита хониши бошууруна ба шумор меравад.

Муваффақияти бачаҳо оид ба дарки маъно пеш аз ҳама дар он аст, ки омӯзгор то ҷи андоза асосҳои назариявии дарки маъноро мефаҳмад ва маҳорату истеъдоди ҳешро дар омӯзиши шогирдон то қадом дараҷа идора мекунад ва онҳоро ба маънифаҳмӣ омода месозад.

Ҳар як хонанда хусусиятҳои хоси психикии фаҳмиши ҳаёт, ирода, ҳуқуқ ахлоқи ҳудро дошта, ҳар қадомаш муносибати фардии ҳешро талаб мекунад, ки дар асоси қонуниятҳои психологӣ шакл ёфтаи шахсият, таълим ва инкишофи фаҳмишу дониши ӯ қарор ёфтанд.

Яке аз хусусиятҳои асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки матнҳои таълимии хониш ҳақман ва мазмунан ба синну соли хонандагон мувофиқат кунанд, дар ақс ҳол дар таълим ҳеҷ гуна

муваффақият натавон ёфт. Дар ин бора М. Лутфуллоев дуруст қайд кардааст, ки: «Мазмуни маълумотро оид ба грамматика ва имло танҳо характери донишҳои дар муассисаи таълимӣ баён мекардагӣ муайян намеkunанд. Вай, пеш аз ҳама, аз чашмаи силсилаи илмҳои дахлдор об мехӯрад. Ҳамин гуна илмҳо дидактика ва психологияи бачагона мебошанд. Чаро? Аввал ин ки, маводи омӯхташаванда мувофиқи хусусиятҳои синну соли бачагон интихоб карда мешавад... Мазмуни фанни таълимиро на танҳо мазмуни илми дахлдор муайян мекунад, инчунин ба онҳо вазифаҳои таълимӣ-тарбиявие, ки ҷамъият, давлат дар назди муассисаи таҳсилоти ибтидоӣ мегузорад, вобаста аст. ...» [110].

Ҳамин тавр, дар таълими фанни забони модарӣ аҳамияти илмҳои психология ва дидактика бағоят калон аст. Зеро бе ба назар гирифтани хусусиятҳои психологӣ ва бо истифодабарии маводҳои дидактикӣ таълими дурусти фанни забони модарӣ ва ноил гардидан ба дарки маъно ба хонанда амри маҳол аст.

Ҳамин шартҳоро ба назар гирифта М. Лутфуллоев ифодашавии далелҳои психологию педагогиро ба чунин қисматҳо ҷудо кардааст, ки онҳо бешубҳа баҳри аз бар кардан ё худ фаҳмидани маъно ёрӣ мерасонанд.

Ин далелҳо дар ҷиҳати ифода ёфтаанд?

1. Психология равади аз тарафи хонандагон омӯхтани донишҳоро таҳқиқ ва муайян мекунад.

2. Ба ташаккули маҳорат ва малака, аз ҷумла ба нутқ ва имло сару кор дорад.

3. Душвориеро, ки хонандагон ҳангоми донишомӯзӣ, ҳосил намудани маҳорату малака дучор меоянд, муайян менамояд.

4. Қонуниятҳои рушди дониш, ташаккули маҳорату малака ва рушди умумии бачагонро дар ҷараёни таълим меомӯзад.

Аз ин рӯ, методикаи таълими забон ҳамчун фанни педагогӣ ин далелҳоро, ки боиси самаранокии тарзу усулҳои таълимӣ гашта, сохт ва ягонагии фаъолияти омӯзгору хонандагонро дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои синну сол ва фардии бачаҳо таҳлил менамояд, ба назар

нагирифта наметавонад. Раванди педагогӣ дар дарсҳои забони модарӣ ҳамон вақт мувофиқи мақсад ташкил карда мешавад ва самаранок мегардад, агар амалиёти омӯзгор дар хонандагон фаъолияти психикии зарурӣ орад [108].

Умуман, психология илмест, ки дар таълими ин ё он фан ба омӯзгор ёрӣ расонида, баҳри донишомӯзии хонандагон хизмат мекунад. Бехуда нагуфтаанд, ки омӯзгори хуб як андоза психолог ҳам аст.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари педагогӣ-психологӣ асоснок кардани мазмуни таълими синфҳои ибтидоӣ аз ҷумла, фанни забони модарӣ хеле муҳим аст.

Чунон, ки дар боло қайд кардем, дарки маъно ҳеҷ гоҳ бе фаъолонидани фикр ва гузоштани заминаҳои психологӣ-педагогӣ ба хонандагон муяссар намешавад. Аз ин рӯ, бачаро ба маънифаҳмӣ на танҳо омӯзгор (баъд аз 6-7 сол кӯдак ба муассисаи таълимӣ меояд), балки падару модар қаблан тайёр кунанд. Яъне волидайн ба фарзанди хеш аз рӯзҳои аввали нутқ карданиаш бо суҳбатҳои шевоӣ равои суҳбат намоянд, ба саволҳои кӯдак бо ҷавобҳои саҳеҳ, равшану возеҳ ҷавоб диҳанд. Ҳуллаас, ягон суолашро бе ҷавоб нагузоранд, дар акси ҳол фарзанд кундзехну бефаҳм тарбия меёбад ва минбаъд муассисаи таълимӣ ҳам ҳатто аз уҳдаи таълиму тарбияи хуби ҷунин кӯдак баромада наметавонад.

Ба ҳамин тариқ, заминаҳои психологӣ дарки маъноро метавон ба ҷунин қисматҳо ҷудо кард:

- а) барои дарки маъно қабл аз хониши матн хонандаро огоҳ ва омода сохтан;
- б) муваффақияти кӯдакро дастгирӣ ва камбудияш таъкид кардан;
- в) фаҳмонда додани хусусиятҳои асосии матн ва риоя кардани хониши дуруст;
- г) ба синну соли хонанда мувофиқ будани мазмуни матн ва ҳаҷми он;
- д) ба қоидаҳои забон ва маданияти нутқ риоя кардан;
- е) ба кироати дуруст одат кунонидани хонандагон;
- ё) бо роҳи таҳлил ва таркиб омӯзондан ва рушд додани зеҳни бачаҳо;

ж) ба хониши бошууруна ва дарки маъноӣ матни хондашуда одат кунонидани хонандаҳо.

Ба фикри мо, муҳим он аст, ки бачаҳо бояд матни ба синну солашон мувофиқро ифоданок ва бошууруна хонда тавонанд.

Яке аз давомдиҳандагони кори К.Д. Ушинский Н.Ф. Бунаков таъкид мекард, ки дар хониши эзоҳӣ ҷои муҳимро хониш, саволу ҷавоб ва ҳисобот аз матни хондашуда ишғол мекунад:

1. Сухбати пешакӣ (муқаддимаӣ)
2. Ба қисмҳо ҷудо карда хондани матн ва шарҳи калимаю ибора ва таркибҳои мушкилфаҳм.
3. Саволу ҷавоб (пурсидани матни хондашуда).
4. Омода шудан ба нақли шифоҳӣ.
5. Хондани тамоми матн (ба таври ифоданок).

Н.Ф. Бунаков асосан ҷонибдори дар китобҳои забони модарӣ ҷой додани асарҳои бадеӣ, илмӣ-оммафаҳм буд ва инро дар асараш «Дар мактаб ва хона» қайд кардааст [52].

Лекин дар айни замон ба фикри мо, дар китобҳои дарсии забони модарӣ, беҳтар аст, ҳарчи зиёдтар асарҳои назмӣ ва афсонаю ривоятҳоро аз мероси ниёгонамон ворид созем. Зеро маҳз чунин жанрҳо ба шавқу завқӣ хонандагон мувофиқтаранд.

Методистон Н.Т. Канонкин ва Н.А. Щербакова бошанд, дар асарҳои методиашон оиди фаҳмидани маъноӣ матни хондашуда тарзҳои зеринро пешкаш кардаанд:

1. Нишон додани асли ашё ё ҳаракати он (аз рӯи имконият).
2. Намоиш додани расмҳо.
3. Шарҳу эзоҳи калимаҳои ба хонандагон номафҳум тавассути исм, ифодаи ибора ё ҷумла.
4. Овардани калимаҳои ҳаммаъно (муродифҳо).
5. Шарҳи калимаи номафҳум ба истифодаи гурӯҳи калимаҳо.
6. Таҳлили таркиби калима [85].

Чунон ки аз нишондоди методистон бармеояд, тарзҳои пешниҳодкардаи онҳо барои хониши эзоҳӣ ва дарки маъноӣ порча ё матн хондашуда мувофиқанд.

Ба назари мо, ҳуб мешуд, ки баъд аз шарҳу эзоҳи калимаҳои номафҳум бо истифодаи он калимаҳо ба тарзи шифоҳӣ ҳамзамон тартиб додани ҷумларо низ тавсия медоданд, то маъноӣ калимаҳо дар хотири бачаҳо дурусттар нақш бандад ва ин усул баҳри шарҳу эзоҳи калимаҳои зарурӣ самараноктар мегардид.

Ба фикри мо, талаботи суръати хониш барои синфҳои болоӣ лозим буда, барои синфҳои ибтидоӣ он қадар зарурат надоранд. Зеро хурдсолон бисёртар ба фаҳмидани мазмуни матн тавачҷӯх менамоянд ва табиист, ки дар ин ҳолат суръатнокии хониш нафъе нахоҳад бахшид. Лекин дар барнома ҷойгир кардани талабот доир ба суръати хониш мувофиқи матлаб аст, ба шарте ки онҳо боиси пешрафт ва инкишофи нутқи мураттаби хонандагон хизмат намоянд, вале на ҳамчун воситаи санҷиши суръатнокии хониш ва арзёбии сифати дониши хонандагон.

Дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ роҳу усулҳои гуногуни омӯзиши нутқ амал мекунанд, ки онҳо барои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъно хизмат менамоянд.

Аз мушоҳидаи дарсҳои омӯзгорон ва таҷрибаи кори тӯлонӣ дар синфҳои ибтидоӣ маълум аст, ки муҳимтарин ва самарабахштарин воситаҳои ёрирасон барои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъно инҳоянд: кор бо луғат, ба саволҳо ҷавоби пурра додан, аз рӯи расм нақл кардан ва хондани расм, гузоштани сахнаҷаҳо, ёфтани ҷавоби чистону муаммоҳо ва истифодаи онҳо дар дарс, истифодаи панду андарз, мақолу зарбулмасал ва тезгӯякҳо, аз ёд кардани шеърҳо ва порчаҳои насрӣ, ташкили бозиҳои «Байтбарак» ва «Тезхонӣ», нақл кардан аз рӯи мушоҳида, хотирот ва саргузашт, ба гурӯҳҳо ҷудо карда тавонистани ашёҳо, ба фаслҳо ҷудо намудани моҳҳои сол, муайян кардани аломат ва хусусияти фаслҳои сол, хонда аз бар кардани маъноӣ матнҳои

дастрас аз рӯзнама, маҷалла ё китобҳои дилхоҳ, гӯш ва тамошо кардани ахбору намоишҳои адабӣ-бадеӣ аз тариқи садою симо ва ғайра мебошанд.

Ҳамзамон барои бой гардонидани таркиби луғавӣ ва нутқи шифоҳии хонандагон роҳу усулҳои мухталифи инкишофи нутқро истифода бурдан зарур аст. Ба ин восита дараҷаи маънифаҳмии бачаҳоро ба кадри ҳол метавон таъмин кард.

Ба назари мо, ҳуб мебуд, ки агар минбаъд дар синфҳои ибтидоӣ талаботи суръати хонишро сарфи назар карда, ба ивази он талаботи маънифаҳмӣ ё худ дарки маъно ҷорӣ гардад, судмандтар хоҳад буд. Зеро то ҳол омӯзгорон асосан ба суръатнокии хониш диққати зарурӣ дода, нисбати маънифаҳмӣ ҷиддан машғул нестанд ва ҳатто онро дар ҷои дуҷум мегузоранд. Ғайр аз ин, дар барнома оиди дарки маъно талаботи мушаххас низ гузошта нашудааст. Ҳол он ки маънифаҳмиро дар зинаи аввал мебоист гузошт. Суръати хонишро ҳамчун бозӣ ё мусобиқаи тезхонӣ метавон истифода кард.

Таҷрибаи амалии бархе аз омӯзгорони варзидаи синфҳои ибтидоӣ аз он далолат мекунад, ки баҳри ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маънифаҳмии шогирдони хурдсол боз чунин корҳоро ба сомон расонидан аз манфиат ҳолӣ нест:

- бедор кардани шавқу рағбати хонандагон нисбат ба китоб,
 - мувофиқ кардани мазмун ва ҳаҷми матн ба синну сол ва сатҳи идрок хонанда;
 - зарурати таваққуф ҳангоми мутолиаи матн;
 - пеш аз мутолиа хонандаро ба фаҳмиши матн ва дарки маънои он омода кардан;
 - бодикқат ва бомулоҳиза қироат кардани матн;
 - зарурати таваққуф ҳангоми мутолиаи ибораю ҷумла ё порчаи матн;
- аз ҷумла, аз ибора ва таркибҳои матн ҷудо кардани калимаҳои асосӣ;
- шинохтани калимаҳои таъриҳӣ ва иваз кардани онҳо бо вожаҳои ҳаммаъно;

- фарқ карда тавонистани калимаҳои мустақилмаъно аз калимаҳои ёрирасон;

- диққат додан ба оҳанги талаффузи калима ва ибораю ҷумла ҳангоми хониш;

- ба хотир гирифтани вожаҳои душворфаҳми матн,

- истифода бурдани луғат;

- возеҳ талаффуз намудани калимаҳо аснои хониши шуурона;

- омӯзонидани маҳорати наттоқӣ ва хушбаёнӣ;

- хондани (аз назар гузаронидани) расми матн;

- ба инобат гирифтани суол ва супоришҳои зерматн;

- кор бо луғатҳои тафсирёфтаи зерматн;

- хулосабарорӣ аз рӯи мазмуни матн бо иловаҳои худ ва омӯзгор.

Азбаски дар раванди таълими ибтидоӣ нутқи шифоҳӣ асосӣ буда, он дар навбати худ бунёди нутқи хаттиро ташкил медиҳад, ба ин масъала низ диққати ҷиддӣ додан зарур аст.

Бесабаб нест, ки нутқи шифоҳӣ баъзе толибилмони муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёна, таълимгоҳҳо, кормандони идораю муассисаҳои давлативу ҷамъиятӣ хеле коҳиш ёфтааст. Баъзе ашхосе ёфт мешаванд, ки фикру ақидаи хешро ба таври бояду шояд мушаххас баён карда наметавонанд ва агар баён кунанд ҳам, муғлаку махлут ва нофаҳмоянд.

Аз ин рӯ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосии коҳиш ёфтани нутқи шифоҳӣ, пеш аз ҳама, талаботи нопурраи барномаи таълимӣ нисбат ба инкишофи нутқи шифоҳӣ ва алоқанок мебошад.

Аснои хониши босуръат бархе аз хонандагони хурдсол ба чунин хатоҳо роҳ медиҳанд:

а) нодуруст хондани баъзе калимаҳо;

б) ба ҷои як ҳарф хондани ҳарфи дигар;

в) партофта хондани ҳарфҳои калима;

г) дар байни калимаю ибораҳо ба фосила риоя накардан;

д) диққат надодан ба аломатҳои китобат;

е) талаффузи нодуруст ва дар ҷои зарурӣ нагузоштани задаи мантиқӣ дар ҷумла;

ж) пурра сарфаҳм нарафтан ба мазмуни аслии матн ва ноил нашудан ба дарки маъно.

Педагоги рус В. А. Крутетский қайд кардааст, ки: ҳар як кӯдак хусусиятҳои танҳо ба ӯ хоси фаъолияти азхудкунӣ, ҳаёти эмотсионалӣ, ирода, хислат ва ахлоқро дорост. Ҳар яке муносибати фардӣ ба дониш ва фаҳмиши хуби қонуниятҳои рӯҳии ташаккули шахсияти махсус асосёфтаре талаб карда, аз омӯзгор муносибатеро меҳаҳад, ки таълим ва рушди ақлии маҳз ҳамин кӯдак тақозо мекунад» [94].

Бояд зикр кард, ки яке аз муваффақиятҳои китобҳои дарсии забони модарии синфҳои ибтидоӣ дар солҳои охир ин аст, ки онҳо қисман бо расмҳои рангаи мазмуннок ороиш ёфтаанд, ки ин барои азхудкунии маъноӣ матни хондашуда бевосита ба бача кумак мерасонанд ва диққати хонанда тавассути расм ба китоб бештар ҷалб мегардад ва ҳамзамон инкишофи нутқи шифоҳии онҳо раванқ меёбад.

Омӯзиши ҳиссаҳои нутқ дар синфҳои ибтидоӣ қорест басо ҷолиб, вале хеле мушкул. Ба ин хотир, дар таълими ҳиссаҳои нутқ омӯзгорро зарур аст, ки аз тамоми маҳорату истеъдоди педагогии хеш ва таҷрибаи пешқадаму ибратбахши ҳамкасбон васеъ истифода барад.

Яке аз хусусиятҳои кӯдакони хурдсол дар он аст, ки нисбат ба хотираи мантиқӣ-калимагӣ дар онҳо хотираи аёнӣ-таҳаюлӣ бештар тараққӣ кардааст. Зеро онҳо нисбат ба тасвир ва шарҳу эзоҳи ҳодисаю ашё бештар шакл ва намудашонро дар хотир мегиранд. Аз ин рӯ, аснои таълими забони модарӣ ба бачаҳо ба ин чиз ҳам эътибори ҷиддӣ додан зарур аст [57; 60].

Ба ақидаи К.Д. Ушинский ба хонанда на танҳо чизҳои шавқовар, балки маводи диққатҷалбнакунандаро низ баъзан метавон таълим дод. Дар ин хусус Ушинский чунин таъкид кардааст:

«Дар хотир доред, ки на ҳама чиз дар таълим шавқовар аст. Кӯдакро омӯзонед, ки на танҳо он кореро иҷро намояд, ки мароқангез аст, балки он амалеро низ иҷро намояд, ки ба ӯ хушоянда нест - бигзор онро аз рӯи вазифааш бо майли том иҷро кунад» [138].

Лекин ин маънои онро надорад, ки ҳамеша шогирдонро маводи ғайримароқовар омӯзем, балки баъзан чунин амалро аз рӯи зарурат амалӣ намоем. Бинобар ин, ҳангоми таълими забони модарӣ ба бачаҳо ба ин чиз ҳам эътибори ҷиддӣ додан зарур аст.

Ҳамчунин, К.Д. Ушинский таъкид кардааст, ки: «Ҳар як фаъолияти мантиқии инсон бе қобилияти фикрӣ, муҳокимаронӣ, муқоисакунӣ, ҷудокунӣ ва хулосабарорӣ ғайриимкон аст. Кӯдаконро аснои таълими ҳиссаҳои нутқ ба фикронии муназзам бояд ҳидоят кард. Тафаккур - ин дараҷаи баланди маърифати (инъикоси) ҳақиқӣ аз тарафи инсон аст». «Тафаккури хонанда қабл аз ҳама дар равиши фаъолияти таълимӣ ташаккул меёбад», - навиштааст А.А.Люблинский [117].

Аз ин хотир, дар ҳар як дарс бояд метод ва усули таълим ба ташаккули фаъолияти фикрии хонандагон равона карда шавад.

Яке аз таҳқиқотчиёни мафҳуми рушди тафаккур, ки асоси дарки маъно дар дарсҳои забони модарӣ маҳсуб мешавад, Н.Д. Левитов буда, андешаҳои гуногунро оид ба ин мавзӯ ироа кардааст. Мавсуф рушди ақлиро аз рӯи ақидаҳои зерин муайян мекунад:

1. Бо мустақилияти тафаккур;
2. Бо мустаҳкамӣ ва суръатнокии аз худ намудани маводи таълимӣ.
3. Зуд ва бошуурона муайян кардани самти ҳалли вазифаҳои гуногунмазмун;
4. Бо фаҳмиши чуқури моҳияти ҳодисаҳои омӯхташаванда (муайян карда тавониستاني мафҳумҳои моддӣ ва ғайримоддӣ);
5. Бе фаҳмиши мантиқӣ набаровардани муҳокимаҳои беасос [104].

Аз андешаҳои боло хулосае бармеояд, агар ин нишондодро оиди рушди тафаккур ҳаддалимкон дар шуури хонандагон тарбия накунем,

маънифаҳмии хонандагон ва ҳамзамон азхудкунии мафҳумҳои грамматикиро аз ҷониби хонандагон таъмин кардан душвор аст. Яъне дараҷаи рушди ақлии хонандагон ба инкишофи завқи маърифатии онҳо сахт марбут аст.

Бояд қайд кард, ки луғат (вожа, калима) дар нутқи бадеӣ ташаккулдиҳандаи образҳо мебошад. Аз ин хотир, дар таълим муайян намудани мақсади истифодаи калимаҳо дар матнҳои бадеӣ, дар офариниши образҳо, ки аз тарафи муаллифи асар истифода гардидаанд, мавқеи махсус дорад. Барои он маҳорати аз матн ҷудо кардани калом бадеӣ, дарк намудани маънои асли ва маҷозии истифодаи онҳо дар нутқи мураттаб ва дар нақли мазмуни матнҳои таҳлилшаванда бояд таъмин карда шавад. Ин фақат ҳангоми дар алоқамандӣ бо мазмуни матн ба роҳ мондани луғатомӯзӣ имконпазир аст.

Калима бидуни матн ва ё асар набояд мавриди таҳлил қарор ёбад, зеро маҳз тавассути тафсири луғат, ки вазифаи асосии он кушодани мазмуни тарафҳои гуногуни ғояи асари бадеӣ мебошад, таҳлили чуқуру ҳаматарафаи мазмун ва мундариҷаи асар воқеӣ мегардад.

Масалан:

Дониш андар дил чароғи равшан аст,

В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз таҳлили байти мазкур бармеояд, ки тавассути якҷанд калима маънои илму донишандӯзӣ таъсирбахш ифода гардидааст. Барои он ки мазмуни байт дастраси хонандагон гардад, бояд калима ва ибораҳои таркиби он, ки воситаҳои образноки забонанд ва дар баробари ифодаи маънои жарф ба маънои маҷозӣ низ омадаанд, мавриди шарҳу эзоҳ қарор гиранд.

Таҳлили мазмуни матн (асар) ва луғатомӯзӣ ба ҳам марбут буда, онҳоро аз ҳам ҷудо ба роҳ мондан нодуруст аст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки бачагони синфҳои ибтидоӣ дар муайян намудани алоқаҳои «мантиқии калимаҳои дониш», «чароғ», «дил» ва «равшан» душворӣ мекашанд, зеро

онҳо танҳо дар алоқамандӣ маънои матлубро ифода карда метавонанд: «Дониш дар дил чароғи равшан аст», «бар тани инсон ҷавшан аст».

Тавзеҳи калимаҳои мазкурро танҳо дар таркиби байт ба роҳ мондан зарур аст ва он танҳо тавассути суҳбат даст дода метавонад.

- Чароғ барои чӣ лозим? (Барои равшан кардани хонаю роҳ).

- Дар шеър чароғ бо чӣ алоқаманд карда шудааст? Магар дил чароғ дорад? Чӣ чароғи дил мешудааст? (Дониш дар дил чароғ аст). Чӣ хел чароғ гуфтаанд? (Чароғи равшан).

- Бале! Дар ҳақиқат, равшании дил аз дониш аст. Равшании замир, ақл низ аз дониш аст. Маҳз тавассути дониш, ки шоир онро чароғи дил ва ақли инсон номидааст, одам роҳи дурусти зиндагиро меёбад. Танҳо ҳамин чароғ (илм) аст, ки роҳи ҳаёти инсон равшан карда мешавад.

- Бачаҳо, мо донишро чӣ тавр ба даст меорем? Тавассути хондан, супоришҳои омӯзгорро сари вақт иҷро намудан, ба воситаи саъю кӯшиш.

- Офарин! Акнун ба ҷумлаи дуоим нигаред. «В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст». Маънои калимаи «ҷавшан»-ро мефаҳмед?

- Албатта, онҳо намефаҳманд?

- Агар бачаҳо шарҳ дода натавонанд, омӯзгор чунин тавзеҳ медиҳад: Ҷавшан либоси махсуси ҷангиён аст, ӯ ки аз ҳалқаҳои фӯлодӣ бофта шудааст ва ҳангоми набард сарбоз онро мепӯшад, то ки вайро аз зарбаҳои тире шамшер нигоҳ дорад. Барои чӣ шоир донишро ба чунин либос монанд кардааст? Барои пурра намудани муҳокимаронии хонандагон омӯзгор чунин хулосагӯзорӣ мекунад: - Бале, дониш мисли он либосест, ки дар набардҳои зиндагӣ, саҳтию гарониҳои ҳаёт инсонро аз хавфу хатар ва кулфатҳо дар паноҳ мегирад, нигоҳ ва эмин медорад.

- Бачаҳо, вазифаи шумо дар муассисаи таълимӣ аз чӣ иборат аст?

- Нағз хондан, дар илмомӯзӣ саъю кӯшиш намудан, супоришҳои омӯзгорро софдилона иҷро намудан аст.

- Офарин! Акнун, кӣ ба ман мазмуни байтро шарҳу эзоҳ медиҳад?

Шарҳи хонандаи синфи 3 «а»:

- Инсон бояд дар илмомузӣ саъю кӯшишу ғайрат намояд. Дониш ин чароғи ақли инсон аст, вай роҳи зиндагиро равшан мекунад. Дар рӯзҳои вазнини зиндагӣ инсонро аз хавфу хатар нигоҳбонӣ мекунад. Баъд омӯзгор шарҳ медиҳад:

- Мо ҳам бояд ба насихатҳои бобоямон Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пайравӣ намуда, дар роҳи донишандӯзӣ собитқдам бошем. Дар муассисаи таълимӣ нағз хонем, саъй намоем, ки дониш омӯхта, роҳи зиндагиро дуруст муайян карда тавонем, ҷавонони муносиби давраи замони гардем.

Зимни таҳлили забонии шеър хонандагон ба ҳулосае меоянд, ки шоиру нависандагон дар эҷоди асарҳо калима ва ибораҳои маъноӣ чуқурдошта интихоб менамоянд, ки тавассути онҳо осорашон бадеияти баланд ифода карда, ҳам ба хонанда ва ҳам шунаванда завқи эстетикӣ бахшад.

Маҳз таҳлили ҷиҳати забонии асар, ки аз синфи ибтидоӣ оғоз меёбад, дар кӯдакон нисбати калимаву ибораҳо бодикқат будану муносибати эҳтиёткорона намуданро тарбия менамояд.

Бисёр муҳим аст, ки ханӯз дар таълими синфҳои ибтидоӣ дар хонандагон қобилияти бодикқат гӯш намудани суханони омӯзгор тарбия карда шавад, ки мақсад аз он таълими шинохтани воситаҳои образноки забон, дарки мафҳумҳои грамматикӣ, маъноҳои гуногуни калимаю ибораҳо, истифодаи таъсирбахшунӣ нишонраси вожаҳо ва дар нутқи бачагон истифода кардани онҳоро омӯзондан аст. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои таҳлили асар чи аз ҷиҳати мазмун ва чи аз ҷиҳати забон на фақат шинохтану фаҳмондани калимаю ибораҳои таъсирбахшунӣ нишонрасро ёд додан аст, ҳамчунин хонандагон дар раванди таҳлили мазмун ва нақл ин воситаҳои забонро ёд гиранд, дар ҳаёти рӯзмарраи ҳаш истифода карда тавонанд.

Тавассути мутолиа ва таҳлили адабиёти классикӣ дар хонандагон нутқи ифоданоку ҳассос тарбия карда мешавад, ки чунин муносибат ба омӯзиши адабиёти классикӣ ва дар заминаи он ба калимаҳои ҷолибу таъсирбахш муносибати эҳтиёткорона доштанро тарбия мекунад. Дар

чунин муносибат калимаҳои ба маънои аслии омада низ тавассути ба калимаҳои таъсирбахшӯ ҷолиб дар пайвастагии омадан образнок мешаванд.

Чуноне ки дар боло зикр кардем, таҳлили забони матн бидуни мазмун ва мундариҷаи он имконнопазир аст, ҳамчунон, ки таҳлили мазмун ва мундариҷаи асар бидуни ҷиҳатҳои забонии он идроки комилро таъмин карда наметавонад. Принципи дар ҳамбастагии ба роҳ мондани таҳлили забони асар бо мазмуну мундариҷа дар синфҳои ибтидоӣ низ риоя карда мешавад. Идроки он ки калимаю ибораҳо барои ҷӣ маҳз дар ҳамин маврид, дар ҳамин мазмун истифода мегарданд, барои дарки комили мазмуни асар мусоидат мекунад [95, С. 53].

Вазифаи асосии фанни забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ саводомӯзӣ, инкишофи нутқ ва машқи хатро фаро мегирад. Ба ин тарз, инкишофи нутқ (хаттию шифоҳӣ) асоси таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ ташкил медиҳад, ки мақсади асосии он бунёдгузорию заминаи малакаҳои хониш, қироату навиштан, омӯзиши дуруст сухан кардан ва дарк кардани сухан, озодона баён кардани фикри хеш ва таҳлилу эҷод кардан, рушди ҳавасмандию рағбат ба китоб, ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон, ғанисозии захираи луғавии онҳо ва ғайра маҳсуб меёбад. Ҳадафи асосии таълимии забони модарӣ хониш ва инкишофи нутқ, машқҳои амалӣ, кор бо матн, ҷудо намудани ҷумла ба ибора ва калимаҳо ва калимаҳоро ба ҳичоҳоя ҳарфҳо (овозҳо), муайян кардани садоноку ҳамсадоҳо, тартибу номи ҳарфҳо, ҳамсадоҳои такрор дар калима, номи ашё, амали ашё, аломати ашё, пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо ва саволҳои марбут ба онҳо, ҷумла ва ҳелҳои он, ҳарфи калон дар аввали ҷумла ва исмҳои хос, ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи калима ва ғайра мебошанд.

Ба фикри мо, агар раванди педагогӣ дар дарсҳои забони модарӣ ҳама вақт мувофиқи мақсад ташкил карда шавад ва омӯзгор дар хонандагон фаъолияти психикии зарурӣ фароҳам орад, албатта самаранокии дарс беҳтар хоҳад шуд. Умуман, психология илмест, ки дар таълими ин ё он фан

ба омӯзгор ёрӣ расонида, барои донишомӯзии хонандагон хизмат мекунад. Беҳуда нагуфтаанд, ки омӯзгори хуб як андоза психологи хуб ҳам аст.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари педагогӣ-психологӣ асоснок кардани мазмуни таълими синфҳои ибтидоӣ, аз ҷумла фанни забони модарӣ хеле муҳим аст.

Тавассути таҳлилу омӯзиши ҷиҳатҳои забонии асар хонандагони хурдсол дар бораи забони адабӣ маълумоти ибтидоии амалӣ гирифта, дар онҳо салоҳиятҳои иртиботӣ ва малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъноӣ матн ташаккул меёбанд. Дар ин асно вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки дар баробари фаҳмонидани ҳодисаву воқеа, тасвири табиату сифатҳои қаҳрамони асар мавқеъ ва тасвири бадеъро дар офариниши онҳо нишон диҳад ва тавассути он дар бачагон нисбати забону забаномӯзӣ шавку рағбат бедор кунонида, муҳаббати онҳоро нисбати забони тоҷикӣ бедор намояд ва бад-ин васила дар хонандагони хурдсол малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъноӣ матнро пайдо ва ташаккул диҳад.

1.3. Омилҳои асосии ташаккули фикр, малакаҳои дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони зинаи таҳсилоти ибтидоӣ

Тавре ки маълум аст, фаҳмидани маъноӣ матни мутолиашуда аз тарафи хонанда бисёр муҳим мебошад, зеро ки дарки матни хондашуда маҳсули асосии фаъолияти хонандаро возеҳ гардонида, ҳамзамон мутолиакунанда маҳсули заҳмати хешро зуд мефаҳмад. Барои амалӣ гаштани ин андешаҳо муҳаққиқон таъкид кардаанд, ки дар маркази диққати омӯзгор бояд ҳамин масъала қарор гирад. Ба ақидаи омӯзгорони соҳибтаҷриба мазмуни матн дар сурате фаҳмида мешавад, ки хонанда қобилияти фаҳмиши маъно ва таркиби луғавии бой дошта бошад ва иловатан қабл аз қироати матн калимаҳои душворфаҳм аз ҷониби омӯзгор шарҳу эзоҳ дода шавад.

Олим-забоншиноси машҳури тоҷик М. Шакурӣ қайд кардааст, ки пеш аз сар кардани хониш хонандагонро ба мавзӯи асар ошно кардан, онҳоро ба хондани асар тайёр намудан, яъне пеш аз хондани, масалан, шеър дар хонандагон он кайфият ва ҳиссиётеро, ки дар шеър ҳукмрон аст, ҳосил кунонидан даркор аст. Яъне, мавсуф тавсия додааст, ки пеш аз сар кардани хониши матн суҳбати муқаддимаӣ гузаронидан лозим меояд, ки ин аини муддаост. Албатта, суҳбати муқаддимаӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки онҳо дар иртибот ба мавзӯ оид ба матне, ки хонда мешавад (хоҳ насрӣ бошад, хоҳ назмӣ), тасаввуроти пешакӣ ҳосил кунанд, то ин ки фаҳмидани мазмуни асар осон гардад [141].

Баъзан ҳолатҳое низ шуданаш мумкин аст, ки омӯзгор доир ба мавзӯи асар ё суҳбати муқаддимаӣ ҳуди хонандагонро ҷалб мекунад ва онҳо фикру андешаҳояшонро мувофиқи фаҳмишашон баён мекунанд. Барои иҷрои ин кор, албатта, омӯзгор кӯмаки хешро дарег наметодад.

Олим ва методисти шинохта М.Лутфуллозода дар китоби «Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ» дар боби «Сифатҳои хониш ва такмил додани онҳо» қайд кардааст, ки «Сифатҳои хониш ба сурати маҷмӯъ иборатанд аз дурустии хониш, равонии хониш, ифоданокии хониш ва хониши бошуурона, на фақат ном бурдан ва тавзеҳ додани ин сифатҳо дорои аҳамияти босазост, балки ҷобачогузорӣ, яъне тартиби овардани онҳо низ муҳим мебошад» [110].

Аз ин чор сифати хониш, ки дар боло зикр ёфт, албатта, дурустии хониш дар ҷойи аввал меистад ва ин ақидаро муаллифи китоб низ таъкид кардааст. Ба қавли М.Лутфуллоев дар дарсҳои хониш ҳамаи фаъолияти шогирдон аз хондан шурӯъ мешавад ва ин ақида дуруст ҳам аст. Мавсуф қайд мекунад, ки «нодуруст хондани калимаҳо бештар дар синфи 1 мушоҳида карда мешавад, зеро ки хонандаи синфи якум ҳанӯз малакаи зарурии хондан надорад. Барои онҳо ҳарфҳо, ки дар китобҳои дарсӣ саф ороштаанд, ба ҷуз аломат чизи дигаре нестанд. Вале тадриҷан мефаҳманд, ки ин аломатҳо, яъне ҳарфҳо овозҳоро ифода мекунанд, ки дорои маъно ё вазифае мебошанд. Агар талаффузи овозҳо ва хондани онҳо дар калимаҳо

дуруст ва ба сурати пай дар пай давом намояд, ғалатхонии калимаҳо аз тарафи шогирдон то охири синфи IV ва ҳатто синфи V давом мекунад» [110].

Албатта, рафъ кардани ҳолатҳои нодуруст хондани калимаҳо аз ҷониби хонанда, ба назари мо, танҳо ба омӯзгори соҳибтаҷрибаю устокор вобастагӣ дорад.

Бамаврид аст ин ҷо қайд кард, ки агар хонанда нодуруст хонад, маълум аст, ки ӯ ҳеҷ гоҳ ба дарки маъно пурра қодир буда наметавонад. Илова ба ин, як теъдоди муайяни омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ғайриихтисосанд ва ё бо маълумоти миёна дарс мегӯянд, ки муносибати дигарро тақозо мекунад. Воқеан ҳам бояд зикр кард, ки барои беҳбудии кор ва рафъи мушкилиҳое, ки боиси ғалатхонӣ ва садди маънифаҳмии аксар хонандагон мегарданд, дар барномаҳои синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии равияи омӯзгорӣ, донишкадаи тақмили тахассуси омӯзгорон мавзӯҳои алоҳида ба монанди «Рафъи ғалатхонии хонандагони хурдсол ва пешгирии он», «Роҳу усулҳои ташаккули малакаҳои хониши бошуурина дар синфҳои ибтидоӣ», «Дарки маъно ва аҳамияти он дар инкишофи нутқи хонандагон» ворид карда шаванд, ки бешубҳа, ба ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар ин ҷода мусоидат хоҳанд кард.

Боиси тазаккур аст, ки олим ва педагоги шинохтаи тоҷик М.Лутфуллозода дар китоби «Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ» дар бобҳои «Сифатҳои хониш ва тақмил додани онҳо», «Матнҳои бадеӣ ва тарзи хониши онҳо» ва «Хониши мақолаҳои илмӣ оммафаҳм» муфассал оид ба роҳу усул ва воситаҳои ташаккул додани малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурина ва кор бо матн ибрози андеша намудааст, аксаран қобили қабул ва лоиқи баҳрабардорианд, вале бо дарназардошти тағйироти солҳои охир дар методика ва муносибат ба таълим бавуқӯмада боз ҳам ба тақмил ниёз доранд [110].

Маълум аст, ки масъалаҳои вобаста ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууринаро бе алоқамандӣ ба фанҳои

дигар дуруст ҳал кардан ғайриимкон мебошад. Дар ҳалли ин масъалаҳо психологияи таълим, дидактика ва педагогика кумак карда метавонанд.

Психологияи педагогӣ, ки ба таълимоти академик И.П.Павлов дар бораи фаъолияти таҳлилу таркиб ва алоқамандии системаҳои сигнали якуму дуум така мекунад, чараёни омӯхтани донишҳо, ташаккулёбии маҳорат ва малакаҳо, душвориҳои дар ин ҷода садди роҳ хонандагон мешудагиро таҳқиқ карда, робитаи ҳамаи ин фанҳоро дар инкишофи умумии бачаҳо муайян мекунад [124]. Барои ҳамин ҳам алоқаи мустаҳками методикаро бо илми психологияи таълимӣ бояд ба эътибор гирифт.

Чуноне, ки М. Лутфуллоев қайд кардааст: «Методика ҳамчун фанни педагогӣ ба дидактика - назарияи умумии таълим ва маълумот алоқаи мустаҳкам дорад. Ин алоқамандӣ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки ҳам дидактика ва ҳам методика масъалаҳои роҳу воситаҳои таълимро меомӯзанд. Вале агар дидактика масъалаҳои умумии таълим, алаҳусус, назарияи онро омӯзад, методика чун қисми дидактика ба ҳамон қоида, принцип ва қонуният ки дидактика муқаррар мекунад, така менамояд» [106].

Мувофиқи ин гуфтаҳои илмӣ ва дастрас будани маводи таълимӣ, аёнӣ, бошуурона аз худ намудани мавод, мустаҳкамии дониш, салоҳиятнокӣ, зарурияти такрори пай дар пай, фаъолияти хонандагон, мустақилӣ, алоқаи таълим, алоқаи таълим бо ҳаёт, бо муҳити бачаҳо ва ғайра метавонанд чараён ва раванди таълимро таъмин намоянд ва онро дар таълими ҳар як фанни ибтидоӣ ва махсусан забони модарӣ истифода бурд ва самаранокии дарсро таъмин кард.

Боиси тазаккур аст, ки солҳои 60-уми асри XIX мавқеи хониш дар байни фанҳои дигари таълимӣ то андозае муайян мегардад ва он шакли нисбатан мустақилро ба худ мегирад. Махсусан барои муассисаи таълимӣҳои ибтидоии Россия хизмати К.Д.Ушинский хеле калон аст. Ушинский ба хониши синфӣ хонандагони хурдсол диққати махсус дода, пеш аз ҳама, тарафдори хониши бошуурона, хонише, ки шогирдонро ба ҳарчониба фикр кардан водор созад, буд. Ӯ ин гуна хонишро хониши эзоҳӣ

номида, аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ омӯхтани онро борҳо таъкид низ кардааст. «Бачаҳо, - менависад ӯ,- ба ҷаҳони маънавии одамон танҳо ба воситаи забони модарӣ фаро гирифта мешаванд ва баръакс, муҳит ҳам... дар ҷаҳони маънавии бачаҳо бо ҳамон восита - забони модарӣ инъикос меёбад» [137].

Воқеан ҳам фанни забони модарӣ на танҳо барои забонмӯзӣ, балки дар омӯзиши ҳама фанҳо кумак мерасонад, илова ба он ки он муҳимтарин воситаи алоқаи байни одамон эътироф гардидааст.

Яке аз методистон ва давомдиҳандагони кори К.Д.Ушинский Н.Ф.Бунаков чунин мешуморад, ки хониш бояд ба шогирдон дар хусуси Ватан, ҷамъият, табиат, муҳити атроф то андозае маълумот диҳад. Ӯ дар асари худ «Забони модарӣ ҳамчун предмети омӯзиш» вазифаҳои дарси хониш ва ҷиҳатҳои асосии онро муайян намудааст. Б. Ф. Бунаков таъкид мекард, ки дар хониши эзоҳӣ ҷои муҳимро хониш, саволу ҷавоб ва ҳисобот аз ҷизи хондашуда ишғол мекунад [52].

Методист Тсезар Балталон дар китоби худ таҳти унвони «Хониши тарбиявӣ» пешниҳод кардааст, ки дар муассисаи таълимӣ ба ҷои хониши эзоҳӣ хониши тарбиявӣ ҷорӣ карда шавад. Ӯ вазифаҳои хонишро ба таври зерин муайян мекунад:

1. Муносибати бошууруна ва зинда ба ҷизи хондашуда;
2. Бедор намудани ҳиссиёти маънавӣ ва эстетикӣ;
3. Ошноӣ бо манзараҳои табиат ва муҳит.

Тс. Балталон вазифаи фанни забони модариро чи дар синфҳои болоӣ ва чи дар синфҳои поёний дар он медид, ки ба шогирдон ҳам таълим ва ҳам тарбия диҳад. Вале аз номи асараш «Хониши тарбиявӣ» маълум аст, ки ӯ бештар тарафдори ҷиҳатҳои тарбиявӣ буд, на хониш [22].

Аз гуфтаҳои ин ду методисти машҳури рус - Н. Ф. Бунаков ва С. Балталон ба хулосае омадан мумкин аст, ки аввалин пурра тарафдори хониши эзоҳӣ ва дуюмин ҷонибдори хониши тарбиявӣ мебошанд. Вале хониши Н.Ф.Бунаков нисбатан мавзӯёҳо ва вазифаҳои зиёдтару доманадорро фаро мегирад.

Чи тавре ки аз китобҳои хониши муосир бармеояд, онҳо мавзӯҳои ватану ватанхоӣ, ифтихори миллӣ, таърих, ҷуғрофия, фарҳанг, табиат, муҳити атроф, забонамӯзӣ, инсонпарварӣ, тарбиявӣ ва дахҳо дигар мавзӯҳоро фаро гирифтаанд, ки аз китобҳои хониши садаи XIX ва XX фарқияти кулӣ доранд ва аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа низ то андозае волотаранд.

М.Лутфуллоев дар ин хусус чунин ишорае дорад, ки ин фикри моро тасдиқ мекунад: «Солҳои 60-70-ум дар бобати муайян намудани вазифа, мазмун, роҳ ва воситаҳои хониш солҳои пурмахсул ба шумор мераванд. Барнома ва китобҳои хониш тағйир ёфта, сифатан беҳтар гардиданд. Қисми «Хониши эзоҳӣ» дар барнома «Хониш ва инкишофи нутқ» номида шуд, ки ин ба инкишофи умумӣ ва ҳамачонибаи хонандагои хурдсол мувофиқат менамояд. Акнун вазифаҳои хониш танҳо дар доираи хондан ва ё хондану эзоҳ додан маҳдуд нашуда, балки васеътар, ҳаматарафа шарҳ дода мешаванд» [106].

Бояд қайд кард, ки олим ва методисти шинохта М.Лутфуллоев нисбати матни асарҳои манзум ва қироати онҳо аз ҷониби хонандагон ақидае дорад, ки ҳама матнҳои бадеӣ дар бобати тарбияи завқи бадеӣ-эстетикӣ бачаҳо аз якдигар монандӣ надоранд, аммо хониши шеър диққати махсусро талаб мекунад, ки дар ҳақиқат дуруст аст. Зеро дарсҳое, ки мавзӯҳояшон шеър аст, аз муаллифон талаб мекунад, ки диққатҷалбкунандаю шавқовар бошанд ва ҳамеша дар хотири хурдсолон нақш банданд, зеро ин гуна дарсҳо асоси ташаккули дарки зебӣ ва муҳаббат ба калом бадеӣ доштани хонандагонро таъмин карда, дар онҳо малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурина ва дарки маъноро бештар ташаккул дода метавонанд [108].

Боиси тазаккур аст, ки диққатҷалбкунанда будани матн, новобаста аз жанри назмиву насрӣ ё мақолаи илмӣ оммафаҳм будани он, ғайр аз ташаккули даркӣ зебӣ ва муҳаббат ба калом бадеӣ, инчунин ба маънифаҳмӣ низ замина мегузорад.

Ба муносибати чорӣ гардидани таълими ҳамгиро ба ёрии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ олим, педагоги шинохтаи тоҷик, академик Ф.Шарифов дастури методӣ таҳти унвони «Таълими муштарак асоси инкишоф ва тарбия»-ро ба таъб расонидааст [146], ки барои омӯзгорони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон тухфаи бебаҳост. Вобаста ба ин, академик М.Лутфуллоев дар пешгуфтори ин дастур қайд кардааст, ки: «Дастури мазкур асари тому яклухт буда, дарси забони модариро дар синфи 1У фаро мегирад. Муаллиф ба ҳеҷ вачҳ мақсад нагузоштааст, ки чараёни дарсҳои ҳамгирои забону хонишро муфассал баён намояд. Ё хуб мефаҳмад, ки ба ин эҳтиёҷ нест: рафти дарс, мазмуни дарс, пастию баландии дарс, қабл аз ҳама марбут ба омӯзгор аст».

Омӯзгори ҳақиқию эҷодкор эҳтиёҷ ба нақл надорад. Муаллифи дастур, ба фикри мо, вазифа гузоштааст, ки:

а) лаҳзаҳои ҷудогонаи дарс, аз қабилӣ корҳои луғавию лексикиро чӣ тавр метавон ба ҳам муштарак ё махлут кард, то ки сифату самарайи ин лаҳзаҳо боз ҳам биафзояд;

б) як маводи таълим чӣ тавр метавонад, ба чанд вазифа: /ташаққули сифатҳои хониш, имло, инкишофи нутқ/ хизмат намояд;

в) ва аз ҳама муҳим, ҳамин мавод то чӣ андоза барои тарбияи маънавии хонандагон ҳамчун поя ё омил хизмат карда, тафаккури мустақили шогирдонро ривож медиҳад;

г) азбаски дарси минбаъда давоми мантиқии дарси пешин аст ва мазмуни машғулиятҳо ҳамдигарро пурра менамоянд, барои инкишофи фаъолияти фикр, ки онро равшаносон «худуди наздиктарини фикр» меноманд, мусоидат карда таълими ҳамгиро /инкишофёбанда/-ро таъмин менамояд.

Ҳамаи ин фарзия ва маслиҳатҳои муаллиф ба тавре алоҳида не, балки ба тарзи занҷирӣ ба ҳам пайваста омадаанд, ки ин, албатта, ба китоби дарсии «Забони модарӣ барои синфи 1У» хос мебошад. Азбаски маънифаҳмӣ асосан бо се роҳ - якум матн, дуум аз нутқ ва сеюм аз мушоҳидаи табиату ҳаёт амалӣ мегардад, оиди матн ва матнсозӣ баъзе

олимон рисолаҳои номзадӣ дифоъ кардаанд. Аз ҷумла, дар ин маврид забоншинос С. Аминов чунин қайд кардааст: «Дар таълими забони тоҷикӣ матн рукни асосӣ буда, дарси забонро бидуни он тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро матн натиҷаи фаъолияти фикрии хонандагон мебошад, аз ин рӯ, истифодаи матн дар дарсҳои забони тоҷикӣ қабл аз ҳама вазифаи инкишоф додани тафаккури хонандагонро таъмин менамояд» [11, 12].

Таълими забони модариро, ки акнун бо матнҳои хониш ҳамгирост, бидуни матн ва дарки маънифаҳмӣ наметавон тасаввур кард, зеро ҳар як коре, ки оиди забони модарӣ ба хонандагон омӯзонда мешавад, тавассути матн ҳамгиро мегардад. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки матнро бе қоидаи забон ва қоидаи забонро бе матн чудо наметавон кард ва ҳар ду тавъам хизмат менамоянд ва якдигарро пурра месозанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона дар чараёни дарсҳои забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз муҳимтарин масоил маҳсуб мешавад.

Дар шароити ҷомеаи муосир яке аз вазифаҳои асосии омӯзгорони зинаи аввали таҳсилот ба пояҳои баланд бардоштани сифати таълим, такмили методҳои мухталиф ва ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагони хурдсол, аз қабилӣ эҷодкорӣ, тафаккури мантиқӣ, иртиботиву муоширатӣ ва маҳорати омӯхтан аст. Зеро бедор намудани шавқи хонандагон ба донишомӯзӣ ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ сарчашма мегирад ва маҳз дар ҳамин синну сол заминаҳои маънифаҳмиро метавон асос гузошт.

Оид ба вазифаҳои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва маънифаҳмии хонандагон методистони варзидаи дохилу хориҷи кишвар фикру андешаҳои хешро баён кардаанд.

Масалан, олимони варзидаи рус Матвеева А.Н., Рождественский Н.С., Лвов М.Р., Кустаревой В.А., Фесофонова М.Н. оид ба инкишофи фаъолияти фикрии хонандагон андешаҳои ҷолиб ироа намудаанд [126]. Онҳо аҳамияти амиқ омӯзонидани забони модарӣ ва ғанисозии таркиби

луғавии муассисаи таълимӣбачаро дар бобати маънифаҳмӣ ҳаматарафа таҳқиқ кардаанд. Аз ҷумла, М.Р.Лвов қайд мекунад, ки «Дониستاني қоидаҳои забон, маданияти нутқ дар муассисаи таълимӣ ин дурустии нутқ аст, ки он бо роҳи муҳайё кардани муҳити мувофиқи нутқ, омӯхтани қоидаҳои бешумори грамматикӣ, кори хонандагон доир ба ҳамаҳои шахсӣ ва нутқи рафиқон ба амал меояд [115].

Албатта, андешаҳои олим аз як тараф дуруст аст, вале аз тарафи дигар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз на қоидаҳои забони модариро пурра медонанд ва на ба маданияти нутқ дуруст риоя мекунанд. Аммо ин норасоии хонандагони синфҳои 1-1У-ро аз ин талабот озод карда наметавонад. Яъне, омӯзгор ҳар қадар метавонад, бояд ҳаракат кунад, то ба ҳамаҳо аз ин талабот ба қадри имкон бархӯрдор намояд.

Педагоги бузурги рус К.Д.Ушинский чунин мешуморад, ки дар таълими хонандагон ҳониши бомулоҳизаю бошуурона мавқеи муҳим дорад. Мазкур бавижа ба омӯзиши забони модарӣ диққати махсус меод.

Мероси педагогии К.Д. Ушинскийро асосан масъалаи тарбияи бошуурона хондан, равишу усулҳои ҳониши ифоданок ва муҳокимаи асари хондашуда ташкил медиҳад. Ӯ қайд мекунад, ки: «Хондан - ҳоло ин ягон маъно надорад: мақсади асосӣ дар сари он аст, ки кас чи тавр меҳонад ва мазмунашро чи тавр мефаҳмад. Бинобар ин ба шумо маслиҳат, ки дар таълими хондан ҳаргиз шитоб накунед, барои тарбияи ақлӣ ва ахлоқии шогирдон пайваста кӯшед» [138]. Оре, таъкидҳои педагоги барҷаста дар ҳақиқат бузурганд ва онҳо ҳоло ҳам ҳама арзиши ҳешро аз даст надодаанд.

Забоншинос ва педагоги барҷаста В.А. Сухомлинский сабаби ақиб мондани фикрро таҳқиқ карда, қайд менамояд, ки агар дар синфҳои ибтидоӣ ба ҳама кам-кам хонда фикр карда бошанд, дар онҳо сохтори камфаъолиятии майна ба вуҷуд меояд [127, С. 161-163].

Таҷрибаҳои гузаронидашуда дар синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳанд, ки қироати зиёди матн фаъолияти фикрро метезонад. Барои фаъолонидани фикр дар дарсҳои забони модарӣ усулҳои мухталифи саволу ҷавобро метавон истифода кард.

Олим-методисти варзидаи дигари тоҷик Ф. Шарифов таъкид кардааст, ки барои ба амал баровардани мақсаду вазифаҳои омӯзиши лексикаи забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ омӯзгор бояд корҳои лексикиро дар асоси принципҳои дидактикии дастрасӣ, илмӣ, пайдарҳамӣ ва системанокӣ дар таълим, алоқамандии таълим бо тарбия ва ба назар гирифтани хусусияти синнусолӣ ташкил намояд.

Дуруст аст, ки агар омӯзиши лексикӣ /луғавӣ/ аз як тараф нутқи бачаҳоро бой ва пуробуранг гардонад, аз тарафи дигар онҳоро ба маънифаҳмӣ ё дарки маънои матн омода месозад. Инчунин, ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардида, тафохумашон нисбати ашёҳо ва муҳити атроф меафзояд [145].

Ба ин мақсад, мавсуф қайд кардааст, ки гузаронидани машқҳои лексикӣ шартӣ зарурӣ баҳри замина гузоштан ба дарки маънифаҳмии кӯдакон аст. Аснои гузаронидани машқҳои лексикӣ асосан он калимаҳоро истифода бурдан зарур аст, ки бачаҳо онҳоро қариб ҳар рӯз мешунаванд ва дар нутқи хеш истифода менамоянд. Масалан, салом, хоб, нон, гарм, меравам, китоб, омад, синф ва ғайра калимаҳои серистеъмоланд ва бачаҳо ҳар рӯз ин калимаҳоро мешунаванд ва дар нутқ истифода мекунанд. Аммо агар ин калимаҳоро дар ҷумлаҳо истифода барем, мазмунашон барои бачаҳо каме мушкилфаҳм мешавад. Зеро ки диққати хонандагон асосан на ба як калимаи шинос, балки ба тамоми ҷумла банд мегардад ва калимаҳо низ душворфаҳм шуда метавонанд. Барои исботи фикр ҷумлаҳои зеринро аз назар мегузаронем: Нон асоси зиндагӣ аст. Ҳавои гарм ба мо маъқул шуд. Ман барои дониш гирифтани ба муассисаи таълимӣ меравам».

Барои дарки мазмуни ашё ё расм Ф. Шарифов чунин ақида дорад: «Омӯзгор дар интиҳоби калима талаби дигари муҳимро, ки ба хотираи биноии кӯдак дахл дорад, ба эътибор мегирад. Бинобар ин, вай калимаҳое интиҳоб менамояд, ки ба воситаи предмет ё расм, мазмуни онро шарҳ додан имконпазир бошад ва беҳуда «Шунидан қай бувад монанди дидан» нагуфтаанд.

Масалан, хат - хати рост, хати худи бача, себ - мева ва дарахт, равшан - торик дар мисоли рӯз ва шаб ва монанди инҳо. Омӯзиши ин қабил калимаҳо, ки мазмуни ба предмет ё расм вобастаро меёбанд, чараёни дарсро шавқовар мекунад. Дар асоси мазмуни онҳо чанд дақиқа кори расмкашии кӯдаконро низ ташкил кардан мумкин аст. Ин баъдтар фаъолиятро дар дарс гуногун карда ба дам гирифтани асаби кӯдакон мусоидат менамояд ва баъди он хонандагон бо шавқи дучанд амалиёти мураккаби таълимиро иҷро хоҳанд кард [145, С. 34-37].

Аз ин гуфтаҳо чунин хулоса бармеояд, ки ба калимаҳои интихобкардаи мо бояд мазмуни предмет ё расмро шарҳ додан имконпазир бошад. Аммо ба ин фикри муаллиф пурра розӣ шудан мумкин нест. Зеро, ки ба назари мо на калима ё ибора ва ё ҷумла мазмуни расм ё ашёро муайян мекунад, балки ашё ё расм талаб мекунад, ки ба он калимаю ибораҳои мувофиқу муносиб истифода гарданд, то маънои он дуруст дарк карда шавад. Яъне калимаю ибораю ҷумла ё дигар воҳидҳои грамматикӣ танҳо воситаи муайян кардани мазмун ва умуман фикр ба шумор мераванд.

Албатта, интихоби калима, ибора ва ҷумла, мавқеи истифодаи онҳо ба захираи луғавии хонандагон вобастагӣ дорад. Яъне ин ба он марбут аст, ки омӯзгор дар дарсҳои забони модарӣ то кадом дараҷа захираи луғавии бачагонро бой гардондааст, дар лаҳзаҳои дарс ҷиҳатҳои эмосионалии онро ба инобат гирифта, ба муҳит ва зиндагӣ тасаввуроти хонандагонро то чи андоза васеъ ва инкишоф додааст.

Ф. Шарифов боз таъкид кардааст, ки дар дарсҳои забони модарӣ бояд омӯзгор бо як-ду калима машқҳои лексикӣ гузаронад, ки вақти он 5-7 дақиқаро дар бар гирад, зеро машқҳои лексикӣ бо мақсадҳои таълимӣ ва тарбиявии худ, бо шавқоварӣ ва гуногунии худ рафти дарсро пурмазмун гардонида, аз ҳама муҳимаш дар дили кӯдакон нисбат ба забони модарӣ ҳисси ифтихор ва муҳаббат бедор менамоянд. Кӯдакон аввалин маротиба ба калимаҳо бо назари таҳқиқӣ-кунҷковӣ менигаранд ва бо онҳо муносибати дуруст ва боэҳтиёт менамоянд. Чунки акнун медонанд, ки ҳар

як калима мувофиқи фаҳмиш ва маҳорати нотик зинда мешавад, ба забон меояд ва нутқро пурмазмун мекунад, оро медиҳад.

Муаллиф боз илова кардааст, ки «талаби дигар дар синфҳои ибтидоӣ ин мақсаду вазифаҳои корҳои лексикӣ иҷро ва ин талаботи дидактикӣ риоя карда шаванд, омӯзгор аз методҳои роҳу воситаҳои гуногуни гузаронидани корҳои лексикӣ истифода мебарад. Метод, роҳу воситаҳои машқҳои лексикӣ дар синфҳои I-II-III-IV ҳар хел мешаванд. Онҳо ҳарчанд дар ин синфҳо мазмунан давоми мантиқии якдигар бошанд ҳам, вале аз ҳамдигар фарқ низ доранд. Ин фарқ пеш аз ҳама дар асоси гуногунии дониш, маҳорат ва малакаҳои салоҳиятнокии хонандагони синфҳои гуногун, дар асоси гуногунии таҷрибаи ҳаётӣ ва забонии онҳо ва дар асоси имкониятҳои синнусолӣ ба миён меояд» [147].

Аз ин ҷо хулосае бармеояд, ки гузаронидани машқҳои мухталифи лексикӣ-грамматикӣ, таҳлилу таркибҳои овозӣ ва истифодаи методҳои гуногуни дарс дониш, салоҳияти (дониш, маҳорат ва малакаҳо)-и хонандагони синфҳои поёниро, бешубҳа, таъмин меkunанд ва муҳаббати бачаҳоро нисбат ба забони модарии хеш бедор менамоянд. Илова ба ин, метавон гуфт, ки барои амалӣ гаштани фикрҳои боло боз аз аёнӣҳои гуногун, аз қабилӣ расм, филмҳои тасвирӣ, муҳовараю нақшаҳо, харита, маҷаллаю рӯзнома, варақчаҳо, видеопретор ва воситаҳои техникӣ дигари таълим метавон истифода кард. Корҳои эҷодӣ ва мустақилона низ метавонанд фикри бачаҳоро инкишоф диҳанд ва ба дарки маънифаҳмии онҳо мусоидат намоянд.

Ҳамин тавр, гузаронидани корҳои гуногуни лексикӣ, машқҳои грамматикӣ, истифодаи аёнӣҳо, маводи дидактикӣ, корҳои гуногуни эҷодиву мустақилона, саволу ҷавоб ва ба инҳо монанд тафаккури хонандагонро инкишоф дода, қобилияти фикриашонро мустаҳкам ва моҳияти нутқи мураттаби хонандагонро таъмин менамоянд, билохира онҳоро ба дарки маъно омода месозанд.

Илова ба ин, аз хелҳои гуногуни нутқ ба монанди робитаву муошират ва муносибати нутқи шифоҳӣ, гап, сухан, калом, гуфтор, нутқи ботинӣ,

изхори ифодаи баёни фикри буррою бофаросат, нутқи хаттӣ - иншо, имло ва дигар намудҳои хат, дарки нутқи касони дигар ва нутқи шифоҳӣ аз садою симо, дарки нутқи хаттӣ /хониш/: хониши шунавоӣ, хониши ботиниро истифода бурдан мумкин аст, ки инҳо заминаи асосӣ ба дарки маъноии хонандагон мегарданд.

- Кори мустақилона дар фаъолияти фикрии хонандагон яке аз воситаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад,- қайд кардааст забоншинос Р.Мирзоев, - тавассути гузаронидани корҳои мустақилона метавон хонандагонро ба маънифаҳмӣ омода сохт, зеро корҳои мустақилона зехн, ақл хирад ва заковати хонандагонро инкишоф медиҳанд ва онҳоро дар иҷрои ҳар гуна кору амали мақсаднок омода месозанд.

Ба ақидаи Р.Мирзоев «хонандагони хурдсол ба тезию таровати ҷавкулода ба дарки маънӣ омодаанд. Хонандагони синфҳои 1-1У дар навбати аввал он ашёро дарк мекунанд, ки ба онҳо аз рӯи аломату хусусияташон бештар кайфият мебахшанд. Аксар онон ба намуди зоҳирии ашё, хуррамии зебоии онҳо, рангубор, ҳаҷм, ҳаракат ва фаҳмою дастрас буданашон баҳо ва диққат медиҳанд» [120].

Аҳамияти амалии таҳқиқоти С.Аминовро оид ба методикаи таълими матнсозӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ усулҳои таълими сохт ва хусусиятҳои матн, инкишофи нутқи хаттии хонандагон оид ба матнсозӣ ташкил медиҳад. Азбаски маъно аксар аз матн ба вучуд меояд, бинобар ин маънифаҳмӣ ба матн иртиботи қавӣ дорад, баҳусус, дар муассисаи таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ, ки бачаҳо матнҳоро меҳонанд, мазмунашонро нақл мекунанд. Аз ҷумла, мавсуф ба чунин ақида аст, «Ҳадафи асосии таълими забони модарӣ дар муассисаи таълимӣ он аст, ки хонандагон битавонанд фикри хеш ва каси дигарро дар шакли шифоҳию тахрирӣ беғалат, содаю фаҳмо ва мураттаб баён кунанд. Возеҳ аст, ки матнҳо дар вусъату рушди нутқ танҳо василаи омӯзиши мавзӯҳои грамматикӣ набуда, балки рукни асосии дарсҳои забон маҳсуб мегарданд. Онҳо ин рукнҳоро вақте анҷом медиҳанд, ки мутаводим ва ба назардошти синну соли хонандагон дар китобҳо ҷойгузин карда шаванд. Ҳар як матн вазифа ва

мавқеи муайян дорад. Умдатарин вазифаи онҳо дар амал татбиқ намудани коидаҳою таърифоти забон (грамматика) аст» [11].

Масалан, М. Лутфуллоев омилҳои фикрро чунин қисмат кардааст, ки онҳо, бешубҳа, дар ташаккули дарки маъноӣ матн ба хонандаи хурдсол кумак расонида метавонанд. Аз ҷумла, мавсуф таъкид кардааст: «Усул ва тарзҳои, ки омӯзгор дар дарсҳо истифода мебарад, дар сурате арзиш доранд, ки агар онҳо майли табиӣ хонандаҳоро нисбати фаҳмидан, ҷустуҷӯ ва таҳқиқ кардан ғаъл намуда, оҳанги таҳсилро барангезанд, ғаълияти фикри эҷодӣ ва мустақилии бачаҳоро бедор намуда, муносибати онҳоро дар хусуси ҳаёти воқеӣ рӯҳбаланд намоянд...

Барои ҳамин ҳам инкишофи фикр аз вазифаҳои аввалиндараҷаи муассисаи таълимию омӯзгор ба шумор меравад. Ғаълияти фикр ғаълияти маърифатҷӯӣ буда, дар шаклҳои амалиёти инсон зоҳир мегардад, масалан, дар тасаввурот, дар ҳиссиёт, дар амалиёти мантиқӣ ва ғайра.

Фикрнокӣ ё шакли олии ғаълияти дарккунӣ бо мақсади моҳияти аломату хусусиятҳои ашъҳои гуногун, бо мақсади фаҳмидани ҳодиса ва воқеаҳои ҳанӯз ошкорнагардида равона карда мешавад» [106, С. 61-62).

Аз ин андешаҳои олимона маълум мегардад, ки омӯзгор то он вақте ки дар дарсҳояш аз ин омилҳои асосии ташаккули фикр, ки ба дарки маъно равона гардидаанд, истифода накунад, ба мақсади ниҳой дар таълими шогирдони хурдсол расида наметавонад.

Дар ин маврид академик Ф. Шарифзода тавсия кардааст, ки «Оид ба омӯзиши мавзӯи калима, номи ашъ дар синфи дуюм пас аз хулосаю ҷамъбасти мавзӯи гузашта, диққати аҳли синфро ба матни «Зиёрати олим», ки ба дарсҳои 3-4 баҳшида шудааст, намуна меорем.

Аввал омӯзгор матнро ифоданок қироат карда, баъд хонандагон ҳам онро як-як меҳонанд, мазмунӣ матн маънидод карда мешавад. Сипас, калимаҳои душворфаҳм шарҳу эзоҳ меёбанд: башорат - хабари хуш, анбиё – пайғамбарон.

Саволҳои дар китоб пешниҳодшуда имконият медиҳанд, ки суҳбати шавқоваре доир ба мазмуни матн орошта шавад. Тадбири дигар шарҳи калимаҳои «зиёрат», «дӯстӣ», «олим», «фаришта», «Худованд», «муҳаббат» хоҳад буд.

Баъд аз ин диққати хонандагон ба теъдоди калимаҳо ва мазмуни ин мисраъҳо ҷалб карда мешавад.

Омӯзгор талаб мекунад, ки ҳар кас фикри худро вобаста ба мазмуни матн шифоҳӣ баён кунад.

Олим илми сари забонро наменвисандад ва агар устод аз чараёни илмомӯзии шогирди худ розӣ бошад, шогирд ҳатман ба мақсад мерасад. Ин тадбир мувофиқи хусусиятҳои рӯҳӣ ва имкониятҳои ақлии шогирдон буда, раванди дарсро шавқовар менамояд ва ба талаботи эҷодии хонандагон мусоидат хоҳад кард.

Луғатҳои «зиёрат», «адаб», «хеш», «дӯстӣ» шарҳ дода мешаванд ва бо истифода аз онҳо хонандагон ҷумлаҳо мегӯянд:

1. Ман ҳар пагоҳ ба зиёрати падарам медароям.
2. Дӯстон оинаи якдигаранд.
3. Тоҷи сари инсон адаб аст.

Ин ҷумлаҳо мавриди муҳокима қарор дода мешаванд ва боз аз матн беҳтарин ҷумлаҳо интихоб мегарданд.

Супориши минбаъда, ки дар хотимаи дарс анҷом дода мешавад, дарсро мустаҳкам ва ҷамъбаст менамояд.

Бо истифода аз матни «Зиёрати олим» бачаҳо фикри худро дар бораи шаъну шарафи инсонӣ, адаб, китоб, эҳтироми падару модар ва омӯзгор мухтасар менависанд, аз ин мисраҳо низ истифода мебаранд:

- ... Хок шав зери пой ӯ, ки биҳишт,
Дар қадамгоҳи модарон бошад.
... Бо чашми хирад нигар падарро,
Аз хизмати ӯ мапеч сарро.

Дар хона ин шеърхоро аз ёд кунед,- гуфта ба бачаҳо вазифаи хонагӣ медиҳем» [145, С.61-62).

Омӯзиш ва таҳлили лексии калимаҳо ҳанӯз аз синфи якум оғоз ёфта, тадриҷан ва дар ҳар синф микдорашон афзун мегардад, зеро дар таълими забони модарӣ калима муҳимтарин воҳиди забон аст ва грамматикаро бе он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бо ин мақсад дар барномаи таълимии ибтидоии забони модарӣ ба корҳои лексикӣ, инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон, нутқи алоқанок диққати махсус дода шудааст. Маълум аст, ки омӯзиши дурусти хонандагони хурдсол нутқашонро бой карда, маҳорати суҳанварию суҳангӯиашонро баланд мебардоранд ва мақсади таълими забони модарӣ ҳам асосан ҳамин аст.

Фикр карда ва фаҳмидаю санчида суҳан гуфтан ҳам бояд яке аз талаботи забони модарӣ бошад. Мутаассифона, чунин талабот дар барномаи таълимӣ камтар ба назар мерасад, бо вучуди он ки дар барномаи таълими ибтидоии забони модарӣ ба корҳои лексикӣ диққати махсус дода шудааст. Дар ин бора Ф.Шарифов дуруст қайд кардааст, ки «Фаҳмидаю санчида суҳан гуфтан ва донишмандии маъноҳои гуногуни лексии калимаро аз синфҳои ибтидоӣ оғоз карда, омӯзгор панди «Суҳан бояд ба дониш дарҷ кардан, чу зар санчида, он гоҳ ҳарҷ кардан»-ро сарахбори қору мақсади худ қарор медиҳад.

Омӯзонидани ҳиссаҳои нутқ аз қабилӣ исм, феъл сифат ва ғайра дар синфҳои II-IV бисёр судманд аст. Зеро маҳз тавассути омӯзиши дурусти махсусан ҳиссаҳои нутқи номбурда ва қомеъ гардидани хонандагон аз ин унсурҳои нутқ дарки маънӣ ба даст меояд. Оре, танҳо маънифаҳмӣ метавонад натиҷа ва қамъбасти дониши хонандагон қарор гирад. Чаро? Барои он ки агар қас матнро қонаду маънояшро нафаҳмад, ба он қонад, ки қас дар рӯзи офтобӣ қароғ дар даст мегирад» [145].

Дар қои дигар олим ҳеле ба қаврид қайд кардааст, ки асосан хонандагон бо қалимаҳои қуқобилмаъно, наздиқмаъно ва сермаъно қор меқунанд. Доир ба ин воқидҳои лексикӣ ба хонандагон маълумоти назариявӣ додан дар назар дошта нашудааст, балки хонандагон бо онҳо амалан шинос карда мешаванд. Яъне хонандагон бо ин қалимаҳо машқҳои

гуногунро ичро карда мефаҳманд, ки калимаҳо на танҳо ҳиссаҳои нутқ: исм, сифат ва феъл, балки сеърмаъно, наздикмаъно ва муқобилмаъно низ мешаванд. Масалан, исми «хат» ҳам мактуб, ҳам хати рост, ҳам хати худӣ бача аст. Сифати «мулоим» ҳам ба замин ҳам ба нон, ба одам ва ҳам ба кӯрпача ва ғайра дахл дорад. Феъли «сӯхт» ба маънои амали оташ, дил, абрҳо, чароғ ва ғайра мансуб аст. Яъне калимаҳои «хат», «омӯзгор» ва «сӯхтан» сермаъно мебошанд. Пас дар натиҷаи машқҳои гуногун кӯдакон ба хулосаи одитарине меоянд, ки калимаҳо як маъно не, балки якчанд маъно дошта метавонанд [145].

Олим хеле дуруст таъкид кардааст, ки калимаҳо сермаъно мешаванд ва ҳамин сермаъноӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки нутқашро бой гардонид, ҳар калимаро дар зарурат ва дар ҷои даркорӣ истифода баранд.

Аз ин ҷо хулосае бармеояд, ки хонанда ҳар чӣ зиёдтар калима донанд ва таркиби луғавиаш бой гардад, ҳамон қадар ба маънифаҳмӣ қудрат пайдо мекунад. Пас барои таркиби луғавии бачагонро бой гардонидан на танҳо дар муассисаи таълимӣ машқҳои гуногуни хаттию шифоҳӣ гузаронидан зарур аст, балки дар хона ҳам аз рӯи имкон волидайн метавонанд дар бойшавии нутқи бача саҳмгузор бошанд. Ба зами ин дар бой гардонидани нутқ мавқеи муассисаи таълимӣ, оила, ҷамъият, муҳит ва васоити ахбори умум хеле муҳим арзёбӣ мешавад.

Ашё ё худ предмет дар кадом ҳолат дарк карда мешавад ё худ фаҳмида мешавад? Дар ёфтани маънии ин ё он ашё ё матн пеш аз ҳама ба ҷаҳонбинии шахс вобаста мебошад. Чунон ки дар боло зикр ёфт, ҳар қадар таркиби луғавии бача ва дидаю шунидааш зиёдтар, бисёртар китоб мутолиа кунад, дорои фаҳму фаросат бошад, ҳамон қадар хубтару беҳтар қобили дарки маънӣ мебошад. Чунон ки шоир фармудааст:

Бас аст, бо ту ин қадар кунам ашъор,

Ки, эй, ба дарки сухан фарду эй, ба фаҳм фарид.

Шамсиддин Шохин

Ин ҷо адиб менигорад, ки ту ба дарёфтани сухан ягонаю беҳамтоӣ ва ба дарки фаҳм беназирӣ.

Адибон дар бораи дарки маънӣ ё худ фаҳму фаросат бисёр андешаҳо доранд ва ашъори хешро ба ин мазмун равона кардаанд. Устоди маънӣ Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ дар ин хусус чунин нигоштааст:

Қадри ту бигзашт аз дарки уқул.

Ақл андар шарҳи он аст булфузул.

Яъне қадри ту чунон баланд гаштааст, ки ақл дар шарҳи он зиёда чизе гуфта натавонад. Саъдии Шерозӣ низ ба ин маънӣ гуфтааст:

Дарки сухан гар накунад мустамеъ.

Қуввати нутқ аз мутакаллим равад.

Агар шунаванда суханро дарк накунад, қуввати таъсири нутқи гӯянда то дараҷае суст мегардад.

Қобили қайд аст, ки дар байти дигар шоир дар ибтидои ҷумлаи аввал ба ҷои ибораи «дарки сухан» «фаҳми сухан»-ро корбаст намудааст, ки албатта ҳар ду байт ҳаммаъноянд:

Фаҳми сухан чун накунад мустамеъ;

Қуввати нутқ аз мутакаллим равад.

Адиби бузург Соиб дар байти зер истифода намудааст:

Мавҷ аз ҳақиқате гуҳари баҳр ғофил аст,

Ҳадис чигуна дарк намояд қадимро.

Калимаи дарк дар адабиёти ниёгон то дараҷае серистеъмол будааст ва адибон онро фаровон истифода кардаанд, ки аз муҳиммияти мавзӯи кори таҳқиқотии мо шаҳодат медиҳад.

Дарки ҳақиқати ту муҳол аст бар хаёл,

Ин орзу кучову хаёли муҳоли мо кучо.

Фузулӣ

Шоир дар назар дорад, ки сарфаҳм рафтани ҳақиқати ту амри маҳол аст, то ҳадде, ки шарҳи онро мо орзую хаёл ҳам натавонем кард.

Мавлавӣ Ҷомӣ фармудааст:

Баробар аст ин сухан зи дарки фухум.

Кай шавад дарки чуз тарки русум.

Каломи шумо баландтарин фаҳмишест, ки онро доништан, фаҳмидан ё дарк кардан аз имкон берун аст.

Калимаҳои ҳаммаъно ё худ наздикмаъно барои инкишофи нутқи шифоӣ ва хаттии хонандагон ёрӣ мерасонанд. Яъне бачаҳо чунин калимаҳоро дар зарурат ба ҷои якдигар истифода мебаранд ва ба нақли мазмуни матн тайёр мешаванд. Барои мисол ҳаммаъноии зеринро метавон овард: офтоб - шамс, хуршед, меҳр.

Ба сарвақтам кучо афтад маҳе, к-аз шомӣ навмедӣ,
Намехоҳад, ки дар вайронаи ман офтоб афтад.

Осафӣ

Масалан, Рӯдакӣ ба ҷои калимаи офтоб хуршедро истифода кардааст:

Бе рӯи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту ҷароғи оламфурӯз мабод.

Низомии Ганҷавӣ бошад ба ҷои хуршед шамсро мавриди истифода қарор медиҳад:

Симро кай бувад масобати зар.
Фарқ бошад зи шамс то ба қамар,

Абулқосим Фирдавсӣ дар байти зерин калимаи меҳрро истеъмол менамояд:

Чу аз ҷархи гарданда бифрӯхт меҳр,
Биёрост рӯи заминро бачеҳр.

Дунё -ҷаҳон - гетӣ- олам:

Гар шарм наёядад зи нодонӣ,
Бешармтар аз ту кист дар дунё?

Дар истифодаи ҳаммаъноии феълӣ: давид, тохт, бохт - бой дод, руст шуд - пинҳон шуд, роҳӣ шуд - равон шуд, шунид - гӯш кард, сифатӣ: мулоим - нарм, тоза - озода, хуб - нағз, гарм - сӯзон - тафсон, бамаза - болаззат, кушод - васеъ, бузург - машҳур - шинохта, тоза - хуррам ва дигар калимаю таркибҳоро оид ба дигар ҳиссаҳои нутқ истифода бурдан мумкин аст.

Калимаҳои муқобилмаъно низ нутқро бой карда ба маънофаҳмии бачагон ёрӣ медиҳанд. Масалан: хуб - бад, пок-нопок, хоб - бедор, хунук-сармо, боло - поён, сиёҳ - сафед, нав - кӯҳна, шаб - рӯз ва ғайра. Калимаҳои муқобилмаъно ё зидмаъно барои муқоисаи ашё, сифат, хислат, аломат, ҳаракату амалиёт низ хизмат мекунанд.

Ба ин маънӣ Ф. Шарифов чунин ишора кардааст: «Дар машқ бо калимаҳои муқобилмаъно омӯзгор диққати хонандагонро ба муқоисаи предметҳо, сифатҳо ва амалиёту ҳаракат ҷалб менамояд, чунки ба воситаи муқоиса фикри мантиқии кӯдакон хубтар инкишоф меёбад, онҳо кунҷков ва муҳокимарон мегарданд. Барои ин масалан, муқоисаи калимаҳои бой – камбағал, рӯз - шаб ва монанди инҳо қулай аст. «Бой ҳама чиз дорад, либосҳои наву зебо мепӯшад, хӯрокҳои лазиз меҳӯрад, «камбағал» ҳеҷ чиз надорад, либосҳояш даридагӣ, хӯроки хӯрданӣ надорад; рӯз - равшану гарм аст, шаб - торику сард аст. Ин муҳокимарониҳои оддитарин маҷрою мантиқии тафаккури ояндаи кӯдаконро муайян менамояд ва чи гуна ҷараён гирифтани он ба таҳлили маъноӣ калима ва машқҳои лексикӣ вобаста мебошад» [147].

Чунон ки дар боло зикр гардид, калимаҳои зидмаъно (муқобилмаъно) на танҳо таркиби луғавии хонандагонро бой мегардонанд, балки дарсро шавқовару пурмазмун намуда, дар хонандагон тафаккури мантиқӣ ва таҳлилиро ташаккул медиҳанд.

Ф. Шарифов таъкид кардааст, ки барои ба амал баровардани ин мақсаду вазифаҳои омӯзиши лексикӣ забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ омӯзгор корҳои лексикӣ дар асоси принципҳои дидактикии дастрасии илмӣ, пайдарҳамӣ ва системанокӣ дар таълим, алоқамандии таълим ба тарбия ва ба назар гирифтани хусусияти синнусолӣ ташкил менамояд.

Дуруст аст, ки омӯзиши лексикӣ (луғавӣ) аз як тараф нутқи бачаҳоро бой ва пуробуранг гардонад, аз тарафи дигар онҳоро ба маънифаҳмӣ ё дарки маъноӣ матн омода месозад, инчунин, ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардида, фаҳмишашон нисбати ашё ва муҳити атроф меафзояд.

1.4. Мафҳуми дарк, мазмун ва моҳияти тафаккур. Аҳамияти истифодаи воситаҳои фразеологӣ ва тасвир дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маъно

Дарк мафҳумест, ки дар илми забоншиносӣ дарёфтани маънӣ, сарфаҳм рафтан, фаҳмиданро ифода менамояд. Аз ин хотир, ин мафҳум дар таҳқиқоти мо барои кушодани гиреҳи асосии мафҳуми ин ё он матн нақши муҳимро адо мекунад.

Бача дар хондани ин ё он мавзӯ дар ибтидо чизе наметонад, аммо вақте ки бори аввал омӯзгор ба шарҳу эзоҳи он шурӯ менамояд, вай дарк кардан мегирад ва ҳамин тавр тадриҷан фаъолияти маърифатӣ сар мешавад.

Дар дарсҳои грамматика (хониш) ва имло ин зина хеле муҳим ва зарур аст, ба шарте ки фаъолияти амалии бачаҳоро бедор намуда, самаранокии онро таъмин намоем. Дар акси ҳол хонандаҳо ба шахси мушоҳидачӣ мубаддал мегарданд. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар назария ва амалияи методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ роҳ ва воситаҳои гуногуни ба маърифат шавқманд намудани бачаҳо кор карда шудаанд. Масалан, истифода бурдани таҷрибаи амалӣ, ташкили шаклҳои гуногуни кори мустақилона, ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ ва ғайра. «Таҷрибаи амалии бачаҳо на танҳо ҳамчун принципи таълими забон ба ҳисоб меравад, - қайд кардааст М. Лутфуллоев,- вай инчунин шавқу ҳавас ва рағбатнокии онҳоро бедор менамояд. Бачаҳо мисолҳои тартибдодаи худро мушоҳидаю таҳлил намуда, қоидаҳои грамматикӣ-имлоиро нағзтар дарк мекардагӣ мешаванд.

Ташкили корҳои гуногуни мустақилона, хусусан, корҳое, ки характери эҷодӣ доранд, шавқи хонандаҳоро оварда, фаъолияти таълимиашонро баланд мебардоранд. Бачаҳо таъсири қоидаҳои грамматикӣ-имлоиро дар ин гуна корҳо рӯз то рӯз бештар дарк менамоянд

Дар ин ва дигар мавридҳо омӯзгор вазъияти проблемавиرو ба амал оварда меистад: «Ба фикри шумо, чаро ин гуна воқеа рӯй дод?» «Барои чӣ...?» Хонандагон ба ин гуна саволҳо ҷаъолона ҷавоб фикр менамоянд.

Баъзан таҳсину офарин ва суҳанҳои рӯҳбахши омӯзгор («Офарин!», «Хеле хуб», «Ана акнун ба кори дигар мегузарем», «Дар ин дарс савол доданро ёд мегирем», «Ана дар ин дарс ба саволҳо ҷавоб доданро меомӯзем», «Пеш аз иҷрои амал аввал фикр мекунем, ки...» низ қобилияти дарк ва маърифатҷӯии бачаҳоро вуҷат медиҳанд» [111].

Ҳамин тавр, дарк дар пешравии маърифатҷӯии хонандагон ва махсусан фаҳмидани мазмуни матни ҳонда аҳамияти калонро молик аст. Ба тарзи дигар дарки маъноии матни ҳонда ва маърифатҷӯии хонандагони хурдсолро бе истифодаи роҳ, тарз, усул ва воситаҳои гуногун таъмин кардан ғайриимкон аст.

Кӯдак бе тафаккур ба дунё меояд. Танҳо дар охири соли аввали умр дар кӯдак зуҳури баъзе аз нишонаҳои тафаккурро мушоҳида кардан мумкин аст.

Шарти асосии рушди тафаккури бачагон таълиму тарбияи мақсадноки онҳо маҳсуб меёбад. Дар ҷараён тарбия кӯдак батадриҷ амалҳои ҷудогона ва нутқро азхуд мекунад, аввал мустақилона ҳал кардани масъалаҳои оддӣ, сипас нисбатн мураккабтарро меомӯзад, ҳамчунин талаботи калонсолонро мефаҳмад ва охиста-оҳиста мутобиқ ба онҳо амал мекунад.

Тафаккур дар тамоми тӯли ҳаёти инсон дар ҷараёни фаъолияти ӯ рушд мекунад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ тафаккур махсусиятҳои худро дорост.

Тафаккури бачагони синни томактабӣ дар шакли амалҳои ба ҳалли масъалаҳои мушаххас нигаронидашуда руҳ медиҳад: ягон ашёи ба назар намоёнро овардан, пиёларо гирифта ба нафари дархосткарда дароз кардан, дарро кушодан ё пӯшидан, чизи пинҳонкардашударо ёфтан, бозичаро

овардан ва ғ. Ин амалҳоро ичро карда кӯдак фикр мекунад, вай амал карда андеша мекунад. Тафаккури вай аёнӣ-фаъолиятӣ аст.

Азхуд кардани нутқи одамони атроф ба рушди тафаккури аёнӣ-фаъолиятии кӯдак такон медиҳад. Ба туфайли забон бачагон ба таври умум андеша карданро шуруъ мекунанд.

Рушди минбаъдаи тафаккур дар тағйирёбии таносуб миёни амал, образ ва калима ифода меёбад. Дар ҳалли масъалаҳо аз ҳама бештар калима нақши муҳим мебозад.

Як пайдарҳамии муайяне дар рушди навъҳои гуногуни тафаккур дар хурдсолӣ мавҷуд аст. Аввал рушди тафаккури аёнӣ-фаъолиятӣ а вуқӯъ пайваста, баъдан, тафаккури аёнӣ-тасвирӣ ва ахиран, тафаккури баёнӣ ташаккул меёбад.

Проблемаи даркро ҷудо аз масоили умумии таълиму тарбия ва муносибати он бо воқеият, ташаккули шахс, дарки ҷаҳон ва дунёи маънавӣ ҳаллу фасл кардан ғайриимкон аст.

Дарк асоси ҳамагуна таҳлил аст, сарфи назар аз он ки он муассисаи таълимӣ аст ё адабиётшиносӣ, дар акси ҳол он таҳлил нест.

Равоншиносони ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ (Л.С. Выготский [59, 60, 61], А.Н. Леонтьев [104, 105], Б.Г. Ананьев [14], Н. Амонов [13]) ба он аҳамияти махсус додаанд, ки дарк ин аксбардории оддӣ ва қабул оддии иттилоот набуда, он амали фаъолест, ки дар он ҳавасмандии мусбат, талабот, ангеа ва шавқу завқ нақши бузург доранд.

Шарти аввалини дарки муътамади матн фаҳмидани маънои ҳар як калимаи таркиби он аст. Агар мо дар хонандагон муносибати нозукбинона ва саволиро ба калима, ибора ва ҷумла наомӯзонем, дар онҳо бетаваҷҷуҳӣ ба тамоми ҷумлаҳо рушд мекунад. Дар натиҷа онҳо тамоми маънои матни хондашонро намефаҳманд ва ба мутолиаи рӯяки худ қаноатманд мешаванд. Дар синни хурди томақтабӣ калима-калима ба хотир гирифтагон монеа (тормоз) барои рушди маҳорати бо суханони худ нақл кардан

мешавад ва оқибат барои дарки маънои матни хондашуда монеа эҷод мекунад.

Барои он ки бахотиргии калима ба калима ба рушди тафаккур ва нутқи бачагон ҳалал ворид насозад, зарур аст, ки ҳангоми такроран хондани матн, маслан, афсона, ҳикоя, шеър, чистон ва мақолу зарбулмасал, матни он камтар тағйир дода шавад, синоними калимаҳо истифода бурда шавад, татиби калмаҳои ҷумла ва тартиби ҳуди ҷумлаҳо иваз карда шавад. Ғайр аз ин, бояд ки мунтазам бачагонро омӯзонем, ки маънои калмаҳои нофаҳморо пурсанд.

Ғ. Бобиев дар мақолааш таҳти унвони «Омӯзиши чистон, зарбулмасал ва тезгӯякҳо дар дарси хониши синфи дуум» қайд кардааст, ки жанрҳои қадимтарини эҷодиёти даҳанакии халқ - чистон, мақол, зарбулмасал аз ҷуҳангарин жанрҳо махсуб меёбанд, ки онҳо дар инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон, ҷаҳонбинии онон аҳамияти беандоза доранд. Истифодаи ин жанрҳо фикрро равшан, суҳанро таъсирнок ва кӯтоҳ мегардонад. [32, С. 47-51].

Оре, халқ беҳуда нагуфтааст, ки: «Зарбулмасал - кафшери суҳан аст». Беҳуда нест, чунин жанри зебои адабиёти тоҷикро аз замони Рӯдакӣ то замони мо мардум васеъ истифода мебарад.

Аз ҷумла, омӯзгор Ғ. Бобиев дар мақолааш зикр кардааст, ки омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо дар таълим ва таҳкими дониши хонандагон саҳм хоҳанд гузошт. Алаҳусус, дар дарси хониш омӯхтани чистону масал нақши бениҳоят бузургро мебозад. Истифодаи онҳо дар таълим нутқи хонандагонро инкишоф дода, тафаккур ва дарккунии онҳоро пурра мегардонад, зарбулмасалу мақол ва чистон дарсро шавқовар ва диққатҷалбкунанда намуда, нутқи хонандагонро инкишоф медиҳанд. Аз ин рӯ, онҳоро ба ҳар як мавзӯи дарс ба мавқеъ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Вақте ки омӯзгор ба хонандагон чистони наву шавқоварро меғӯяд, онҳо барои ёфтани ҷавоби чистон дар олами ҳаёлот сайр менамоянд ва

ҳама ашёҳои зиндагӣ, ҳодисаҳои табиат, воқеаҳоро як-як чун навори синамо аз назар гузаронида, ҷавоби аниқи чистонро фикр меkunанд.

Чуноне, ки гуфтем, чистони мароқовар ба хонандагон рӯҳи тоза, илҳом, завқу фараҳ мебахшад. Ёфтани ҷавоби чистон хонандагонро ба муқоисакунии асбобҳои рӯзгор, техника, парандагон, асбобу олотҳои меҳнат, ҳайвонот, ҳодисаҳои табиат ва ғайра водор менамояд. Зарбулмасал бошад, каме душвортар, яъне хонандагон, бояд зиёдтар фикр кунанд, чизеро дуруст дарк намоянд. Бо ин мақсад Ғ. Бобиев дар дарсҳои худ панду зарбулмасалҳои зеринро дар бораи дӯстӣ, мардӣ, некӣ истифода кардааст:

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рӯдакӣ

Некӣ кунӣ - неки ёбӣ.
Дӯстии халқҳо шикастнопазир аст.

Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонҳолию дармондагӣ.

Саъдӣ

Хонандагон оид ба маънии калимаҳои фитодае, мардӣ, некӣ, шикастнопазир, дармондагӣ баҳсу мулоҳизаронӣ меkunанд.

Чистонҳо:

Меҳмони бологузар,
Аз ҳама гап бохабар? (*Оинаи нилгун*).

Хурдакак асбоби доно, чист он?
Хушхабарҳо мерасонад, чист он?
Безабон асту вале дар гуфтугӯ
Аввалаш Р, охираш О, чист он? (*Радио*).

Хонандагон аломат, шакл ва намуди ашёи болоро фикр меkunанд. Ҳамин ки ҷавоби чистонро ёфтанд, расми оинаи нилгун ва радио ба онҳо

нишон дода мешаванд, ки онҳо ҳамаи аломатҳои ёфташонро бо чашми худ мебинанд, - қайд кардааст муаллиф.

Мафҳум, маънӣ, зеҳн, тасаввур, хушфаҳмӣ, хушзеҳнӣ, фаросат, фаҳм ва ғайра воҳидҳое мебошанд, ки ба хонанда дар дарк кардани чизҳои дида, шунида, хондашуда ёрӣ мерасонанд. Ба тарзи дигар ин мафҳумҳо ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва тафаккури хонандагон асос гузошта, барои фарқ кардани аломат, хусусият ва муқоисаи ашёҳо кумак меkunанд [32, С. 47-51].

Ба ақидаи М. Р. Лвов мафҳум умумӣ ва аз он камтар манзаравӣ мешавад. Аммо хонандагон дар аксар ҳолатҳо дар муайян кардани аломат ва хусусияти ашёҳо мафҳуми умумиро зиёдтар истифода мебаранд. Машқҳои махсуси муқоисавӣ барои фаҳмиши аломат ва хусусияти ашёҳо асосан дар синфҳои 1-2 гузаронида мешаванд, ки онҳоро Лвов М. Р. ба шаш намуд ҷудо кардааст:

1. Шумурдани пай дар пайи ашёҳо барои ҷамъбасткунӣ асосан дар синфи 1 истифода мегардад. Масалан, бачаҳо ба расм нигариста, номбар меkunанд: «Ин арча, ин себ, ин помидор аст».

2. Ашёе, ки шаклҳои гуногун, вале иҷрои корашон нисбати якдигар мухталиф мебошад. Мисол: тухмипошак, алафдарв, трактор, югу омор, комбайн, телевизор, радио.

3. Машқҳои минбаъда нисбати машқҳои 1-2-юм каме мураккабтар гардонида гузаронида мешаванд. Масалан: тухмипошак, алафдарв, комбайн ва югу омор - инҳо мошин ва олооти хоҷагии қишлоқанд. Бо омор замин шудгор меkunанд. Баъд деҳқонон бо тухмипошак ғалла меکورанд. Тобистон бо комбайн гандум медараванд. Бо алафдарв дар сахро алафро даравида, баъд онро хушк меkunанд....

4. Ҷамъбасткунӣ бо як намуди фаҳмиш. Моҳияти ин намуди ҷамъбасткунӣ дар он аст, ки хонандагон на гурӯҳи ашёҳо, балки як намуди онҳоро номбар меkunанд. Мисол: «Зелол - ин чист? - Ин намуди дарахти буттагӣ мебошад. Пиёз - ин чист? - Як намуди сабзавот аст».

5. Кушодани фаҳмиши ҳаҷму намуди ашё. Масалан: Ангур. Бачаҳо намудҳои онро номбар карда ҳикоячае тартиб медиҳанд (ангури хусайнӣ, тағобӣ, ҷавз, чилик, шибирғонӣ, кишмиш....)

Дар боғи мо ангурҳои гуногун аст. Дар он ҷо ангури пешпазак ҳам мавҷуд ҳаст. Вай моҳи май мепазад. Ангурҳои дигар баъд мепазанд.

6. Машқҳои ҷамъбасткунии думаъноӣ. Мисол: Сафедор, ар-ар, арча - чиҳоянд? (Инҳо дарахтанд).

Себ, олу, шафтолу, ангур чӣ мебошанд? - (Мева мебошанд) [114].

Зехн дар луғатҳо ҳамрадифи истилоҳоти фаҳм, фаҳмиш, зудфаҳмӣ, ҳуш, ақл, фаросат, идрок, қобилияти фикркунӣ, ба маънои васеаш - фаъолияти дарк намудан, ба маънои маҳдудтараш - тафаккур омада, дар тафовут аз мафҳумҳои ҳис, эҳсос, ирода, тасаввур ва гувоҳи қалб мутобиқан ба ақоиди Афлотун ва Арасту барои ифодаи қобилияти олии даркнамоӣ истифода шудааст.

Мафҳуми зехн - ҳамчун зинаи аввали қобилияти олии даркнамоӣ дар илоҳиёти асримиёнагӣ, баъдтар дар таълимоти фалсафии Кант ва Гегель баррасӣ шудааст.

«Зехн - мафҳуми равоношиносӣ, яъне категорияи психологӣ мебошад... Дар раванди таълим ташаккул ва рушди зехн дар омӯзиши кулли фанҳои хонандагонӣ, новобаста аз зинаҳои таълим, имрӯз дар маркази диққат ҷой дорад. Мо комилан ва мутлақо хато мекардем, агар ҳини таълими ин ё он фан ё омӯзиши ин ё он мавзӯ танҳо донишҳои навро ҳадафи асосии дарс қарор диҳем. Зеро мурод аз дарс ҳам донишу маърифат, ҳам тарбия ва ҳам рушд, қабл аз ҳама, рушди мантиқии зехнро нигаронем. То зехни хонандагонӣро тамрин надихем, онҳо дониши андӯхташонро маърифат карда наметавонанд, тезфаҳм, нуктасанҷ ва ҳозирҷавоб намешаванд, ҷавҳари мавзӯ ва мақсаду арзиши амалию ҳаётии онро ҷудо карда наметавонанд», - қайд кардааст равоношинос М. Шайхов дар мақолааш бо унвони «Омилҳои зехнии беҳдошти таълиму тарбия» [140, С. 143-145].

Ба ақидаи мо, зехн дар таълиму тарбия, инкишофи нутқ, дар ташаккули малакаҳои кор бо матн ва ҳониши бошуурона, махсусан дар

маънифаҳмии хонандагони хурдсол ҳамчун таҳкурси хизмат мекунад ва тавассути он аз матнҳо дурри маънӣ чид мешавад. Ҷоиз аст, ки барои ташаккули дарки маъно дар шогирдон омӯзгор қабл аз ҳама бояд зехни онҳоро омӯзад ва рушд диҳад ва он гоҳ аз шогирдон дарки маъноӣ матнро талаб намояд. Истифодаи маводи дидактикӣ дар корҳои мустақилонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои инкишофи нутқи шифоҳӣ ва таҳрирӣ ва баланд бардоштани дараҷаи саводноки, корҳои эҷодӣ, ҷаҳлгардонии диққати бачаҳо ба дарс, аз худ кардани мазмуни матни хондашуда ва қоидаҳои имло ёрӣ мерасонад. Махсусан истифодаи маводи дидактикӣ оид ба грамматика ва имло зикр кардан бамаврид аст.

Доир ба ин масъала муаллифони Р.Давлатова ва Р.Мирзоев дар дастури методии ҳеш таҳти унвони «Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ» дуруст қайд кардаанд, ки дар таълими забони модарии синфҳои 1-1У истифодаи аёнӣ – варақчаҳо (карточки) хусусан дар омӯختани ҳиссаҳои нутқ: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, пешоянд ва пайвандакҳо нақши муҳим мебозанд.

Масалан, муаллифони дар таълими исм 52 варақча омода сохтаанд, ки дар онҳо ҳама паҳлуҳои таълими ин ҳиссаҳои нутқ дар бар гирифта шудаанд. Масалан: Варақчаи № 4, с-3:

1. Номи ашёҳо навишта, ба онҳо савол гузоред. Дарахт, асп, гул, мурғ, рӯймол, сел, шапалак, самолёт, туфлӣ, об, трактор, офтоб.

2. Бо калимаҳои арча, тӯб ду ҷумла тартиб диҳед.

Варақчаи № 5, с-3:

1. Аз ин шеър исмҳояшро навишта гиред, ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоред. Маъноӣ ибораи «Хирмани пуршарор»-ро шарҳ диҳед.

Аввали тобистон

... Дар шаби моҳтоб, дар шаби тор
3-осмонаш ситора меборад,
Аз ҷароғи электрикӣ ба сарам,
Хирмани пуршарора меборад...

М. Турсунзода

2. Бо калимаҳои хонандагон, бачагон, боғ ҷумла созед, ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоред [66].

Ҳамин тавр, истифодаи аёният дар дарсҳо ба хонандагон имконият медиҳад, ки онҳо тадриҷан ба забонамӯзӣ омода гарданд, дар онҳо малакаи қор бо матнҳои гуногунмазмун ва гуногунҷанр ташаккул ёбад ва ба дарки маъноӣ ин ё он матн ба осонӣ сарфаҳм равад.

Ба осори шифоҳию хаттии ниёгонамон рӯ овардан ва аз онҳо истифода кардан дар айни замон яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад. Тавассути омӯзиши матнҳои ниёгон рӯзгори аҷдодиҳо варақ зада, бо ҳаёташон шинос мешавем. Махсусан хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ин ғанчи нодир бархурдор намудан зарур аст, зеро онҳо ба шунидану хондани панду ҳикмат, афсонаю ҳикоятҳои мероси аҷдодӣ зиёдтар мароқ зоҳир намуда, онҳоро бо завқ мутолиа хоҳанд кард. Масалан, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №10-и ш. Бохтар М. Аминова таълими афсонаи «Заҳми забон»-ро, ки он хӯшае аз насли бадеии ниёгонамон мебошад, дар синфи 2 ин тавр баргузор намуд:

Омӯзгори баъд аз эълони мавзӯ ва навиштани унвони он дар тахтаи синф намунаи насли ниёгон будани онро хотирнишон кард.

Сипас матни мазкурро омӯзгори бо суҳбати муқаддимаӣ ва гузаронидани саҳнача иборат аз се қисм шуруъ кард.

Қисми якум ба хонаи Далер меҳмон шудани Ҳалил (хирс), қисми дуюм ба ҷангал рафтани Далер ва қисми сеюм сӯхат шудани Ҳалил (баъд аз бо табар задани Далер Ҳалилро (хирсро) он анҷом пазируфтааст ва афсона бо байтҳои зерин анҷом ёфтааст:

Сухан нарма гӯй, эй ҷаҳондида мард,
Маёлой лабро ба гуфтори сард.

А. Фирдавӣ

Сухан доништа гӯй, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетааммул ошно бегона мегардад.

Аз халқ

Сухандонон сухан бо парда гӯянд,

Ба рӯи ҳамдигар санчида гӯянд.

Аз халқ

Панди бузургонро хулоса карда омӯзгора ба шогирдон фаҳмонд, ки сухани хуб одамро хурсанд мекунад, қуввату дармон мебахшад. Сухани бад бошад, касро хафаю ғамгин мекунад, меранҷонад, дилшикаста менамояд, табъро хира месозад.

Ҳамин тариқ, дарсро то чи андоза шавқовар ва мазмунашро дастраси хонандагон гардонидан ба маҳорат ва эҷодкории омӯзгор вобастагӣ дорад.

Дарки ашё ё маънои матн вобаста ба он аст, ки омӯзгор то кадом дараҷа захираи таркиби луғавии хонандагонро афзун гардонидааст, малакаю маҳорати забондонии онҳоро таъмин кардааст.

Омӯзгораи муассисаи таълимии № 15 ш. Бохтар Машрапова З. дар ҳар дарси навбатиаш мекӯшад, ки хонандагони синфро ҳарчӣ бештар ба қироати матн ва дарки маънои он ҷалб намояд. Бо ин мақсад вай аз варақчаҳо, расмҳои мазмундор, гузаронидани сахнача, суолҳои дахонӣ, луғати зерматн, васоити аёнии техникӣ аз қабилӣ ДВД, видеопроектор, филмҳои тасвирӣ ва ғайра самаранок истифода мебарад.

Масалан омӯзгора, аснои таълими матни «Ҷ пиразан аст» китоби «Забони модарӣ» дар синфи 2 «а»-озмоишӣ чунин усули корро истифода намуд:

Ҷ пиразан аст

Як писарбача ва як духтарчае дар кӯча мерафтанд. Пеш-пеши онҳо пиразане мерафт. Замин, ки ниҳоят лағжонак буд, пиразан лағжиду афтид.

- Китобҳои маро дор! – гуфта Қодир ҷузвдонашро ба духтарча доду худаш ба ёрии пиразан давид.

Вақте ки Қодир баргашта омад, духтарча аз вай пурсид:

- Пиразан модаркалонат-мӣ?

- Не, - ҷавоб дод Қодир.

- Набошад модарат-чӣ? - ҳайрон шуда пурсид.

- Не!

- Набошад, холаат? Ё ягон шиносат?

- Охир, не гуфтам-ку? - табассумкунон гуфт писарбача, - Ў пиразани роҳгузар аст.

Саволҳо: Киҳо аз кӯча гузашта мерафтанд? Писарбача ба кӣ ёрӣ дод? Духтарча аз вай чиро пурсид? Писарбача дар охир чи ҷавоб дод? Оё писарбача кори дуруст кард? Оё Шумо боре ба муйсафеде ё пиразане ёриё расонидаед?

Панд: Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сараввал омӯзгори матнро ифоданок қироат карда, ба шогирдон рӯ оварда гуфт:

- Бачаҳо! Сухан дар бораи киҳо меравад?

Хонандагон:

- Сухан дар бораи пиразан ва писарчаю духтарча меравад.

- Кӣ модаркалон дорад?

- Мо модаркалон дорем (якчанд хонанда ҷавоб медиҳад).

- Офарин, бачаҳо, Шумо донояк будаед. Ҳатто аз як маротиба хондани матн шумо аллакай пай бурдед, ки гап дар бораи чӣ мерафтааст.

Сипас омӯзгори ба хонандагон рӯ оварда гуфт:

- Шумо ҳам матнро хондан меҳеда?

- Ҳа, меҳедем, изҳор карданд бачаҳо.

- Бисёр хуб, биед акнун бо навбат ба хондан шурӯъ мекунем, - гуфт омӯзгори.

Азбаски матн аз 12 ҷумла иборат аст, ҳар нафар як ҷумлагӣ бо навбат қироат карданд. Сипас, омӯзгори ба бачаҳо рӯ оварда пурсид, ки оё ҳамаи маънои калимаҳои матн ба шумо фаҳмоянд?

Як хонанда гуфт, ки ба ман калимаи «ниҳоят» фаҳмо нест, дигаре калимаи «ҷузвдон» ва сеюмӣ бошад калимаи «табассум»-ро нафаҳмидааст. Баъд аз ин омӯзгор аз он бачаҳое, ки мазмуни калимаҳои номбаршударо нафаҳмидаанд, хоҳиш кард, ки онҳо ба назди тахтаи синф омада ҳамон

калимахоро нависанд. Баъд аз адои супориш омӯзгори ба аҳли синф рӯ оварда гуфт:

- Кӣ маънои ин калимахоро шарҳ медиҳад? Маълум гашт, ки баъзеҳо мазмуни он калимахоро нафаҳмидаанд. Сипас, омӯзгори калимаҳои дар тахта навишташударо бо ҷалби хонандаҳо эзоҳ дод:

Нихоят - хеле бисёр, берун аз ҳад.

Ҷузвдон - асбобе, ки дар он қаламу китоб ва дигар анҷомҳои хонишро мегузорем.

Табассум - хандаи беовоз ба тавре, ки дандонҳо намоён нашаванд, нимханд, лабханд.

Баъд аз маънидоди калимаҳо бо супориши омӯзгори бачаҳо тафсири калимаҳои номбурдаро дар дафтари луғат рӯбардор карданд. Пас аз адои супориш дақиқии дамгирӣ гузаронида шуд ва бозии «Себчинӣ» иҷро гардид. Шеъри «Себак» ба таври умумӣ хонда шуд.

Себаки сурхи сероб,
Ширин асту хӯрданбоб.
Себак хеле хушрӯй аст,
Хушмаззаю хушбӯй аст,
Рангу рӯяш гулмонанд.
Шириниаш мисли қанд.

Баъд аз дақиқии дамгирӣ саҳнаҷае бо унвони «Мадад» гузошта шуд.

Иштироккунандагон:

1. Пиразан /Дилбар/.
2. Хонандагонхонон /Раъно, Қобил/.
3. Баранда /Нодир/.

Мазмун аз матни «Ӯ пиразан аст» гирифта шуд. Дилбар охишта-охишта... ва бо қадии ҳамида роҳ мерафт, ки ногаҳон пояш дар рӯи ях (фасли зимистон буд) ғеҷида меафтад. Қобилу Раъно, ки аз паҳлуи пиразан гузашта ба хонандагон мерафтанд, ин ҳолатро зуд мушоҳида карданд. Қобил ҷузвдонашро ба Раъно дода, якбора ба сӯи пиразан шитофту ба ӯ мадад кард. Баъд аз он пиразан ба Қобил: «Илоҳо, писарам, ба сад дарой.

Кош-ки хама бачагон мисли ту бомаъниву бофарсат бошанд», - гӯён дуо доду боз ба рохаш идома дод.

Чунон ки маълум аст, гузаронидани сахнача дар дарсҳо аз як тараф аҳамияти тарбиявӣ дошта бошад, аз тарафи дигар дар хонандагони хурдсол салоҳиятҳои коммуникативӣ, эҷодкорӣ, тафаккури мантиқӣ, кор бо матн ва дарки маъниро ташаккул медиҳад, ҳамчунин, ҷаҳонбинии онҳоро васеъ мекунад.

Чи тавре аз мушоҳидаи дарс маълум гашт, омӯзгори дар оғози дарси нав сӯҳбати муқаддимавӣ нагузаронида, якбора дарсро аз қироати матн шурӯъ кард. Хуб мешуд, ки сараввал сӯҳбати муқаддимавӣ мегузаронид. Омӯзгори мебоист унвони мавзӯро дар тахта навишта, ба шогирдон рӯ оварда то 3-4 дақиқа дар атрофи мавзӯ сӯҳбат мегузаронид. Дар ин сӯҳбат роҷеъ ба мазмуни мавзӯ, ки дар китоби дарсӣ оварда шудааст, маълумот намода, балки баъзе хусусиятҳои муҳиму фарқкунандаи иштироккунандагони воқеа ва ҳодисаҳои ба мавзӯ вобаста хотирнишон гардида, таҷрибаи амалӣ ва чизҳои дидаю шунидаи хонандагон ҷамъбаст карда мешавад.

Ғайр аз ин омӯзгори дар ин сӯҳбат баъзе луғатҳоро дар тахта навишта (беҳтараш пешакӣ навишта монда бошад), маънои онҳоро, ки ба маънои умумии матн иртибот доранд, шарҳ медиҳад, омӯзгори ҳангоми ин сӯҳбат ҳуди ашё (агар имкон дошта бошад), расму хӯса, нақлу ривоятҳо, чистону зарбулмасалҳо ва дигар чизҳоро истифода мебарад.

Мақсади сӯҳбати муқаддимавӣ ба омӯхтан ва фаҳмидани мазмуни матн омода сохтани хонандагон аст. Аҳамияти сӯҳбати муқаддимавӣ дар дарсҳои хониш хеле калон буда, на танҳо хонандагонро ба омӯхтани мавзӯ тайёр мекунад, балки маълумоташонро оид ба ин ё он мавзӯ зиёд менамояд.

Бояд таъкид кард, ки тайёр намудани хонандагон ба дарки бошуурокаи мавзӯ бедор кардани шавқи маърифатҷӯии онҳо ба дарс аз муҳимтарин қобилияти дидактикии омӯзгор ба шумор меравад.

Чун мавзӯҳои таълимӣ хусусият, нишона ва тарафҳои гуногун доранд, сӯҳбати муқаддимаӣ низ метавонад якчанд навъ бошад. Масалан, дар синфи 2 оид ба мавзӯи баҳор бошад омӯзгори сӯҳбатро ба чунин тарзу усулҳо ташкил мекунад:

1. Расми манзараи зебои баҳорро ба тахтаи синф овехта, роҷеъ ба он чунин сӯҳбат мегузаронад: Дар расм кадом фасл тасвир ёфтааст? Чи тавр мефаҳмем, ки манзараи баҳор аст? Дар баҳор деҳқонон ба чӣ кор машғул мешаванд? Парандаҳо дар фасли баҳор чӣ кор мекунанд? Дар баҳор чӣ бисёр меборад? Ва ғайра).

Омӯзгори ба ин ва дигар саволҳо ҷавоб гирифта сӯҳбаташро ҷамъбаст мекунад ва ба хонандагон муроҷиат менамояд, ки шумо дар бораи баҳор маълумоти васеъ доред. Ман инро аз ҷавобҳои шумо пай бурдам.

2. Омӯзгори ба шогирдон рӯ оварда мегӯяд, ки ҳоло ман чистоне мегӯям ва шумо кадом фасл будани онро дарёбед:

Барфҳо ҳам об мешаванд,
Бунафшаҳо мерӯянд,
Рӯзҳо дароз мешаванд,
Кадам вақт ин мешавад?

3. Омӯзгори оиди фаслҳои сол ва бо тартиб фаро расидани онҳо сӯҳбат карда, задаи мантиқиро махсусан ба баҳор (зеро ҳадаф маҳз ҳамин фасл аст) мегузорад ва хонандаҳоро ба хондани мавзӯи «Баҳория» тайёр мекунад.

Дарки каломӣ бадеъ, ки яке аз воситаҳои муҳими тарбияи зебоипарастӣ ва зебоиписандии хонандагон маҳсуб мешавад, аз ҷониби хонандагони хурдсол басо мушкилписанд буда, дуруст фаҳмидани онҳо аз тарзу усулҳои ташкили кори омӯзгор дар ин ҷода вобастагӣ дорад. Вазифаи омӯзгор дар ин маврид дар он зухур меёбад, ки ӯ чи тарз кори таълимиро баҳри ошноии хонандагон бо ҷаҳони нопайдоканори каломӣ бадеъ роҳандозӣ мекунад.

Калимаҳои образнок чун масолеҳи сохтмониест, ки тавассути он асарҳои бадеӣ таъсирбахшу ҷолиб офарида мешаванд. Воситаҳои образноки забон ташбеҳу ташхис, кинояю истиора ва ғайраро дар бар мегирад. Кор аз болои бадеияти асар фақат ба таҳлилу тавзеҳи воситаҳои образноки забон нигаронида шуданаш лозим нест, зеро дар матн калимаҳои дигар ҳам барои тасвири ҷолиб истифода мегарданд ва онҳо низ туфайли калимаҳои ғавқ образнок мешаванд. Аз ин рӯ, на худӣ калимаҳо, балки образҳо, ки тавассути калимаҳо ифода шудаанд, бояд мавриди омӯзиш қарор ёбанд. Иҷро карда натавонистани воситаҳои образноки забон боиси идроки нопураи мазмуни асар мешавад, зеро дар пасманзари калимаҳо мазмун ва мундариҷаи асар ва маъноҳои баланди образҳо ниҳонанд.

Бисёр муҳим аст, мавриди истифодаи образҳо муайян карда шаванд, ки барои чӣ онҳо боиси таваҷҷуҳи хонандагон гардидаанд ва чаро муаллиф дар офаридани образи асар маҳз ҳамин гуна калимаву ибораҳоро истифода намудааст.

Маҳз муайян намудани масъалаи чӣ тавр ва дар кадом мавриду бо кадом мақсад истифода шудани калимаву ибораҳо имкон медиҳад, ки хонандагон вазифаҳои эстетикӣ онҳоро бошуурона дарк намоянд.

Дар интиҳоби калима, ки таҳлили ҷиҳати забони асарро дар назар дорад, бояд ба кадом принцип таъяс кард? Чӣ тавре, ки дар боло зикр кардем, таҳлили забони асар набояд аз таҳлили мазмуни асар ҷудо ба роҳ монда шавад. Пас аз идроки (фаҳмиши) нахустин, ки тавассути хониши намунавию ифоданоки омӯзгор даст медиҳад, зимни хониши қисмҳои асар, таҳлили рафтори қаҳрамонон ва ҷудо намудани тасвири зоҳирӣ ва сифатҳои онҳо, муносибати онҳо бо дигар иштирокчиёни асар ба роҳ монда мешавад. Ана дар ҳамин лаҳзаи дарс, ки «кор бо асар» ё «кор бо матн» ном дорад, ба калимаҳои ифодакунандаи муносибат, хислати қаҳрамонони асар ва ғайра эътибор додан мувофиқи мақсад аст. Масалан, ҳангоми омӯзиши ҳикояи «Шоҳи адолатхоҳ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ (синфи IV) диққати хонандагонро бояд ба он калимаю ибораҳо ҷалб намуд,

ки барои дарки сифатҳои неки шоҳ - адолатхоҳии вай кӯмак расонанд: «...барра аз пистони шер шир мехӯрад, тазарв бо боз ҳамчину ҳаманбоз шуд...».

Барои он ки хонандагон ба ибораҳои мазкур таваҷҷӯҳ фармоянд, онҳоро бояд махсус таъкидкунон қироат намуд, вале ин ҳоло як тарафи кор аст, мебояд, ки хонандагон дар зерӣ калима ва ибораҳои мазкур чӣ ниҳон аст, идрок намоянд. Аз ин рӯ, аз таркиби асар бояд чунин ибораю калимаҳоро ҷудо кард, ки барои идроки моҳияти рафтори қаҳрамонони асар роҳ кушояд, мақсади ниҳони муаллифро равшан намояд, яъне барои муайян намудани фикри асосии асар мусоидат кунад, ки бидуни он ҳазми ҳаматарафаи мазмуни асар ғайриимкон аст. Ин аст, ки интиҳоби калимаю ибораҳо, таҳлили матн, дар идроки комили мазмун ва мундариҷаи асар, муайян намудани ғояи он нақши муҳим дорад.

Дар асарҳои бадеии классикӣ калима ва ибораҳои зиёде ҷой доранд, ки ба маъноӣ маҷозӣ омада, бадеияти баландро ифода мекунанд, ҷиҳати ҳисси ва таъсирбахшии асарро пурқувват мегардонанд. Ба он намудҳои гуногуни воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд.

Масалан: Дида чашм пӯшидан, бо ҳазор ҳила дона кашидан, бо чашми ҳақорат нигаристан, хобро ҳаром намудан, нӯши ҷон кардан, дил сӯхтан, боб кардан, худро миёни сухан афкандан, дилро рост кардан, ҷони тоза пайдо кардан, боғи умедворӣ, гули мурод, дилшикаста шудан, гули сари сабад, гули маърака, сояшро аз девор тарошидан, хобро ба об гуфтан, суханро ҳида гуфтан ва ғайра.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки шарҳу тавзеҳи ифодаҳои фразеологӣ дар синфҳои ибтидоӣ кори бисёр заҳматталаб буда, на ҳама омӯзгор ба шарҳу эзоҳи онҳо даст мезанад. Аз сӯҳбат бо омӯзгорон ошкор гашт, ки аксар омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ғайриихтисос буда, дар бораи ифодаҳои фразеологӣ тасаввуре надоранд, нафарони дигар тасаввур дошта бошанд ҳам, услуби таҳлили онҳоро намедонанд, ҳол он ки таҳлили дурусту ҳаматарафаи он идроки ҳамаҷонибаи образи мазмуни асар, кушодани ғояи асарро таъмин мекунад.

Масалан: «Мардум аз ин мужда чони тоза пайдо карданд ва камбағалону фақиронро аз ин башорат дар боғи умедворӣ гули мурод шукуфта шуд».

Дар ҷумлаи болоӣ се ибора омадааст, ки маънои «зимни умедворӣ ба мақсад расидан»-ро ифода мекунад: («чони тоза пайдо кардан», «боғи умедворӣ», «гули мурод»), ки адиб онҳоро хеле ҷолиб, бо бадеияти баланд ифода намудааст.

Барои нишон додани бадеияти баланду таъсирбахши ибораҳои фразеологӣ истифодаи усули муқоисакунӣ матлуб аст. Омӯзгор зимни иваз кардани калимаҳои ба маънои маҷозӣ омада бо ибораҳои ба маънои аслии онҳоро дар муқоиса нишон дода, хонандагонро ба истифодаи чунин воситаҳои забонӣ, ки дар таъсирбахшии суҳан муҳиманд, ҳидоят мекунад.

Ҳама гуфтаҳои боло дар кори омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №7-и шаҳри Бохтар Умарова М.Қ. ба мушоҳида расиданд. Мавсуф усули таълими матнҳои бадеиро дар синфҳои ибтидоӣ ба тарзи самарабахш истифода мебарад, ки натиҷааш дониши чуқур доштани хонандагонаш мебошад.

Ба ақидаи омӯзгори баъзе омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар шарҳи ибораҳои «чони тоза пайдо кардан», «боғи умедворӣ», «гули мурод», ки адибон онҳоро хеле ҷолиб, бо бадеияти баланд ифода кардаанд, усули калимаҳои ҳаммаъноро истифода мебаранд, ки нодуруст аст. Масалан, дар ибораи «бо ҳазор ҳила кашидани дона» аз ҳикояи «Пашшаи баднафс» омӯзгоре онро бо синоними «азоб кашид» иваз намуд, ки зермаъноҳои онро нишон дода наметавонад. Мӯрча дар кашидани дона, ки аз ҷисми ӯ хеле калон аст, роҳҳои гуногунро - кашидан, тела додан ва дигар ҳилаҳоро истифода мебарад.

Масалан, «дида чашм пӯшидан» - худро нодида вонамуд сохтан, раҳм карда гуноҳи нафареро ошкор насохтан, рафтори ношоистаи касро дида, худро ба нодид задан ва ғайраро ба қор бурдан мувофиқи мақсад аст.

Зимни муқоиса хонандагон ба хулоса меоянд, ки ибораҳои фразеологӣ ҷолибу таъсирбахштар буда, ба кас завқи эстетикӣ мебахшанд.

Гоҳо барои таҳлил номи ҳикояву шеърҳо интиҳоб шудаанд, ки ба он омӯзгор пас аз таҳлил ва кушодани ғояи асар рӯ меорад. Масалан, номи ҳикояҳо «Пашшаи баднафс», «Гурбаи харис», «Рафиқи бевафо», «Шоҳи адолатҳо» ва ғайра вобаста ба мазмун ва мундариҷаи асар интиҳоб шудаанд, ки чунин усул низ дар кори муайян намудани маънои ибораҳои мазкур кӯмак мерасонад.

Кор бо ибораву калимаҳои бадеъ муайян намудани зермаънои онҳоро дар назар дорад ва он ба тариқи зайл сурат мегирад.

Масалан, порча аз ғазали Абдурахмони Ҷомӣ (Забони модарӣ, синфи 4):

Ба дандон рахна дар фӯлод кардан,
 Ба нохун роҳ дар хоро буридан.
 Ба оташдон фурӯ рафтан нагунсор,
 Ба пилки дида оташпора чидан.
 Ба фарқи сар ниҳодан сад шутур бор,
 Зи машриқ чониби мағриб давидан.
 Басе бар Ҷомӣ осонтар намояд,
 Ки бори миннати дунон кашидан.

Устод Ҷомӣ вазнинии «бори миннат кашидан»-ро хеле ҷолибу таъсирбахш ба қалам дода, тавассути ташбеҳи кушод бадеияти баландро ба даст овардааст. Дар назди амалҳои душвор аз қабилӣ: дар пӯлод бо дандон сӯроҳ кушодан, бо нохун дар санги хоро роҳ кушодан, ба оташ сарозер афтодан, ба пилки дида (чашмон) оташпора чидан, ба фарқи сар бори сад шутурро ниҳодан, ба ғарбу шарқ давиданро осонтар аз миннати ҳасудону ҳасисон кашидан медонад.

Барои таҳлили порчаи назмӣ зерин дарк намудани мафҳумҳои таркиби он муҳиманд ва тавзеҳи онҳоро дар раванди таҳлили ҳар як байт ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст:

Ба дандон рахна дар фӯлод кардан,
 Ба нохун роҳ дар хоро буридан.

Рафти таҳлил:

- Бачаҳо, маънои «рахна кардан» ва калимаи «фӯлод»-ро медонед?

- Рахна кардан - сӯроҳ кушодан (шикоф кардан) ва фӯлод фулузи сахттарин - пӯлод аст. «Хоро» сангест, ки ниҳоят сахт аст (Санги хоро). Шоир бори миннат кашиданро аз ин амалҳо душвортару вазнинтар меҳисобад.

Яъне бо дандон дар пӯлод сӯроҳӣ буридан, ба нохун дар санги хоро роҳ кушоданро сабук аз миннати нокасон медонад. Ба байти дуоим нигарем, ибораи «нагунсор фурӯ рафтан» маънои «сарозер афтидан»-ро дорад. Маънои калимаи «пилк» - милки чашмон аст, ки ҷои ниҳоят ҳассоси чашм мебошад. Шоир мегӯяд, ки ба ҷои бори миннат кашидан беҳтар худро ба оташ андозед ва ё бо милки (пилки) чашмон оташпораҳоро (лахчаҳоро) бардоред, хубтару осонтар аз миннат кашидан аст.

Дар байти сеюм таъкид мешавад, ки «бори сад шутурро дар саргузорӣ ҳам аз бори миннати пастҳимматонро бардоштан сабуктар ва осонтар аст.

Сипас, ғазали мазкур барои хомӯшона хондан пешниҳод гардида, чудо кардани сифати «вазнин»-и бори миннат, ки шоир бо як маҳорати баланд нишон додааст, супориш дода мешавад.

- Хомӯшона хонед ва муайян кунед, ки бори миннати нокасон аз кадом амалҳо вазнинтар будааст?

Ҷавоби хонанда Таҳмина Ш.:

- Амалҳои зерин аз кашидани бори миннати ҳасисон осонтар аст: бо дандонҳо дар пӯлод сӯроҳӣ кандан, бо нохун дар санги хоро роҳ кушодан, ба оташдон худро сарозер партофтан, бо милки чашмҳо лахчаҳоро бардоштан, бори сад шутурро ба фарқи сар ниҳода аз мағриб ба сӯи машриқ давидан.

Чунин порчаҳои бадеияти баланддошта дар китобҳои дарсии «Забони модарӣ»-и синфҳои ибтидоӣ фаровон истифода шудаанд, ки онҳо аз зебӣ, таъсирбахшии забон тавассути истифодаи мафҳумҳои грамматикӣ гувоҳӣ дода, дар тарбияи насли наврас аҳамияти калон доранд.

Ҳамин тарик, фаъолияти хонандагон ҳангоми луғатомӯзӣ ва кор бо ифодаҳои фразеологӣ бояд ҷиҳатҳои зеринро дар бар гирад:

1. Мушоҳидаи ҳамаҷониба ва дақиқи таркиби калимаҳои ҷумла ва матн (аз ҷиҳати маъно ва таъсирбахшиву бадеият).

2. Дарк намудани вазифаи калимаҳо дар ташаккулёбии образҳо, сифат ва характери қаҳрамонони асар.

3. Дар ҳамбастагӣ дарк намудани маънои калима бо ҷумлаю матн.

4. Дарк намудани вазифаи калима ҳамчун воситаи ифодакунандаи образ, ғояи асар.

5. Ба инобат гирифтани мавқеи калимаҳо дар таъсиррасонӣ (таъсирбахшӣ)-ю завқи эстетикӣ ёфтани порчаҳои назмию насрӣ.

Бояд гуфт, ки дар таълими ибтидоӣ кор бо калимаву таркибҳои фразеологӣ ва воситаҳои тасвир қисми таркибии таҳлили асарҳои бадеӣ буда, бад-ин васила хонандагон амалан бо онҳо ошно мешаванд, маънои аслии онҳоро дарк мекунанд, мавридҳои истифодаи онҳоро дар нутқи ҳеш ёд мегиранд ва билохира дар бораи хусусиятҳои эстетикӣ забон маълумоти мушаххас ба даст меоранд. Омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи амалии омӯзгорон собит месозад, ки ташкили мунтазаму мақсадноки кор бо калимаву таркибҳои фразеологӣ ва воситаҳои тасвир, истифода аз роҳу усулҳои амалии мухталиф дар ин маврид, бешак, ба инкишофи нутқ, тафаккур, зеҳн ва идроки толибилмон, махсусан, ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матн ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол мусоидат хоҳанд кард.

Ҳамин тавр, омӯзгори Умарова М.Қвобаста ба таҷрибаи чандинсолаи ҳеш порчаҳо аз асарҳои бадеиро дар синфҳои ибтидоӣ, махсусан дар синфҳои III-IV таҳлил карда, ба хонандагон мефаҳмонад ва натиҷааш ин аст, ки шогирдони ӯ аз дарсҳои забони модарӣ дониши хуб мегиранд ва аз бисёр қоидаҳои забони тоҷикӣ бохабаранд. Нисбати фанни забони модарӣ таваҷҷӯҳи беандоза доранд ва ин аз дониши хуб доштани шогирдонаш дарак медиҳад.

Дар такомули забондонӣ ва ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва ба осонӣ дарк намудани мазмуни матн аз ҷониби хонандагони хурдсол дар дарсҳои забони модарӣ истифодаи маводи дидактикӣ нақши муҳимро мебозад. Маводи дидактикӣ барои аз худ ва мустаҳкам намудани дарс, дарки маънои матни омӯхташаванда ва хониши бошууруна ба бачаҳо кумак мекунад ва шавқи онҳоро нисбати азхудкунии маводи таълимӣ баланд мебардоранд.

Дар таълим ва омӯзиши забони тоҷикӣ грамматика ва имло истифодаи навъҳои гуногуни маводи дидактикӣ, аз қабيلي варақаҳои суратдори мазмуннок, ашёӣ, нақшаи ҷумла, муховараҳо, варақаҳои грамматикӣ ва ғайра хеле муҳим ва мувофиқи мақсад аст. Бояд таъкид кард, ки омӯзгор аз маводи дидактикӣ ҳангоми омӯзондани мавзӯи нав, мустаҳкамкунии дарс ва такрори машғулиятҳои гузашта (дарсҳои такрорӣ) истифода мебарад, ки ин бевосита ба дарки матни кироатшуда созгор ва мондагор мебошад.

Масалан, аснои гузаштани мавзӯи овоз ва ҳарфҳои «у» ва «ӯ» (дар синфи 2) омӯзгор аз варақаҳои суратдор ба тарзи зайл истифода мебарад: Дар назди бачаҳо дар коғазҳои алоҳида ҳарфҳои «у» ва «ӯ» навишташуда гузошта мешаванд. Омӯзгор оромона варақаеро, ки дар он расми рӯбоҳ кашида шудааст, боло бардошта ба бачаҳо нишон медиҳад. Баъд аз он ки хонандагон расмро аз назар гузарониданд, омӯзгор тарафи дигари варақаро нишон медиҳад. Дар он тарафи варақа номи ашё (рӯбоҳ) навишта шуда, ба ҷои ҳарфи зарурӣ нукта (.) гузошта шудааст: Р.боҳ.

Бачаҳо аз ду ҳарфи дар дасташон мавҷуд буда, ҳарфи даркорино мебардоранд. Баъд калимаро хомӯшона дар дафтар менависанд. Пас аз навиштани якчанд калима омӯзгори тарзи навишти онҳоро ба воситаи худӣ бачаҳо месанҷад.

Мавзӯи «Ҳарфи калон дар аввали номи хоси (лақаби) ҳайвонҳо). Омӯзгор ба ҳар як бача яктогӣ расм медиҳад, ки дар он ин ё он сурати ҳайвони хонагӣ кашида шудааст.

Супориш: Ба ҳар як ҳайвон аввал лақаб гузошта, сонӣ ҷумла тартиб диҳед, ки дар варақча расму ҷумла оварда шудааст, вале ба ҷои номи ҳайвон се нуқта гузошта шудааст. Бачаҳо расмро аз назар гузаронида ҷумларо пурра мекунанд ва сипас ба дафтар менависанд.

Намуди дигари маводи дидактикӣ варақаҳои грамматикӣ мебошанд. Аҳамияти ин варақаҳо барои мустаҳкам намудани қоидаҳои грамматикӣ - имлоӣ ва қорҳои луғавӣ-орфографӣ ниҳоят калон аст. Вай воситаест, ки қори фардии андешидашудаи омӯзгорро бо ҳонандагони ҷудогона таъмин мекунад. Чунин варақаҳоро барои ҳар як мавзӯ ва қисмҳои ҷудогонаи барнома (овоз ва ҳарфҳо, калима, ҷумла, нутқи алоқанок) тартиб додан мумкин аст. Масалан, доир ба мавзӯи «Исм» (синфи 2):

Варақаи 1

Супориши 1. Аз калимаҳои зерин аввал номи ҳайвонҳои ҳонагӣ, сипас даранда ва баъд парандагони ҳонагиро ҷудо карда нависед: шер, гов, қафтар, шағол, қабк, асп, қабр, зог, гург, бедона, хирс, мурғ, буз, паланг, рӯбоҳ, гӯсфанд, фил, оҳу, ҳар, қалхот, булбул, турна, барзагов, саг, модагов, мурғобӣ, шутур, тойча, ғоз, гӯсола, мусича, барра, ҳаргӯш, бузғола.

Супориши 2. Бо калимаҳои қабк, гӯсфанд, барра, ҳаргӯш ҷумла созед. Доир ба мавзӯи сифат:

Варақаи 2

Супориши 1. Ин порҷаро ба дафтар навишта, ба зер калимаҳои ифодакунандаи аломати ашё хат қашед ва саволҳо гузоред:

Офтоби дурахшон, дарвозаи оҳанин, моҳи тобон, бачагони хушбахт, дарахти баланд, либоси бачагона, рӯзномаи деворӣ, лолаи кӯҳӣ, ҳайвони ҳонагӣ, роҳи дур, гапи рост, ҳавои гарм, ҳонаи сафед, бачаи боинтизом, себи сурх, роҳи васеъ.

Умуман омӯзгор метавонад ҳам оиди ҳиссаҳои нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо...) ва ҳам унсурҳои нутқ (матн, ҷумла, калима, ҳичо, овоз ва ҳарфҳо) варақчаҳо тайёр

карда истифода барад ва ҳам оиди ба онҳо машқҳои амалӣ (амалиёт) гузаронад.

Масалан, оид ба унсурҳои нутқ: матн, ҷумла, калима, ҳичо, овоз ва ҳарф чунин машқҳоро дар дарсҳои забони модарӣ гузарондан барои дарки маъно мусоидат мекунад:

Таҳлили овозӣ-ҳарфӣ (ба ҷои ҳарфҳо дар ин давра доирачаҳо ба кор бурда мешаванд). Бо ин мақсад истифода кардани овоз ва садоҳои гуногун, тақлиди овозӣ, акси садо ва ҳоказо дар синфи 1.

Машқи хат: дар мизи корӣ тарзи дуруст нишастан, машқи панҷаҳо...

Маълумот дар бораи асбобҳои хатнависӣ: қалами оддӣ, қаламҳои ранга, қаламҳои худкор.

Тарзи доштани қалам: машқҳои гуногун дар ҳаво, машқ дар дафтар, бо хатҳо ишора кардани ашё ва ҳаракатҳои гуногун (боридани борон, жола, барф, роҳи мӯрчаҳо, роҳи мор...), тасвири қолабҳо.

Машқи хатҳои ростӣ кӯтоҳ, дароз, чангакмонанд, қач, нимдоира ва доирашакл, занҷирмонанд, шинохтани сари хат, ҳошияи дафтар ва ғайра. Барои ин давра дар китоби дарсии «Алифбо» маводи зарурӣ мавҷуданд.

Ҳама корҳои номбаршуда метавонанд барои омӯзиши мафҳумҳои грамматикӣ, ташакули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва инкишофи нутқи алоқаноки хонандагон заминае гарданд.

Барои ноил шудани шогирдон бо нутқи алоқанок, ки яке аз талаботи асосии барномаи таълимӣ мебошад, омӯзгор чунин талаботҳоро дар якҷоягӣ бо хонандагон метавонад ба сомон расонад. Тавассути ин корҳо хонандагонро бо мафҳумҳои грамматикӣ бе мушкилӣ шинос гардонад ва дар бачаҳо малакаю маҳорат нисбати вохидҳои унсурҳо ва мафҳумҳои грамматикӣ пайдо кунонад.

Фаҳмонда додани нутқ ва аҳамияти он дар ҳаёти ҳаррӯза, дар асоси таълими мавзӯҳо ба суолҳои супоришҳо ҷавоби дуруст ва саҳеҳи даҳонию хаттӣ додан, навиштани иншо ва мактуб ба шахси шиносу наздик, тартиб додани ахбори даҳанакӣ, сохтани нақшаи асари хондашуда дастҷамъона ва мустақилона дар синфҳои 2-4.

Ҳикоя кардани мазмуни мухтасар ва муфассали матни хондашуда дар асоси нақша, ҳикоя кардани мазмуни расм. Дар бораи қаҳрамони асари хондашуда нақл кардан ва баҳо додан ба рафтору кирдори иштирокчиёни асар. Аз рӯи расм ҳикоя (нақл) навиштан, лаҳзае аз кинофилмҳо ва гузоштани сахначае аз намоиши барои бачагон таъиншуда. Аз рӯи мушоҳидаи табиат ҳикоя навиштан, навиштани ҳикоя дар бораи воқеае, ки дар ҳаёти шахсӣ рӯй додааст.

Баҳо додан ба кирдору рафтори қаҳрамонҳо, муайян кардани муносибати худ нисбат ба қаҳрамонҳо (иштирокчиёни) асар. Аз рӯи нақша нақл кардани мазмуни матни хондашуда. Шарҳи маъноҳои гуногуни калима дар матн, аз матн ёфтани калима ва ибораҳои кушояндаи образи қаҳрамонон ва манзараи табиат ва ғайра.

Боиси тазаккур аст, ки мафҳумҳои грамматикӣ дар ҷумласозӣ, сохтани матнҳои хурду калон ва умуман жанрҳои адабӣ - бадеӣ мавқеи хоса доранд ва дар маънифаҳмии бачаҳо кӯмак меkunанд.

Акнун бачаҳо дар дарсҳои забони модарӣ ҳам меxонанду ҳам менависанд ва ҳам нақл меkunанд ва ҳамзамон аз дохили матни қироатшуда қоидаи зарурӣ мебароранд, ки мувофиқи матлаб аст. Бояд тазаккур дод, ки минбаъд қоидаазёдкуни дар синфҳои ибтидоӣ он қадар зарурат надорад. Муҳимаш он аст, ки шогирдон саволҳои ба ин ё он мафҳуми грамматикӣ (хиссаҳои нутқ) тааллуқдорро дуруст дарк карда тавонанд. Яке аз талаботи асосии дарсҳои ҳамгиро аз он иборат аст, ки омӯзгор ҳеҷ гоҳ дарси хонишро аз дарси забони модарӣ ҷудо тасаввур накунад ва таълим ҳам надихад. Баръакс омӯзгор онҳоро дар шакли тому яклухт тадрис диҳад. Танҳо тавассути чунин кор таълими анъанавии солҳои мазорро метавонад даршиканад. Ба ин маънӣ таъкид карданим, ки акнун кори омӯзгору шогирд дар синфҳои ибтидоӣ аз рӯи китоби дарсии забони тоҷикӣ сурат мегирад, ки бо ин мақсад он таълими ҳамгиро, яъне хонишу забон забони тоҷикӣ номгузорӣ шудааст. Фаслҳои (мавзӯҳои) хониш бошанд, дар ҳама синфҳо тарҳрезӣ шудаанд ва онҳо дар барномаи таълимии синфҳои 1-1У дарҷ гардидаанд.

Ҳамин тавр, дарсҳои забони модариро омӯзгор бояд тарзе гузаронад, ки бачаҳо дуруст хондану дуруст навиштан, маънои матни хондашударо (хоҳ матни классикӣ, хоҳ муосир) дарк намоянд. Ҳаминро ҳам бояд таъкид кард, ки шогирдон ҳатмӣ нест, ки маънии матнро сад дар сад фаҳманд, яъне онҳо ба дараҷаи донишу фаҳмишашон ва қобилияти дарккунии хеш нақл мекунанд. Боз ҳаминро ҳам бояд таъкид кард, омӯзгор шогирдонро аз ибтидои омӯзиш на ба тезхонӣ, балки муътадил хондану фаҳмидани мазмун ҳидоят ва одат кунонад, беҳтар аст.

Ҳамин тариқ, мафҳумҳои грамматикӣ дар дарсҳои забони модарӣ маҳаки асосии фаҳмишу донишандӯзии хонандагон маҳсуб ёфта, маҳз тавассути онҳо шогирдон ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ сарфаҳм мераванд ва қобилияти донишандӯзӣ пайдо мекунанд. Бо ин мақсад омӯзгор бояд корҳои мустақилона, бахусус луғатомӯзиро низ дар ҷои аввал гузорад. Чи тавре ки аз таҳлилу таълими матнҳои назмию насрии дар боло нишондашуда маълум гашт, хонандагон ба замири қироати матнҳо онҳо боз ба саволҳо ҷавоби пурра додан, аз рӯи расм мазмуннок нақл кардан ва хондани (аз назар гузаронидани) расмҳо, гузаронидани суҳбати фардӣ ва умум, гузоштани сахнаҷаҳо вобаста ба матн, ёфтани ҷавоби чистонҳо, хониши интихобии порчаҳои матн, гузаронидани бозии «байтбарак», ташкили озмуни тезхонӣ, нақл аз рӯи мушоҳида, хотироту саргузашт, ба гурӯҳҳо ҷудо кардани ашёҳо, ба моҳҳо ҷудо кардани фаслҳои сол, муайян кардани аломат ва хусусиятҳои фаслҳои сол ва аз ёд кардани шеърҳо ва сурудҳои халқӣ, машғулиятҳои судманду шавқовар ва ғайра шинос мегарданд. Чунин тарзи корбарӣ ба он мусоидат мекунад, ки аз як тараф нутқи хонандагон бой гардида, илова ба ин нутқи хаттию шифоҳиашон низ инкишоф ёфта, ҷаҳонбинияшон васеъ мешавад.

Чунон ки маълум аст, ҳар як фаъолияти мантиқии инсон бе қобилияти фикрӣ, муҳокимаронӣ, муқоисакунӣ, ҷудокунӣ ва хулосабарорӣ ғайри имкон аст.

Кӯдаконро аснои таълими ҳиссаҳои нутқ дар дарсҳои забони модарӣ ба фикркунии мунтазам бояд ҳидоят кард.

Тафаккур - ин дараҷаи баланди маърифати ҳақиқӣ аз тарафи инсон аст. Тафаккури хонанда қабл аз ҳама дар равиши фаъолияти таълимӣ ташаккул меёбад, ки ин бесабаб нест. Ба ин хотир дар ҳар як дарс бояд метод ва усули таълим ба ташаккули фаъолияти фикрии хонандагон равона карда шавад.

Яке аз таҳқиқотчиёни мафҳуми рушди ақлонӣ, ки асоси маънифаҳмӣ дар дарсҳои забони модарӣ маҳсуб мешавад, Левитов Н.Д. буда, нишондодҳои зеринро вобаста ба ин мавзӯ муайян намудааст:

1. Бо мустақилияти тафаккур;
2. Бо мустаҳкамӣ ва суръатнокии аз худ намудани маводи таълимӣ;
3. Зуд ва бошуурона муайян кардани самти ҳалли вазифаҳои гуногунмазмун.
4. Бо фаҳмиши чуқури моҳияти ҳодисаҳои омӯхташаванда (муайян карда тавонистани мафҳумҳои моддӣ ва ғайримоддӣ);
5. Бе фаҳмиши мантиқӣ набаровардани муҳокимаҳои беасос [104].

Аз ин гуфтаҳо хулосае бармеояд, ки агар нишондодҳои болоро оиди рушди ақливу зеҳнӣ ҳадалимкон дар шуури хонандагон ҷо надихем, ё худ тарбия накунем, маънифаҳмии хонандагон ва ҳамзамон дарки мафҳумҳои грамматикиро таъмин кардан хеле душвор аст. Яъне, дараҷаи рушди ақлониву зеҳнии хонандагони хурдсол ба рушди завқи маърифатии онҳо саҳт марбут аст.

Хулосаи боби 1

Дар боби якум вазъи омӯзиш ва ташаккули малакаҳои хониш бошуурона дар синфҳои ибтидоӣ - аз таърихи масъала, масъалаҳои шиносонидани хонандагони бо матн, заминаҳои психологиву педагогӣ ва омилҳои асосии ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона, дарки ашё, мазмун ва моҳияти тафаккур, аҳамияти истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ва воситаҳои тасвир дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маънои матн баррасӣ ва таҳқиқ шуданд.

Аз ҷумла, таъкид шудааст, ки ислоҳоти маориф ба ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоии ҷамъият, инчунин ба маънавиёти аъзоёни он таъсир расонида, нисбати он як қатор талабот пеш гузошт. Яке аз онҳо ба таври куллӣ дигаргун сохтани нақшаю барномаҳои таълимӣ, таҷдиди назар намудани мазмуни таҳсилот ва усулҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад.

Аз рӯйи нақшаҳои таълим мушоҳида мешавад, ки теъдоди фанҳои ҷудогона, ки солҳои тӯлонӣ вучуд доштанд, хеле кам карда шуданд, ки мақсад аз он кам кардани сарборӣ ва ҳифзи саломатии бачагон мебошад, зеро ҳар рӯз соатҳо рӯйи курсӣ нишастани хонандагон ба рушди ҷисмонӣ рӯҳии онон таъсири манфӣ мерасид.

Дарки маъно ва ташаккули маънавиёти хонандагонро бе истифодаи асосҳои назарии психологӣ-педагогӣ ба даст овардан ғайриимкон аст. Ҳар як хонанда хусусиятҳои хоси психикии фаҳмиши ҳаёт, ирода, ҳуқуқу ахлоқи худро дошта, ҳар кадомаш муносибати фардӣ хешро талаб мекунад, ки дар асоси қонуниятҳои психологии шаклфтои шахсият, таълим ва инкишофи фаҳмишу дониши ӯ қарор ёфтанд.

Яке аз хусусиятҳои асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки матнҳои таълимӣ хониш ҳаҷман ва мазмунан ба синну соли хонандагон мусоидат кунанд, дар акси ҳол дар таълим ҳеҷ гуна муваффақият натавон ёфт.

Тасвирҳои бадеӣ ва хусусияти психикии қаҳрамони матн (асар) гуногун ва ниҳоят мураккабанд, аз ин сабаб бисёр хонандагон ба дарки маънои матн на ҳамеша омодаанд. Боз муайян аст, ки азхудкунии нозукиҳои забон ва нутқ ба хонанда осон ва ба якбора муяссар намешавад. Ин кори мушкилро кӯдак барои он иҷро мекунад, ки ҳаёт дар назди вай оид ба донишани забон талаботи махсус мегузорад, зеро ки дурустии нутқи ӯро атрофиён мефаҳманд ва агар нодуруст гӯяд, намефаҳманд.

Фаҳмидани маънои матни мутолиашуда аз тарафи хонанда бисёр муҳим мебошад, зеро ки дарки матни хондашуда маҳсули асосии фаъолияти хонандаро возеҳ гардонида, ҳамзамон мутолиакунанда маҳсули

захмати хешро зуд мефаҳмад. Барои амалӣ гаштани ин андешаҳо дар маркази диққати омӯзгор бояд ҳамин масъала қарор гирад. Ба ақидаи омӯзгорони соҳибтаҷриба мазмуни матн дар сурате фаҳмида мешавад, ки хонанда қобилияти фаҳмиши маъно ва таркиби луғавии бӯй дошта бошад ва иловатан қабл аз қироати матн калимаҳои душворфаҳм аз ҷониби омӯзгор шарҳу эзоҳ дода шавад.

Барои беҳбудии кор ва рафъи мушкилиҳое, ки боиси ғалатхонӣ ва садди маънифаҳмии аксар хонандагон мегарданд, дар барномаҳои синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии равияи омӯзгорӣ, донишқадаи тақмили таҳассуси омӯзгорон мавзӯҳои алоҳида ба монанди «Рафъи ғалатхонии хонандагонӣ хурдсол ва пешгирии он», «Роҳу усулҳои ташаккули малакаҳои хониши бошууруна дар синфҳои ибтидоӣ», «Дарки маъно ва аҳамияти он дар инкишофи нутқи хонандагон» бояд ворид карда шаванд, ки бешубҳа, ба ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар ин ҷода мусоидат хоҳанд кард.

Таълими забони модариро, ки акнун бо матнҳои хониш ҳамгирост, бидуни матн ва дарки маънифаҳмӣ наметавон тасаввур кард, зеро ҳар як коре, ки оиди забони модарӣ ба хонандагон омӯзонда мешавад, тавассути матн ҳамгиро мегардад. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки матнро бе қоидаи забон ва қоидаи забонро бе матн ҷудо наметавон кард ва ҳар ду тавҳам хизмат менамоянд ва якдигарро пурра месозанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошууруна дар чараёни дарсҳои забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз муҳимтарин масоил маҳсуб мешавад.

Таълими забони модарӣ дар хонандагон аксар ҳолатҳо дар хонандагон таассуроти амиқи маънифаҳмӣ гузошта наметавонад. Сабаб он аст, ки аксар омӯзгорон ба шогирдон хусусиятҳои тасвирҳои бадеӣ ё худ образҳои бадеии асарро дуруст ва саҳеҳ кушода дода наметавонанд. Аз ин рӯ, барои маънифаҳмии хонандагон ҳарчӣ зиёдтар нутқи бачаҳоро бояд инкишоф ва таркиби луғавиашонро ғанӣ сохт, ҷаҳонбинии онҳоро васеъ

бояд кард ва камтарин муваффақияташонро дар самт таъриф ва баҳо бояд дод.

Истифодаи чистон, забулмасалу мақол, воситаҳои каломӣ бадеъ ва тасвир дар таълим нутқи хонандагонро инкишоф дода, тафаккур ва дарккунии онҳоро пурра мегардонад, онҳо дарсро шавқовар ва диққатҷалбкунанда намуда, нутқи хонандагонро инкишоф медиҳанд. Аз ин рӯ, онҳоро ба ҳар як мавзӯи дарс ба мавқеъ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Дарк мафҳумест, ки дар илми забоншиносӣ дарёфтани маънӣ, сарфаҳм рафтан, фаҳмиданро ифода менамояд. Аз ин хотир, ин мафҳум дар таҳқиқоти мо барои кушодани гиреҳи асосии мафҳуми ин ё он матн нақши муҳимро адо мекунад. Бача дар хонандаи ин ё он мавзӯ дар ибтидо чизе намедонад, вале вақте ки бори аввал омӯзгор ба шарҳу эзоҳи матн шурӯъ мекунад, вай дарк кардан мегирад ва ҳамин тавр тадричан фаъолияти маърифатӣ шуруъ мешавад.

Дар дарсҳои грамматика (хониш) ва имло ин зина хеле муҳим ва зарур аст, ба шарте ки фаъолияти амалии бачаҳоро бедор намуда, самаранокии онро таъмин намоем. Дар акси ҳол хонандагон ба шахси мушоҳидачӣ мубаддал мегарданд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар назария ва амалия таълими ибтидоии забони модарӣ роҳ ва воситаҳои гуногуни ба маърифат шавқманд намудани бачаҳо кор карда шудаанд. Масалан, истифода бурдани таҷрибаи амалӣ, ташкили шаклҳои гуногуни кори мустақилона, ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ (масъалагузорӣ) ва амсоли инҳо. Ҳамин тавр, дарк ё фаҳмидани мазмуни матн дар пешравии маърифатҷӯии хонандагон ва махсусан фаҳмидани мазмуни матни хонда аҳамияти калонро молик аст. Ба тарзи дигар, дарки маъноӣ матн ва маърифатҷӯии хонандагони хурдсолро бе истифодаи роҳ, тарзу усул ва васоити мухталифи таълим, ки чанде аз намунаҳои онҳо манзур карда шуданд, таъмин кардан ғайриимкон аст.

БОБИ 2. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ ДАРКИ МАЪНО ВА ХОНИШИ БОШУУРОНА ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ВА ТАҲҚИҚОТИ ОЗМОИШИИ ОНҲО

2.1. Талаботи асосӣ ба дарсҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ ва масъалаҳои муҳими ташаккули фаъолнокии маърифатии хонандагони хурдсол аз нигоҳи муҳаққиқон

Таҳлили барномаҳои таълим нишон дод, ки талабот ба ташаккули малакаҳои кор бо матн ва дарки маъно дар синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз ҳам он қадар мукамал нестанд. Аз ин рӯ, ба такмили мазмун ва мундариҷаи барномаҳои минбаъдаи таълим, хусусан ба ташаккули дарки маънифаҳмии хонандагон диққати ҷиддӣ мебояд дод. Акнун, ки таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ҳамгиро, яъне хониш ва забон якҷоя тадрис дода мешаванд, шояд ин масъала тадриҷан ҳалли худро меёбад.

Фаъолияти дарки маънифаҳмии хонандагон дар муносибати наздики назария бо амалия дар таълим ба даст меояд. Масалан, мазмуни таълими забони модариро дар тӯли 4 соли таҳсилоти ибтидоӣ таҳқиқот ин тавр муайян кард:

1. Инкишофи нутқ

Машқҳои азбаркунии матн ва нутқи шифоҳӣ. Машқҳои муайян кардани мазмуни асосии нутқ. Нақли даҳонӣ. Саволу суҳбат, овозҳо ва ифодашавии онҳо. Дониستاني калима, ибора ва ҷумла. Истифодаи забон дар шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ.

2. Хониш

Хониши ботинӣ ва зоҳирӣ. Талаффузи бурро. Зада. Таҳияи дурусти овоз асноӣ қироат. Риояи аломатҳои китобат ва истифодаи онҳо дар матн. Ба қисмҳо ҷудо кардани матн, сарлавҳа гузоштан ва қироати матн. Бадеҳахонӣ ва муколама. Хониши бошууруна.

3. Хат

Қабл аз ҳама, хусни хатро ба хонандаҳо таъкид кардан, тозаю озода ва дуруст навиштани калима. Машқҳои дурустнависи калимаҳои душворнавис аз ҷониби хонандагон.

Ба масъалаи таълими забони модарӣ доир ба маънифаҳмӣ боз чунин талаботро метавон илова кард:

- оё бача барои маънифаҳмӣ пеш аз хондани матн мақсади фаҳмидани мазмунӣ онро мақсад гузошт ё на.

- қироат (хониш) бе дарки маъно беҳуда аст.

Яъне ин ду талаботро омӯзгор, албатта, бояд ба эътибор ғирад ва қаблан ба назди хонанда гузарад. Умед аст, ки шогирдони хурдсол ба дарки маъноӣ матн малака ҳосил мекунанд, малакаҳои қор болматн ва маҳорати маънифаҳмӣ дар онҳо хоҳу ноҳол пайдо мешавад.

Ба ин маънӣ Низомии Ғанҷавӣ чунин ишорат карда:

Мекӯш ба он тамои хонӣ,

То маъноӣ он тамои донӣ.

Маънифаҳмӣ яке аз масъалаҳои муҳими методикаи забони модарӣ аст. Аз ин рӯ, забоншиносон ба ин бахши масъала яъне ба хониши бошуурона диққати ҷиддӣ додаанд.

Дар ҳалли масъалаи мазкур олимони маъруфи забоншинос ва педагог-методистони машҳури тоҷик С. Айнӣ, М. Шакурӣ, Н. Маъсумӣ, А. Эшонҷонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, аз хориҷи кишвар К.Д. Ушинский, Н.П. Кононыкин, М.А. Данилов ва дигарон саҳми босазо гузоштаанд.

Олимони мазкур ҷиҳатҳои илмӣ-назариявӣ, амалӣ, педагогӣ ва рабоншиносии забонро дар асарҳои худ возеҳу равшан инъикос кардаанд. Роҷеъ ба ҳосил кардани малакаҳои қор бо матн ва ташаккули маҳорати дарки маъно ва хониши бошуурона бошад, андешаҳои бисёр ҷолибе баён сохта, назари хешро баён кардаанд ва ба ҳалли ин масъала ноил ҳам гаштаанд. Аз ҷумла, педагоги номвар, академик М. Лутфуллоев мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсии «Алифбо», хониш ва забони модарии

синфҳои ибтидоиро тавонистанд мутобиқ ба талаботи замон ба кулӣ дигар намоянд.

Дар таълими хониш ё худ забони модарӣ масъалаи мавзӯӣ ва интихобу ҷобачогузори он хеле муҳим аст. Аз ин ҷост, ки оид ба ин масъала солҳои тӯлонӣ дар байни методистон баҳсу мунозира ҷараён мегирифт. Яъне кадом мавзӯро бояд ҷой дод, тартиби ҷой додану омӯхтани мавзӯҳо чигуна ва чӣ қисм бояд бошанд ва ғайра.

Хушбахтона, солҳои охир ба ин фикрҳо хотима дода шуд. Олими шинохта М. Лутфуллоев дар китобҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ, ки ба таври муштарак навишта шудаанд, мавзӯҳои навро, ки хусусияти маърифатӣ-тарбиявӣ доранд, ин тавр пешниҳод кардаанд: 1. Ахлоқи одоби ҳамида. 2. Азизу мукаррам доштани чор унсури зиндагӣ: об, хок, оташ, ҳаво. 3. Ҳурмати падару модар ва дигар ашхоси калонсол. 4. Дӯст доштани Ватану ватанхоӣ. 5. Хештаншиносӣ. 6. Забони мо - ҷаҳони мо. 7. Сулҳу дӯстӣ, рафиқӣ ва бародарӣ. 8. Муомила, муросо ва муносибат бо ҳамдигар, бо дигарон, бо халқҳо ва миллатҳои гуногуни ҷаҳон. 9. Нон ва ҳурмати он. 10. Муҳити зист, табиат ва одобу рафтори мо. 11. Муҳофизати хоки муқаддас. Озодӣ ва озодихоӣ. 12. Қадру қимати инсон ва бузургии он. 13. Шарафу номус. 14. Намояндагони бузурги миллат. Поси хотир. 15. Идҳо ва ҷашнҳои мардуми мо. 16. Анъана ва ҳунарҳои милли. 17. Одоби салом. 18. Рафтор ва одоби мо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, меҳмонию меҳмондорӣ. 19. Азизу мӯътабар донишҷӯи хонандагон, омӯзгор ва китоб. 20. Дӯст доштани меҳнат ва аҳли он. 21. Тозагӣ ва беҳдошти фард. 22. Роҳ ба сӯи коинот [112, 113].

Мурод аз овардани номгӯи мавзӯҳои дар боло зикршуда ин аст, ки минбаъд дар синфҳои ибтидоӣ (1-1У) як фанни яклухти «забони модарӣ» омӯзонда мешавад, ки онҳо танҳо шомили мавзӯҳои хонишанд ва ба ҳамаи синфҳои поёни тавҷам мансубанд. Вале мавзӯҳои имло ва инкишофи нутқ дар ҳар синф ба тарзи гуногун оварда шудаанд.

Мавзӯҳои мансуби забони модарӣ аз мазмуни матнҳои хониш бармеоянд. Матнҳо бошанд дар навбати худ кулли мавзӯҳоро ифода

менамоянд. Инак, ин тавр чобачогузории мавзӯҳои хониш ба он ҳама баҳсҳои методистон, ки даъво доштанд, дар ҳар синф мавзӯҳои алоҳида-алоҳида додашуда омӯзонда шаванд, хотима гузошт.

Бояд зикр кард, ки то инқилоби Октябр дар ҳудуди кунунии Тоҷикистон хонандагонҳои таълими умумӣ ангуштшумор буданд ва онҳо микдори хеле ками хонандагонро ба таҳсил фаро мегирифтанд. Албатта, усули таълим ҳам он қадар дилхоҳ набуд. Масалан, ин гуна усули таълимиро С. Айнӣ дар асарҳояш чунин ба қалам додааст. «Ман хонандагонро тамои кардам, лекин ҳанӯз савод надохтам. Чизҳоро, ки дар хонандагон хонда будам, аз ҳамин китобҳое, ки аз вай хонда будам, хонда метавонистам, аммо китоби нахондаамро ва чизҳои хондаамро аз китоби дигар хонда наметавонистам» [6; 7].

Баъд аз ин мо дар «Ёддоштҳо» мебинем, ки С. Айнӣ фақат бо саъю кӯшиш ва зиракии худ, инчунин дар натиҷаи он ки падари ӯ шахси то як андоза маълумотнок буда, худаи ба таълими фарзандаи машғул мешуд, саводнок шуд ва маъноии чизи хондагӣро мефаҳмид.

«Ман мехостам, - меғӯяд С. Айнӣ, ки маънии пурраи ҳамаи байтҳоро, ки медонистам, ё мешунидам фаҳмида гирам. Дар ин бора ягона ёрирасони ман падарам буд, падарам дар ин хусус ба саволҳои ман пурра ва фаҳмонда ҷавоб медод» [6].

Аз гуфтаҳои зикршуда маълум мешавад, ки масъалаи хондану мазмун матни хондашударо нақл кардан ё худ аз бар кардан ҳамеша мавриди диққати мардум будааст.

Пас аз ба Россия ҳаҷро шудани Осиёи Миёна ва инкишоф ёфтани муносибат ва ҳамкориҳо, хусусан пас аз инқилоби соли 1905, буржуазияи маҳаллии Осиёи Миёна низ ба ҳаракат омад. Идеологҳои буржуазияи миллӣ бо унвони ҷадидҳо тахти шиори ислоҳоти хонандагон ва маориф баромад карда, баъзе хонандагонҳои нав кушоданд, ки онро хонандагони «усули ҷадид» меномиданд. Хонандагони ҷадидҳо дар соҳаи методика ва усули таълим то андозае ба муваффақиятҳои хонандагонҳои русӣ тақия менамуд, дар саводомӯзӣ «усули савтия» дар хониш -хониши эзоҳиро ба

кор мебурд, дар чараёни дарс омӯзгор аксаран аз варақчаҳо (карточки) ва монанди инҳо истифода мекард.

Чунон ки аз ин гуфтаҳо бармеояд, чараёни маорифпарварӣ, ки асосгузораи Аҳмади Дониш буд, дар нимаи дуоми асри XIX ва махсусан ибтидои асри XX хеле авҷ гирифт ва то дараҷае рушд кард [19, 32].

Масалан, Садриддин Айни яке аз аввалинҳо шуда ҳамроҳи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар Бухоро хонандагони нав кушод ва барои он китоби дарсӣ низ ба номи «Тазҳиб-ус-Сибён»-ро менависанд ва онро соли 1909 аз ҷоп мебароранд.

Аксар маводи дар китоби хониш ҷой додашуда аз мисолҳои ҳаёти гирифта шуда буданд. С. Айни ба воситаи хонандагон тарбия кардани ватандӯстӣ ва соҳиби маълумоти кофӣ гаштани шогирдонро дар назар дошт. Масалан, дар «Тазҳиб-ус-Сибён» ҳикояте оварда мешавад, ки ба Муҳаммадшариф ном ҷавоне, ки дар шаҳр таҳсил мекард, ба модараш навишта чунин менигорад: «Нури дидаи ман! Аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан сабӣ кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре, ки метавонӣ, ба Ватан ва аҳли ватани худ ва миллати худ хизмат намо! Ба ман ҳамон шараф бас аст, ки дар дунё як ходими Ватан, донишманд ёдгор гузорам» [8].

Яъне С. Айни маводи дорои хонишро ба ҳаёт, ба манфиати халқ ва ҷамъият наздик кунонида буд, ки ин хеле муҳим аст.

Хулоса, гуфтаҳои боло моро водор месозад, ки оид ба мавзӯи таҳқиқот баъзе масъалаҳои ҳалталаби дарки маъноӣ матн ва хониши бошууронаро мавриди таҳқиқ қарор диҳем ва роҳҳои умдатарин ҳалли мавзӯро аз нуқтаи назари илмӣ, педагогӣ, равшаншиносӣ ва методӣ муайян созем.

Қабл аз он ки бача мазмуни чизи хондаашро дарк кунад, аввал меҳру муҳаббати ӯро нисбат ба китоб овардан лозим аст, то ҳадде, ки бе ягон талабу супориш ӯ худ китобро мустақилона мутолиа намояд. Ба тарзи дигар хондани китоб ба вай чун ғизои маънавӣ то дараҷае зарур шуда монад, ки бе он худро ноҳинҷор ҳис кунад, чи тавре ки бе хӯрок зиста наметавонад. Аз ин рӯ, агар дар оила ғавоиди китобро падару модар

таъкид кунанд, дар хонандагон низ омӯзгор тарғибу ташвиқи шавқи китобу китобхониро дар шуур ва дили кӯдак чой менамояд.

Мақсад аз овардани гуфтаҳои боло ин аст, ки дарки маънӣ ё худ хониши бошууруна алҳол дар синфҳои ибтидоӣ ба таври бояду шояд ҳалли худро пурра наёфтааст.

Фаҳмида хондан яке аз талабот асосӣ ва муҳими дарси имрӯза аст. Ба тарзи дигар фаҳмида хондан ба монанди ниҳолро шинонидан, онро парвариш кардан ва ниҳоят ҳосилашро ҷамъоварӣ кардан аст. Бошууруна будани хониш, яъне фаҳмида хондан сифати асосӣ ва муҳими хониш буда, дигар корҳое, ки оид ба ҳосил кардани малакаи хониш татбиқ мегарданд, барои ба он муваффақ шудан воситае мебошанд. Оре, матн дар он ҳолат хонда фаҳмида мешавад, ки хонанда ҳамаи калимаҳои онро фаҳмад ва мазмуни асосии онро нақл карда тавонад. Фикри асосии матнро агар нопурра ҳам бошад, фаҳмида гирад, ё тасаввури зарурӣ дошта бошад.

Ба ақидаи адабиётшинос М. Шукуров хонанда дар ҳолатҳои зерин маънои калима ё матнро дуруст дарк мекунад:

1. Нишон додани ашё ё тасвири он. Масалан, агар дар матне калимаи «нахл» (дарахти хурмо) омада бошад, омӯзгор сурати онро ба бачаҳо бояд нишон диҳад, агар сурат дар хонандагон набошад, ҳудаш дар тахта сурати онро кашида нишон медиҳад. Феъли «синча кардан» бо нишон додани ҳуди ин ҳаракат фаҳмонда мешавад, яъне омӯзгор ҳамон вазъияти нигоҳро, ки ин феъл мефаҳмонад, ҳудаш иҷро карда нишон медиҳад.

2. Овардани синоними калима - яъне як калимаи номафҳум бо як калимаи муқаррарӣ иваз карда мешавад: зирак - доно, субҳ - сахар, пагоҳӣ; наҷот - халосӣ, раҳой; аз пой монд - монда шуд, хаста шуд.

3. Фаҳмидани маънои калима. Маънои калима ба воситаи калимаҳои дигар фаҳмонда мешавад, чунончӣ: гимназия - хонандагони миёнаи Россия пеш аз Инқилоби Октябр ва муосир, шохин - парандае, ки ба воситаи он парандаҳои дигарро шикор мекунанд.

4. Таҳлили грамматикӣ таркиби калима. Барои фаҳмондани калимаи «истилогар» аввал маънои решаи он «истило» (забт кардан, зер карда

гирифтан) шарҳ дода мешавад ва аз ин чо хулоса бароварда мешавад, ки истилогар яъне, истилокунанда, забткунанда зеркардагиранда аст. Пешпазак, яъне, меваҳои пеш аз дигар меваҳо мепухтагӣ, чингилапо - бузе ки пояш чингила дорад.

5. Овардани мисол. Баъзан барои фаҳмондани маънои калимаҳои номафҳум (абстракт) мисол оварда мешавад: барои фаҳмондани калимаи «қаҳрамон» ё «қаҳрамонӣ» дар бораи ягон қаҳрамони Ҷанги Бузурги Ватанӣ (Сафар Амиршоев, Саидкул Турдиев, Неъмат Қарабоев) нақл карда мешавад.

6. Монанд кардани ашё ба ашёи дигар. Паланг- ҳайвони дарандаест, паланг ба гурба монанд аст, вале калон аст. Ҳамаи ифодаҳои образнок ва маҷозӣ (истиора, ташбеҳ, киноя, муболиға..) низ эзоҳ дода мешаванд [141].

Хуллас, муаллиф роҳи усулҳои дурустро нишон дода, баҳри фаҳмидани маънои калима ва дарки умумии матн пешниҳоди муҳим кардааст. Ба назари мо, ба пешниҳоди М. Шакурӣ боз истифодаи калимаҳои муқобилмаъно (аз қабилӣ доно - нодон, боло - поён, паст - баланд, сиёҳ – сафед ва ғ.) илова мегардид, беҳтар мешуд ва ба дарки маънофаҳмӣ мусоидат мекард.

Дар маънифаҳмӣ саҳми хотир ё худ ба хотир гирифтани бисёр ҳам муҳим аст. Ба зами ин хотир низ кӯтоҳмуддат (асосан дар бачагони синфи 1) ва дарозмуддат мешавад, ки ин ба хусусиятҳои синнусолии хонандаҳо вобастагӣ дорад. Хоҳири кӯтоҳмуддат аслан ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ мансуб аст. Онҳо меҳоянд ҳар лаҳза чизӣ навро бинанд ва шунаванд, лекин тез фаромӯш мекунанд, ки инро ба хонандагони синфҳои болоӣ нисбат додан ҳама мекун.

Аслан хонанда дар хусуси қоидаи ин ё он мавзӯ чизе наметонад, вале вақте ки бори аввал омӯзгор ба шарҳу эзоҳи он шурӯъ мекунанд, вай дарк кардан мегарад ва ҳамин тавр зинаи нахустин фаъолияти маърифатӣ оғоз мешавад. Хусусан дар дарсҳои грамматика ва имло ин зина ҳама муҳим ва зарур аст, ба шарте ки фаъолияти амалии бачаҳо бедор намуда,

самаранокии онро таъмин намоем. Дар акси ҳол хонандагон ба шахси мушоҳидачӣ мубаддал мегарданд.

Дар назария ва амалияи методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ роҳ ва воситаҳои гуногуни ба маърифат шавқманд намудани бачаҳо қор карда шудаанд. Масалан, истифода бурдани таҷрибаи амалии ташкили шаклҳои гуногуни кори мустақилона, ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ ва ғайра [11, 110, 115].

Ба хусус ташкили қорҳои мустақилона, хусусан қорҳое, ки хусусияти эҷодӣ доранд, шавқи хонандаҳоро оварда, фаъолияти таълимиашонро баланд мебардоранд. Бачаҳо таъсири қоидаҳои грамматикӣ-имлоиро дар ин гуна қорҳо рӯз то рӯз бештар дарк мекунанд. Масалан, навиштани нақли хаттӣ бо супориши грамматикиро гирем. Омӯзгор матни насриро, ки воқеаи замони гузаштaro инъикос менамояд, хонда таъкид менамояд, ки мазмуни онро мутобиқ ба замони ҳозира нависанд, ки ин таҷрибаро метавон дар синфи 3 ё 4 гузаронд. Дар натиҷаи ин қор бачаҳо ба моҳияти воқеа нағзтар сарфаҳм мераванд. Аз дигар тараф, аҳамияти қоидаҳои грамматикиро дар дигар қардани замони воқеа дарк менамоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз муҳимтарин кори омӯзгори синфи ибтидоӣ ин аст, ки қабл аз қироати матни хондамешудагӣ бачаҳоро барои ба хотир гирифтани мазмуни матн тайёр намояд. Бо ин мақсад пешакӣ гӯяд, ки:

- Бачаҳо, ҳоло мо чиро меҳонем?

- Китобро.

- Оё мо фақат меҳонему халос ё боз ягон кори дигар мекунем?

- Ҳа, мо бояд ҳам бихонем ва ҳам мазмуни чизи хондаамонро ба хотир гирем, нақл қарда тавонем, истифода барем ва фромӯш накунем.

- Дуруст гуфтед, бачаҳои азиз. Агар кас ҳам хонаду ҳам маънии чизи меҳондагиашро фаҳмад, дар хотир гирад ва ба дигарон нақл қарда тавонад, он вақт хониши мо дуруст мешавад. Барои ҳамин ҳам мо бояд кӯшем, мақсад гузорем, ки маънии ҳар калима, ибора, ҷумла, порча ва

матни пурраро фаҳмида гирем ва агар зарур шавад, ба дигарон нақл карда диҳем.

Ба ҳамин тариқ, агар хонанда пеш аз қироати матн мақсади фаҳмидани маънии матнро гузорад, ҳамин мақсад барои фаҳмидани мазмун кӯмак мекунад.

Бисёр хуб мешавад, ки ба хонанда пеш аз хондани матн ё порчаи он ва ё ҷумла мақсади фаҳмида хонданро тарбия кунем ва ин усули кор барои фаҳмида хондани мазмуни матн замина хоҳад гузошт.

Хулоса, назарияи аз ҷиҳати илмӣ исботшудаи Л.В. Занков талқин мекунад, инкишофи ақлии хонандагон, пеш аз ҳама дар раванди аз худ намудани дониш, малака ва маҳорат зухур меёбад. Бо ин мақсад системаи дидактикии таълими хонандагони хурдсол, ки кор карда баромада шудааст, мувофиқи он сохти таълим сабабгори раванди муайяни инкишофи умумии хонанда мешавад. Шавқманд кардани бача нисбати китоб низ меҳру муҳаббатро ба хондан афзун менамояд.

Ба омӯзгор қабл аз ҳама зарур аст, ки хонандаро ба хониши бошуурона тайёр намояд. Агар омӯзгор қабл аз қироати матн мақсади фаҳмидани мазмуни матнро пеши назари хонанда гузорад ва ё ўро ба ин омода созад, ин тадбир ба дарки маънӣ ба хонанда метавонад кӯмак расонад.

Хонандагон қабл аз он ки мазмуни матнро ҳис ва тасаввур кунанд, бояд машқҳои гуногуни лексикӣ (маъноӣ) гузаронд. Зеро тасаввур донише мебошад, ки вай аз ин пеш дар шуури мо бо ёрии узвҳои ҳис дар натиҷаи ба вучуд омадани эҳсос, дарк шудани ашё ва ҳодисаҳо пайдо мешавад ва дар айни замон аз назарамон дур шудааст ва метавонем онро боз аз нав барқарор кунем. Сипас ба нақли мазмун матн шурӯъ намоем.

Яке аз талаботи асосии таълими забони модарӣ ин аст, ки ба хонандагон сифатҳои хонишро беҳтару хубтар омӯзонем, чунки танҳо тавассути омӯзиши дурусту боварибахши сифатҳои хониш дарки маънои матн ба хонанда муяссар мегардад. Бо ин мақсад, тамоми фаъолияти омӯзгор барои баланд бардоштани сифати хониш ва рӯз то рӯз такмил додани онҳо равона мегардад. Омӯзгор барои таъмини ин мақсад на танҳо

аз дарси хониш, балки аз машғулиятҳои табиатшиносӣ, муҳити атроф, одобнома ва ғайра истифода мебарад [72].

Сифатҳои хонишро методистон асосан ба чунин қисматҳо: дурустии хониш, равонии хониш, хониши бошуурона ва ифоданокии хониш чудо кардаанд. Маълум аст, ки бе риояи донишони ин сифатҳо хонанда ба дарки маъноӣ матн қудрат надорад ва малакаи ҳосил намекунад.

Дурустии хониш ё худ хониши бошууронаро олимони-методистон дар зинаи аввал гузоштаанд, чунки дар дарсҳои хониш тамоми фаъолияти шогирдон аз хондан шурӯъ мегардад.

Маълум аст, ки нодуруст ё ғалат хондани калимаҳо аз ҳама зиёдтар дар синфи якум рӯй медиҳад, зеро ки онҳо (хонандагони синфи 1) алҳол малакаи дурусти китобхонӣ пайдо накардаанд. Дар ибтидо ҳарфҳо барои онҳо танҳо чун аломат вучуд доранд халос. Аммо баъдтар онҳо тадриҷан мефаҳманд, ки ин аломатҳо ё худ ҳарфҳо овозҳоро ифода мекунанд. Вақте ки овозҳо равшану возеҳ дуруст талаффуз мешаванд, калимаҳоро ташкил мекунанд, ки албатта ин калимаҳо (ҳиссаҳои мустақили нутқ) маъно доранд. Агар онҳо яъне хонандагон аз ибтидои таълим овозҳоро равшану бурро талаффуз кунанд ва ҳарфҳоро хуб шиносанд, дар нимсолаи дуюм ғалатхонии бачаҳо батадриҷ барҳам меҳӯрад.

Аз рӯи мушоҳидаҳо дар чараёни дарс дар чунин ҳолатҳо ғалатхонӣ ё хониши нодуруст рӯй доданиш мумкин аст. Чунин ҳолат дар синфи 1 «а» муассисаи таҳсилоти миёнаи №18-и ноҳияи Кушониён ба мушоҳида расид:

Хонандагони мо ҳавлии калон дорад. Мо дар ҳавлии хонандагон ҳавз сохтем. Оби ҳавз соф аст. Бачаҳо дар ҳавз оббозӣ мекунанд. Ҳабиб хеле оббоз аст. Ў нағз шино мекунад.

1. Хонанда (С.Қ.) ҷумлаи аввалро чунин хонд: Хонандагони –ма(к)/-та-би мо ҳавлии – (х)-ав-ли-и ка-лон д-о-р-ад.

2. Хонанда (Т.Б.) ҷумлаи дуюмро ин тавр мутолиа кард: ме- мо-д-а-р - дар, ҳеавлии- ҳавлии, меактеаб - хонандагон, ҳеавзе- ҳавз сеохетеме- сохтем. Яъне, ба калимаҳои ҳарфҳои ҳамсадодор хонда ҳарфи ётбарсари е-ро илова карда сипас калимаҳоро ба ҳиҷоҳ чудо намуда меҳонад ва баъд

калимаро талаффуз мекунад. Иловаи ҳарфи «е» ба ҳамсадоҳо аз тарзи нодурусти усули таълим аз ҷониби қисме аз омӯзгорон аст. Яъне хонандаро қаблан бояд таъкид кард, ки аснои хондан ба ҳар кадом ҳарфҳои ҳамсадо овози «е» илова накунад, балки ммм ддд, ррр, ллл, ккк, ббб талаффуз намояд ва онро бо садонокҳо пайваста, сипас хонад.

3. Баъзан хонандагон ҳарфҳои калимаҳоро такрор карда меҳонанд. Хонанда (С.И.) ҷумлаи сеюми матнро ни тавр хонд: о-б-и - оби ҳ-а-в-з - ҳавз, с-о-ф - соф а-с-т- аст.

4. Бархе аз хонандагон ҳамсадоҳои талаффузнашаванда (д, т, ҳ)-ро ҳангоми хондан ё бисёр хира талаффуз карда меҳонанд ва ё умуман истифода намебаранд: Бача ҳо дар авз оббозӣ мекунад.

5. Тарзи нодуруст хондани ҳамсадоҳои шадда низ ба мушоҳида расид. Масалан, хонанда (Т.У.) дар ҷумлаи боло калимаи «оббозӣ»-ро «обозӣ» хонд, ки талаффузи ҳарфи «б»-и дуҷум мушоҳида нагардид.

6. Баъзан ҳангоми хониши матнҳо дар синфи якум таъсири лаҳча низ ба назар мерасад, ки чунин нуқсонҳо аксар дар калимаҳои иқтибосӣ рух медиҳанд. Масалан, онҳо ба ҷои колхоз, «калхоз», концерт- кансерт ва ғайра талаффуз мекунад.

Барои ислоҳи камбудии ҷойдошта аз ибтидо хонандаро бояд ба он сафарбар кард, ки онҳо ба тарзи талаффузи омӯзгор тақлид кунанд.

7. Маълум аст, ки гоҳо нафаҳмидани мазмуни калима боиси нодуруст хондани он мегардад. Барои ислоҳи ин омӯзгор бояд аз рӯзҳои аввал кор бо луғат ва шарҳу эзоҳи калимаҳоро ба роҳ монад. Дар ҳар дарси навбатӣ 2-3 калимаи навро маънидод карда омӯзонад, ки ин кор натиҷаи хуб хоҳад овард. Қайд кардан ба маврид аст, ки чор сифати хониш ба таври пурра дар тӯли чор соли таҳсил тадриҷан ташаккул меёбад.

Олимон Н.П.Кононыкина ва Н.А.Шербакова қайд кардаанд, ки «... дар самти рушди фақат ягон ҷанбаи хониши хонандагон кор кардан мумкин нест, онҳоро (яъне, ҳамаи ҷанбаҳои хонишро) дар алоқаи байни ҳамдигар гирифтани лозим аст. Ҳама вақт дар хотир бояд нигоҳ дошт, ки агар хониш бошуурона набошад, тезии хониш қимате надорад, тезхонии бемаънӣ на

барои хонанда ва на барои шунаванда аҳамият надорад. Дурустии хониш низ фақат як воситаи бошууруна хондани матн аст, дурустӣ ё бошууруна будани хониш асосан ифоданокии хониш мебошад [85].

Ба андешаҳои дар боло ироашуда ҳаминро бояд илова кард, ки заминаи асосии фаҳмиши матни хондашуда боз то кадом андоза ба бой будани таркиби луғавию инкишофи нутқи шифоҳӣ ва ҷаҳонбинии хонанда вобаста аст. Ғайр аз ин, дар кадом муҳит будан ва дар чи гуна оила ба воя расидани хонандаро низ бояд ба эътибор гирифт.

Аз ин ҷост, ки ҳар як дарс ва мазмуни он, метод ва усули таълим бояд ба ташаккули фаъолияти зеҳнӣ ва мустақилонаи хонандагон равона карда шавад.

Назарияи аз ҷиҳати илмӣ исботшударо Л.В. Занков таъкид мекунад, ки «... рушди зеҳнии хонандагон пеш аз ҳама дар ҷараёни аз худ намудани дониш, малака ва маҳорат зухур меёбад. Дар кӯдакон бедорӣ ботинӣ бо таълим ташаккул меёбад, онҳо аз фаъолияти зеҳнии самаранок қаноатманд мешаванд, хурсанданд, ки супоришҳои душворро иҷро кунанд, гӯё худашон ба пешвози чизи нава мераванд, ки онро дар оянда бояд омӯзанд».

Дар асоси нишондоди таҳқиқоти махсус, ки ба муайян намудани шароити самараноки рушди зеҳнии хонандагон дар ҷараёни таълим равона карда шудаанд, Л. В. Занков низоми дидактикии таълими хонандагони хурдсолро қор карда баромадааст, ки мувофиқи он сохти таълим омили раванди муайяни рушди умумии хонанда мегардад [72].

Ба ҳамин тариқ, дар шароити меҳнати ақлӣ дар ҷараёни таълим ба фаъолияти мустақил, бошууруна ва мақсаднок муваффақ шудан мумкин аст, ки он рушди зеҳнии кӯдаконро муайян месозад ва роҳу равиши таълимро, бахусус, дар бачагон ташаккули малакаҳои дарки маъниро таъмин карда, дар пояи аслии он устувор мегардонад.

Дар баробари ин, нақши жанри зарбулмасал дар инкишофи маънавиёти хонандагон хеле калон буда, тавассути он нутқи шифоҳии хонандагон рушд ёфта, ҳамзамон барои маънифаҳмии хурдсолон заминаи боэътимод мегузорад.

Зарбулмасал жанри фолклорӣ буда, шакли кӯтоҳи панду ҳикмати бузургонро дар бар мегирад. Зарбулмасал аслиҳаи маслиҳату насихат ва мураббии одамон аст. Одамон зарбулмасалро меписанданд ва тез-тез дар гуфтугӯи рӯзмарра истифода мекунанд.

Бо ин мақсади як соат дарси забони модариро аз таҷрибаи омӯзгори пешқадами омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 10-и ноҳияи Ҷ. Балхӣ Шукурова Шахло намуна меорем. Шогирдони омӯзгори бисёр мақолу зарбулмасалҳоро дар дарсҳои забони модарӣ аз ёд кардаанд ва онҳоро ҳангоми зарурат истифода мекунанд:

Зарбулмасал - мададгори ҳар амал; Зарбулмасал - зеби суҳан; Мақолу панд - ба ҷойи қанд; Аз бекор - ҳама безор; Як дари баста - сад дари кушода; Мард дар майдон - номард дар қаҳдон; Хоҳӣ нашавӣ расво – ҳамроҳи ҷамоат бош ва ғ.

Ба хусус, зарбулмасалҳои ба китоб бахшидашуда ҷолибанд:

Хониш аз дониш; Китоб калиди илму дониш аст; Каси бисёр меҳондагӣ бисёр медонад; Китоб оинаи ҳаёт аст; Як китоби хуб - беҳ аз як ҳазинаи бузург; Ганҷ нагир - китоб гир; Китоб ғизои маънавист;

Беҳтарин ёри вафодор китоб аст, китоб.

Ёри бе заҳмату озор китоб аст, китоб.

Дар дарсҳои забони модарӣ маънифаҳмӣ ё худ дарки маънии матн нақши хоса дорад. Аз ин хотир, омӯзгорони ботаҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ин масъалаи муҳим диққати ҷиддӣ медиҳанд. Аз ҷумла, омӯзгори хонандагони № 19 ноҳияи Фархор З. Начмиддинов З. кори мустақилонаро дар дарсҳои забони модарӣ асоси маънифаҳмии хонандагон меҳисобад. Аз ин рӯ, мавсуф қайд мекунад, ки омӯзгорро лозим меояд, ки барои инкишофи ҷаҳонбинӣ ва рушди тафаккури хонандагон аз роҳ ва усулҳои гуногуни илмию методӣ истифода барад ва яке аз ин роҳҳо гузаронидани корҳои мустақилона ҳангоми таълими ин ё он мавзӯ мебошад. Зеро корҳои мустақилона дар рушди фаъолияти зеҳнии хонандагон, ташаккули фикри онҳо, инкишофи нутқи шифоҳии бачаҳо

аҳамияти калон доранд ва хонандагонро ба дарки маъно ва хониши бошууруна водор мекунанд.

Воқеан, кори мустақилона дар хонандагон яке аз унсурҳои асосии ҷараёни таълиму тарбия ба шумор меравад. Дарси муосир, аз он ҷумла, муносибати босалоҳият ба таълим низ ҳамин нуктаро тақозо мекунад. Вазифаи дарс, ки аз омӯзишу тарбия иборат аст, бояд дар бачагон тасаввуроти муайян пайдо кунонида тавонад. Омӯзгор хонандагонро ба машқи хониш ва мазмуни матн водор мекунад ва ба онҳо малакаҳои аз болои матн кор карданро меомӯзонад.

Аз ин рӯ, кори мустақилона дар ҳар як дарс ҳатмӣ бояд бошад. Ҳанӯз дар дарсҳои аввал ба бачаҳо супориш дода мешавад, ки (бо ёрии омӯзгор) матнро аз рӯи фаҳмишу қобилият таҳлил намоянд. Мақсад аз ин, муайянсозии сатҳи фаҳмишу қобилият, малакаҳои дарки маъно, маҳорати азхудкунӣ ва салоҳиятнокии хонандагон аст.

Ҳангоми супориши кори мустақилона омӯзгор ба ҷиҳати зерин бештар диққат медиҳад:

- Ҳар як кори мустақилона бояд диққати хонандагонро бештар ба худ ҷалб карда, шавқи онҳоро зиёд намояд;
- Пас аз супоридани кори мустақилона ба рафти кори хонандагон, алаҳусус ба кори сустхонон бештар назорат мекунад;
- Дар охир ба ҳар як кори хонанда баҳо медиҳад.

Ба назари мо, чунин тарзи кор шавқу рағбати хонандагонро нисбат ба кори мустақилона афзун мекунад ва дарки маънифаҳмии шогирдонро низ тавассути ин корҳо таъмин менамояд.

Мисоли дигарро аз таҷрибаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1-и ноҳияи Вахш Дилафруз Одинаева меорем. Омӯзгори аз мақоли «Олими беамал занбӯри беасал» як навъ пули мантиқӣ барои аз ёд кардани шеърҳои Мавлоно Ҷомӣ «Насиҳати фарзанд» месозад. Мавсуф аз ин шеър мисраъҳои «Шунав панди дониш, ба он ёр кун, Чу донистӣ, он гоҳ ба он кор кун»-ро ҷудо карда ба мақоли боло муқоиса кард, ки дар натиҷа

таъсири ҳам мақол ва ҳам шеър афзуд, аниқ буд, ки шогирдон ба дарки мазмуни ин ду мисраъ ба осонӣ муяссар шуданд.

Омӯзгора аз мисраъҳои «Ҳамекун ба пирони бекас касӣ, К-аз ин шева донам ба пирӣ расӣ»-ро истифода карда, ҳикояи «Пиразан ва духтараки беодоб»-ро ба хотири шогирдон мерасонад. Чунин тадбир навомӯзонро ба хулосае меоварад, ки дар ҳаёт ҳамеша бар муқобили бадӣ некие ҳаст ва неки бештар асту бадӣ камтар, аз ин рӯ, неки кардӣ, ҳатман неки хоҳӣ дид, дар ҷавонӣ пиронро мадагорӣ кардӣ, ба пирӣ хоҳӣ расид ва туро ҷавонон дастгирӣ хоҳанд кард.

Дар хотимаи дарс шогирдон бо супориши омӯзгора шеърро рӯнавис карда, ду мисраи охирро ба наср мегардонанд, таркиби калимаи «бекас»-ро чудо мекунанд ва бо истифода аз ин калима аз фикри худ ҷумлае мегӯянд.

Сухан на дар бораи он меравад, ки хонандагон дар ин зина хондан, навиштан ва ҳисоб карданро меомӯзанд, бо ҳодисаҳои табиат каму беш шинос мешаванд, балки дар ин давра шавқу ҳаваси маърифатҷӯии онҳо нисбат ба хонандагон, омӯзгор, омӯзиш ва китоб меафзояд.

Таълими ибтидоӣ пояи ташаккули шахсият, таҳкурсии минбаъдаи омӯзиш ва парвариш буда, ҳамчун омили комёбӣ ва нокомии хонандагони хурдсол дар фаъолияти маърифатии ояндаи онҳо нақши муҳим мебозад.

2.2. Ташаккули малакаҳои дарки маъно ва таълими ҳамгиро - талаботи асосии барномаҳои таълим ва омили асосии ташаккули фаъолнокии маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Ислоҳоти соҳаи маориф ба ҳаёти сиёсӣ иқтисодии ҷомеа, аз он ҷумла ба маънавиёти аъзоёни он таъсир расонида, нисбати он як қатор талаботро пеш гузошт. Яке аз онҳо ба таври кулӣ таҷдиди назар намудани нақшаю барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ва муайян намудани мазмуни таҳсилот, методу усулҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шумор меравад, ки дар ин ҷода дар мамлакат тӯли солҳои соҳибистиклолӣ таҳаввулоти назаррасе амри ҳастӣ карданд.

Омӯзиш ва таҳлили нақшаву барномаҳои таълими синфҳои ибтидоӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки теъдоди фанҳои ҷудогона, ки солҳои тӯлонӣ дарс дода мешуданд, хеле кам карда шудаанд. Мақсад аз воридсозии ин гуна тағйирот ба нақшаву барномаҳои таълим мувофиқсозии онҳо ба сатҳи барномаҳои таҳсилоти байналмилалӣ ва қабл аз ҳама, ҳифзи саломатии кӯдак мебошад.

Тавре ки маълум аст, аз сарбории нақшаҳои таълими синфҳои ибтидоӣ ва ҳар рӯз 5-6 соат рӯйи курсӣ нишастани хонандагон бешак ба рушди ҷисмонӣ рӯҳии онҳо таъсири манфӣ мерасид. Масалан, дар Нақшаи таълими синфҳои ибтидоии хонандагонҳои маълумоти ҳамагонии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2002 миқдори соатҳои ҳафтаинаи дарсӣ то ба ҳадди 101 соатро ташкил медод. Ва бо мақсади кам кардани сарбории таълимии хонандагонӣ хурдсол аз соли 2008 ин ҷониб дар нақшаҳои нави таълим миқдори соатҳои таълимӣ то ба 91 соат дар як ҳафта кам карда шудааст, ки нисбат ба нақшаҳои таълимии то солҳои 2000 10 соат камтар аст [28] (Ниг. ба қадвали 1).

Қадвали № 1

Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии таълимашон ба забони тоҷикӣ барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда

Фанҳои таълимӣ	Синфҳо ва соатҳои				Ҷамъ
	I	II	III	IV	
Забони тоҷикӣ	10	10	8	8	36
Забони русӣ	-	3	3	3	9
Забони хорӣ	-		2	2	4
Математика	4	4	4	5	17
Табиатшиносӣ (олами атрофи мо)	1	1	1	2	5
Санъати тасвирӣ ва меҳнат	2	2	2	2	8
Суруд ва мусиқӣ	1	1	1	1	4
Тарбияи ҷисмонӣ	2	2	2	2	8
Ҷамагӣ:	20	23	23	25	91
Ҷамъи соатҳои, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешаванд	20	23	23	25	91
Қисми соатҳои фардии хонанда	2,5	3	3,5	3,5	

Дар синфҳои ибтидоии ҳамаи хонандагонҳои ҷумҳурӣ мувофиқи нақшаи пешниҳодшуда таълими 5-рӯза қорӣ гардида, аз рӯи хоҳиши

хонандагону волидайнӣ онҳо рӯзи шашум дар хонандагон машғулиятҳои бадеӣю эстетикӣ, техникӣ, ритмика (мавзуният), шоҳмот ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва ё забони маҳал аз ҳисоби соатҳои факултативӣ ташкил карда мешавад.

Омӯзиш, таҳлил ва муқоисаи нақша ва барномаҳои таълимии фанни «Забони модарӣ»-и муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии таълимашон ба забони тоҷикӣ солҳои хониши 2008-2009 ва 2018-2019 собит месозад, ки давра ба давра ба масъалаи ташаккул ва рушди малакаҳои кор бо матн, дарки мазмун ва хониши бошуурона бештар аҳамият дода мешавад. Масалан, дар муқаддимаи Нақшаи таълимии таҷағҳии таҳсилоти умумии ибтидоӣ барои соли хониши 2008-2009 оид ба ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошуурона ягон матлаб зикр нашуда, танҳо таъкид шудааст, ки «Дар фанни забони тоҷикӣ алифбо ва хат омӯзонида шуда, ба хонанда тарзи дурусти навишт ва хондан таълим дода мешавад. Дарси забони тоҷикӣ ҳамгиро (хониш, хат ва инкишофи нутқ) гузаронида мешавад.» [121]. Аммо нисбат ба масъалаи мавриди таҳқиқот дар Нақшаи таълимии таҳсилоти умумии ибтидоии таълимашон ба забони тоҷикӣ барои соли хониши 2018-2019 ва солҳои минбаъда талаботи мушаххас гузошта шудааст: «...Дар синфҳои ибтидоӣ «Забони модарӣ» ва «Хониш» ба таври ҳамгиро таълим дода мешаванд. Дар дарси забони модарӣ малакаю маҳорати дуруст хондан, навиштан, таҳлилу фикр кардан ва хулоса баровардани хонандагон сайқал дода шуда, барои дарки амиқ, шарҳи илмӣю мантиқӣ, истифодаи амалии забони адабӣ ва тобишҳои услубии он, ошноӣ бо осори адабӣ, фарҳанги миллий ва ташаккули маданияти суҳанварӣ замина гузошта мешавад.» [122].

Ба вуқӯъ омадани ин гуна тағйироти мусбат дар нақшаву барномаҳои таълимии солҳои охир дар мавриди сайқал додани «малакаю маҳорати таҳлилу фикр кардан ва хулоса баровардани хонандагон, дарки амиқ ва шарҳи илмӣю мантиқӣ» дар таълими забони модарӣ аз дорои аҳамият назаррас будани масъалаи ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маъноӣ матн дар хонандагони синфҳои

ибтидоӣ дарак дода, дар ин чода дар назди таҳиягарони китобҳои дарсӣ ва омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ вазифаҳои мушаххас мегузорад.

Маҳз аз ҳамин хотир, қисми зиёди матнҳои бадеии китобҳои забони модарии солҳои охир нашршударо ҳикоя ва асарҳои бадеӣ ташкил медиҳанд. Чун ҳикоя ва матнҳои бадеӣ сюжет ва қаҳрамонони муайян доранд, бачаҳо нақл кардани мазмуни онҳоро дӯст медоранд. «Масъалаи асосӣ, - менависанд методистон Н. С. Рождественский, В. А. Кустарева, - дар хониши эзоҳии хонандагонҳои ибтидоӣ, шарҳу эзоҳи мазмуни матн, луғатомӯзӣ ва такроран нақл намудани мазмун мебошад» [126].

Олим-педагоги варзидаи тоҷик М. Лутфуллоев дар вақти хониши ҳикоя, очеркҳои бадеӣ ва порчаҳое, ки аз повестҳо дар китобҳои дарсӣ интихоб шудаанд, марҳилаҳои зеринро пешниҳод кардааст:

- суҳбати муқаддимаӣ;
- аз тарафи омӯзгор хондани матни ҳикоя, ки барои як соат дарс муайян карда шудааст;
- суҳбат дар бораи қисмҳои муҳими ҳикоя (аввали воқеа, мазмуни воқеа ва натиҷаи он);
- ба қисмҳо ҷудо карда хондани ҳикоя ва таҳлили ҳар қисм;
- тартиб додани нақша ва сарлавҳагузорӣ ба ҳар қисми ҳикоя;
- нақли умумии мазмуни матн мувофиқи нақша;
- хониши ифоданоки қисмҳои алоҳидаи ҳикоя;
- хониш ва нақли ифоданоки ҳикоя [110].

Азбаски кори таҳқиқотии моро ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурона ташкил медиҳад, зарур аст таъкид намоем, ки дар қироати порча ё матнҳои бутуни асарҳои бадеӣ ба қоидаву марҳилаҳои дар боло зикршуда риоя кардан самаранокӣ манфиати бисёр доранд ва ин марҳилаҳо метавонанд дарки маънифаҳмиро на танҳо дар хониши ҳикоя, шеър, афсона, масал, чистон, зарбулмасал, панду мақолҳо таъмин намоянд ё ба ин кор кӯмак расонанд, балки дараҷаи маънифаҳмии хонандагони хурдсолро баланд бардоранд.

Дар синфи IV ба нутқи алоқанок талаботи зайл гузошта шудаанд, ки онҳо дарки маънифаҳмии бачаҳоро қисман фаро мегиранд:

- ҳикоя кардани мазмуни мухтасари матни хондашуда дар асоси нақша;
- нутқ ва аҳамияти он дар ҳаёт, ҷавоби дуруст ва саҳеҳ додан ба саволу супоришҳои матн;
- ҳикоя кардани мазмуни расм, дар бораи қаҳрамони асари хондашуда нақл карда додан ва баҳо додан ба рафтори иштирокчиёни асар;
- мухтасар аз рӯи нақша нақл кардани мазмуни матни хондашуда;
- шарҳи маъноҳои гуногуни калима дар матн [30].

Хулоса, талаботе, ки барномаи синфҳои ибтидоӣ нисбати маънифаҳмӣ гузоштааст, ба назари мо ҳанӯз номукаммаланд. Беҳтар мешуд, ки минбаъд дар барнома роҳи усулҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва маънифаҳмӣ пурратару васеътар дақиқ нишон дода шавад, то ки он талабот дарк кардани мазмуни матнро аз тарафи хонандагонии синфҳои ибтидоӣ ба дараҷаи кофӣ қонеъ гардонда тавонад.

Ин ҷо боис ба тазаккур аст, ки дар (сах.23-24) барномаи синфҳои ибтидоии соли 2002-юм нашргардида якчанд талаботи нав доир ба тарзҳои санҷиши дарки маъно ворид гардидааст, ки қобили қабуланд [28].

Дар дастури «Ба ёрии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ»-и М. Лутфуллоев қайд шудааст, ки «Мушоҳидаи дарсҳо, санҷиши корҳои санҷишӣ, суҳбат бо хонандагон нишон доданд, ки дониши назариявӣ ва амалии хонандагон нисбат ба барномаҳои муқаррарӣ аз ҳар ҷиҳат мустаҳкам устуворанд. Хонандагон ҳатто мавзӯҳои душвортарини барномаро ҳам аз худ карда метавонанд. Онҳо дар дарсҳо фаъолона иштирок намуда, супоришҳоро мустақилона ҳал мекунанд ва аз мавзӯъ хулоса бароварда, онро ҷамъбаст карда метавонанд» [108].

Албатта, ин андешаҳо ба он даврае тааллуқ доранд, ки дар хонандагонҳои ибтидоӣ таълими 3-сола ҷараён дошт ва ҷунуне маълум аст,

баъдтар то давраи муайяне дар синфҳои ибтидоӣ таълим аз синни 6-солагӣ қорӣ шуда, хонандагонҳои ибтидоӣ 4-сола гардиданд.

Дар иртибот ба ин, бояд ёдовар шуд, ки дар барномаи таълими забони модарӣ дар синфҳои I-IV-и солҳои 70-уми асри гузашта низ дар мавриди ба роҳ мондани машғулиятҳои нутқи алоқанок, ки масоили дарки маъно ва хониши бошууронаи матнро аз баъзе ҷиҳатҳо фарогир аст, чунин талабот гузошта шуда буд:

«Материали грамматика ва имло, ки дар барнома ҷой дода шудаанд, мувофиқи қобилияти бачаҳоянд. Барномаи забон талаб мекунад, ки дар синфҳои I-IV бояд ҳам машғулиятҳои фонетикӣ, ҳам луғавӣ-морфологӣ ва ҳам синтаксисӣ, инчунин машғулияти нутқи алоқанок дар маркази диққат гузошта шаванд», ки хеле ҷолибанд.

Ҳамчунин, дар ин барнома қайд гардидааст, ки «... омӯзгор бояд ба ин талабот таъия карда, дар тамоми соли хониш оид ба ҷумла, ки як намуди нутқи алоқанок мебошад, машқ гузаронад. Хонандагон дар давраи таълими савод аз нутқи дахонӣ ва хаттӣ ҷудо кардани ҷумлаҳоро ёд мегиранд, миқдори калимаҳои дар ҷумла бударо муайян карда, навишти ҳарфҳои калон ва дар охири ҷумлаҳо гузоштани нуқтаҳо аз худ менамоянд» [24].

Оре, ҳар як машқи интихобгардида бояд кӯдакро ба фикр кардан, эҷод намудан, фикри худро дар ҷумлаҳои алоҳида баён намудан раҳнамун созад. Албатта, маҳз тавассути нутқи мураттаб хонанда метавонад мазмуну мӯҳтавои матнро фаҳмад, мақсадашро озодона баён намояд, сухани гуфтаи мусоҳибашро сарфаҳм равад ва ҳуласа, қобилияти дарккунии худро зоҳир кунад.

Аз ҷумла, забоншинос С. Тағоев дар мақолааш таҳти унвони «Таълими ҷумла дар синфи якум» зикр кардааст, ки хонандагон бо калимаи «ҷумла» аз давраи тайёри ба таълими савод ошно буданд. Онҳо дар ин давра дар асоси расмҳои китоби «Алифбо» дар тартиб додани ҷумла низ малакаи аввалин пайдо мекунанд ва дониши дар ин давра оид ба ҷумла гирифташон дар рафти таълими савод боз ҳам инкишоф дода

мешавад. Аз ҷумла, мавсуф нисбати як дарс оид ба таълими ҷумла дар синфи 2 иҷрои чунин корхоро тавсия додаст:

«Омӯзгор хонандагонро бо мукова, муаллиф, ҷои нашри китоб, соли нашр ва мазмуни расму шеъри дар саҳифаҳои 1-3 додашудаи он шинос мекунад. Бо супориши омӯзгор хонандагон ба берун нигариста, дар бораи обу ҳавои имрӯза ҷумла тартиб медиҳанд. Омӯзгор ҷумлаи «Имрӯз ҳаво соф аст»-и тартибдодаи хонандагонро ба тахтаи синф навишта, яқоя бо хонандагон таҳлил мекунад.

- Бачаҳо, шумо чӣ тартиб додед?
- Мо ҷумла тартиб додем.
- Дуруст.
- Канӣ, шуморед, ки ҷумлаи тартибдодаатон аз чанд калима иборат аст?
- Ҷумлаи тартибдодаамон аз чор калима иборат аст.
- Пас ҷумлаҳо бо воситаи чи сохта мешаванд?
- Бо воситаи калимаҳо.
- Хеле хуб.
- Дар ҷумла сухан дар бораи чӣ меравад?
- Дар ҷумла сухан дар бораи ҳаво меравад. Гуфта шудааст, ки имрӯз ҳаво соф аст.
- Дуруст.
- Бачаҳо, шумо ҳангоми тартиб додани ҷумла чӣ кор кардед?
- Мо ҳангоми тартиб додани ҷумла фикр кардем.
- Хеле хуб.
- Шумо фикратонро ба ман ба воситаи чӣ фаҳмондед?
- Мо фикрамонро ба шумо ба воситаи ҷумла фаҳмондем.
- Дуруст.
- Пас, мо барои фаҳмидани фикри яқдигар аз чӣ истифода мебарем?
- Барои фаҳмидани фикри яқдигар аз ҷумла истифода мекунем.
- Дуруст.

Баъди саволу ҷавоб омӯзгор гуфтаҳои хонандагонро ҷамъбаст намуда, қайд мекунад, ки фикри мо аз ҷумлаҳо иборат аст. Ҷумлаҳо бошанд, аз калимаҳо иборатанд. Ҷумла як фикри тамомшударо ифода мекунад.

Омӯзгор ба хонандагон лавҳаеро пешниҳод мекунад, ки он ду тақсим карда шуда, дар сутунчаҳо ҷумла ва калимаҳои зерин навишта шудаанд:

<i>Мо тарафдори сулҳем!</i>	<i>Сулҳ, осудагӣ.</i>
-----------------------------	-----------------------

Супориш: Муайян кунед, ки калимаҳои кадом сутунча ҷумлаанд.

Дар асоси расмҳо тартиб додани ҷумлаҳо.

Омӯзгор ба хонандагон расми «Бобои Барфӣ дар байни бачаҳо»-ро нишон дода, таъкид мекунад, ки дар асоси мазмуни он шифоҳӣ ҳикоя тартиб додаанд.

Кор бо машқи китоб.

Бо ёрии омӯзгор хонандагон машқи 1-ро хонда, аз чанд ҷумла иборат будани онро муайян мекунанд.

Омӯзгор ба воситаи саволҳои зерин дониши хонандагонро месанҷад:

Нутқи мо аз ҷиҳат иборат аст?

Ҷумла аз ҷиҳат иборат аст?

Аввали ҷумла бо ҷиҳат хел ҳарф навишта мешавад?

Дар охири ҷумла кадом аломат гузошта мешавад?

Супориши вазифаи хонагӣ: Машқи 2.» [128, С. 94-96].

Ҳамин тавр, муаллифи мақола кӯшидааст, ки ба омӯзгор роҳҳои самараноки таълими забони модариро тавсия диҳад, зеро ки бе надониستاني роҳи усулҳои таълими самаранок аз тарафи омӯзгор хонандагонро дуруст омӯзонидану тарбия кардан имконнопазир аст. Малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маънои матнро низ бе надониستاني воҳидҳои асосии забон аз қабилҳои калима, ибора ва ҷумла тасаввур кардан ғайриимкон мебошад.

Дар фаъолияти таълимии бачаҳо ҷои асосиро фаҳмидани мазмуни матн ва моҳияи он ишғол менамояд. Ҳар чиро, ки бача дар машғулиятҳои грамматикаю имло мешунавад, мебинад, меконад ва амалан иҷро менамояд, бояд бифаҳмад.

Қараёни фаҳмиш ба дарки моҳияти масъала пайваста мегузарад. Аз ин рӯ, дар назди хонанда вазифа гузошта мешавад, ки ҳодисаҳои дарк кардаашро таҳлилу таркиб намуда, монандӣ ва фарқияти онҳоро муайян кунад, хулоса барорад, ҷамъбаст намояд.

Аз ҷумла, академик М. Лутфуллоев қайд кардааст, ки «Фаҳмидани қоидаҳои абстракти забон кори сахл нест. Барои он ки бача моҳияти ин ё он қоидаҳо дарк карда бифаҳмад, масъалаҳои дигари ба он вобастаю алоқамандро сарфаҳм равад, ин бе далелҳои зиёд, бе таҳлили мисолҳо ба даст намеояд.» [109].

Тавре таҳқиқот нишон дод, дар синфҳои ибтидоӣ вазъи омӯзиши малакаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона дар баъзе аз муассисаҳои таҳсилоти ба талабот ҷавобгӯ нест. Аз сабаби норасоии мутахассисони соҳибтаҷриба сеяки синфҳои ибтидоиро омӯзгорони ғайриихтисос ё бо маълумоти таҳсилоти миёнаи умумӣ дарс мегӯянд, ки ташвишовар аст. Аз ин хотир, ҷиҳати ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошуурона дар синфҳои ибтидоӣ ва ба таври бояду шояд ба хонандагон омӯзонидани ин малакаҳо омӯзгори болаёқату соҳибтаҷриба зарур аст.

Ҳамин тавр, ислоҳоти маориф дар назди хонандагон, таҳсилот ва барномаҳои он як қатор талаботи судбахш гузошта, ба мазмуни таҳсилот дигаргуниҳои зиёдеро ворид сохт, ки ин ҳама дар маҷмӯъ баҳри беҳбуд бахшидани раванди таълиму тарбия равона гардидаанд. Аз ҷумла, тағйиру такмили барнома ва нақшаҳои таълим, ки таълими ҳамгиро низ аз онҳо бармеояд, гувоҳи ин гуфтаҳо буда, ба беҳдошти мазмун ва сифати таълим нигаронида шудаанд.

Яке аз бозёфт ва навигарӣ дар хонандагони ибтидоӣ дар даҳаи охири қарни XX ба роҳ мондани таълим бо усули ҳамгиро маҳсуб меёбад, ки ин

усулро академикҳо М. Лутфуллозода ва Ф. Шарифзода дар синфҳои 1-1V коркард ва пешниҳод карданд.

Бо ин мақсад Ф. Шарифзода соли 1995 дастури таълимиро таҳти унвони «Таълими муштарак – асоси инкишоф ва тарбия» навишта, дастраси омӯзгорони синфи IV гардонид, ки он на танҳо ба таълими забони модарӣ дар синфи IV, балки таълими онро дар синфҳои 1-III низ дар бар гирифтааст.

Барои исботи фикрҳои боло мо 2 дарсро оид ба таълими ҳамгиро чун намуна мухтасар меоварем, то аён гардад, ки муаллиф фикру ақидаҳои хешро чӣ гуна баён сохтааст ва дар натиҷа исбот кардааст, ки дарси ҳамгиро чӣ гуна бояд боша два он ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмун ва хониши бошуурона чи гуна мусоидат мекунад:

«Дарси 1. Дар матн аввал суҳан дар бораи калимаҳои «кишвар» ва «шодӣ» меравад. Муродифҳои «кишвар» ва «шодӣ»-ро ёбед ва бо истифода аз онҳо ҷумлаҳо созед. Намуна: Кишвар – мамлакат. Мамлакати мо обод мешавад.

Ҳангоми кор бо калимаи «кишвар» диққати бачаҳоро ба фарқи мантиқии калимаҳои «кишвар», «мамлакат» ва «Ватан» ҷалб кардан лозим, зеро онҳо маҳз ҳини муқоисаи маъноӣ ва дарёфти фарқ ба маънои мантиқӣ ва аслии калимаҳои номбурда сарфаҳм хоҳанд рафт.

Дар матни дуҷуми дарси аввал меҳвари мантиқии он калимаҳои «сулҳ» ва «дониш» мебошанд. Аз ин рӯ, дар қадами аввал диққати бачаҳоро ба маънои ин калимаҳо, ба муродифҳои онҳо, ба зарурияти истифодаи онҳо дар зиндагӣ ҷалб бояд кард. Ин як навъи сайри таърихӣ мантиқӣ мебошад ба олами маънои калимаҳо, ки бе фаҳмидани он ба нозукиҳои забони модарӣ сарфаҳм рафтан ғайриимкон аст. Сулҳ – ошӣ, амонӣ, осоиштагӣ. Дар замони сулҳу салоҳ одамон ба кори халлоқона машғул мешаванд, неъматҳои моддӣ меофаранд. Дар замони ҷанг харобиҳо, хунрезӣҳо, беадолатӣҳо, вайронӣҳо... ба миён меоянд. Сулҳ – ободӣ, ҷанг вайронӣ меорад.

Дониш зинаи аввали илму фарҳанг аст, ақро инкишоф медиҳад. Дикқати бачаҳо ба риштаҳои мантиқии дониш, ақл, илм, фарҳанг, заковат, фазилат ҷалб карда мешавад.

Дарси 2. Меҳвари кори омӯзгорро матни «Шоҳи адолатхоҳ» ташкил медиҳад.

Ба ин хотир омӯзгор, қабл аз ҳама, ба маънидоди мафҳуму калимаҳои «адолат», «зулм», «некӣ» ва «бадӣ» мепардозад, зеро мақсади таълимию тарбиявии матн маҳз дар маънои ҳамин калимаҳо нуҳуфта аст. Инак, ба фасли занҷири мантиқии калимаҳо шурӯъ мекунем: адолат, инсоф, раҳм, ҳақиқат, вичдон, некӣ, накӯкорӣ, савоб, хубӣ ва ғайра ба калиди маъноҳои пинҳонии калимаи «адолат» иртиботи ногусастанӣ доранд. Чунин муносибат ба калимаи «зулм» ва «бадӣ» ба захираи луғавӣ ва мантиқии хонанда тавассути муҳокима ва кашфҳо мафҳумҳои «ситам», «ҷаҳд», «ҷаҳолат», «бераҳмӣ», «бадқирдорӣ», «тааддӣ», «ҷоҳилӣ», «беинсофӣ» ва монанди инҳоро изофа менамояд. Ба хоҳири дарёфти мукаммали мазмуни матн омӯзгор муваффақ аст, ки ибораю калимаҳои душворфаҳми «Мардум аз бедодии ӯ ба танг омада буданд», «Барра аз пистони шер шир меҳӯрд ва тазарв ба боз ҳамчинсу ҳаманбоз мешуд, ифодаю мафҳумҳои «ситам», «ҷабр», «ҳақир», «мужда», «башорат», «назора», «ҷониб», «биандохт», «зинҳор»-ро шарҳу маънидод кунад ва дари олами зебои забони модариро ба рӯи шогирдон боз намояд. Дар ин сурат тадриҷан дар дили онҳо орзуи хушсуханӣ ва мантиқфаҳмӣ парвариш хоҳад ёфт» [146].

Чуноне ки аз мазмуни ин ду дарс маълум гашт, тавачҷӯҳи беандозаи олим нисбати таълими амиқи забони модарӣ, бой гардонидани захираи луғавии хонандагон, шарҳу эзоҳи мазмуни калимаю ибораҳо ва ниҳоят суҳандонию хушсухании хонандагон беандоза қавӣ аст. Илова ба ин, муаллиф кӯшидааст, ки дар ҳар дарси ҳамгиро ҷаҳон-ҷаҳон маъниҳои бикрро ғунҷонад. Ва ҳаминро бояд зикр кард, ки дарсҳои ҳамгирои дастури мазкур танҳо ҳоси синфи 1У набуда, ба дигар синфҳо низ тааллуқ доранд ва ҳамин тариқ ба роҳ мондани дарс дар асоси таълими ҳамгиро бе

ягон шак ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол мусидат хоҳад кард.

Баъзе омӯзгорон, аз ҷумла, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №31 ноҳияи Б. Ғафуров Шарифова Раъно фарқияти таълими ҳамгиро аз таълими анъанавии солҳои шеш роиҷбударо дар дастури «Фарқи таълими ҳамгиро» ин тавр маънидод мекунад:

«Аз ҷиҳати иқтисодӣ. Як китоб таълиф мешавад, ки ҳам барои дарси забон ва ҳам хониш пешбинӣ шудааст. Аз ҷиҳати омӯзиши забон маводе, ки барои хониш интихоб мешавад, аз осори адибони классик гирифта шудаанд. Фарқи китобҳои бо усули муштарак тарҳрезӣ шуда, аз китобҳои пешин хеле калон аст. Агар мо китобҳои пешинаро дурусттар таҳлил кунем, бармеояд, ки асоси машқҳои таълимии онҳоро ҷумлаҳои сохтаи муаллифон ташкил мекунанд, ки аксар аз обу ранги бадеӣ маҳруманд. Бо мақсади ҳар чӣ бештар сабук намудани маводи таълимӣ мо дар таълими забони адабии тоҷик ба дурравиҳо роҳ додем, ба ҷои калима ва ибораҳои тоҷикӣ калима ва ибораҳои ғайритоҷикиро истифода намудем.

Хонандагони хонандагонҳои имрӯзаи мо осори ниёгонамонро, бо душворӣ мефаҳманд, ба мутолиаи ҷунин асарҳо мароқ надоранд. Омӯзгор маҳз аз рӯзҳои аввалини дар хонандагон ба роҳ мондани таълими забони модарӣ тавассути мутолиаи осори адибони классик ин душвориҳоро барҳам медиҳад.

Ҷиҳати хуби китоби дарсии муштаракро дар он мебинем, ки дар бораи бузургонамон, таърихи кишварамон, иду ҷашнвораҳои суннатии бобоёнамон, ахлоқи ҳамидаи мардуми машриқзамин маълумоти мухтасари ибтидоӣ медиҳад, ки дар ҳештаншиносӣ ва тарбияи ватандӯстии насли наврас таъсири калон дорад. Бо мақсади самарабахшии раванди таълим. Маводи хониши барои як дарс пешбинишуда се маротиба такрор мешавад: дар баёни мавзӯи нав, дар раванди омӯзиши имло (забон), ҳангоми пурсиши вазифаи ҳонагӣ.

Барои ду ҷанбаи нақшаи тавзеҳӣ тартиб дода мешавад, ки мустақилияти омӯзгорро ба мадди аввал мегузорад, яъне вобаста ба дараҷаи саводнокии

хонандагон омӯзгор метавонад, ба қисмати хониш ва ё имло вақти зиёдтар чудо кунад. Маҳз чунин усули коргузорӣ имкон дод, ки дар синф ба ҳафтаи 5-рӯзаи таълим гузашта шавад ва хонандагон имкон ёфтанд, ки вақти холигии худро ба машғулиятҳои дӯстдошташон сарф намоянд.

Маълум аст, ки дар китобҳои дарсии ҳозира қоида ва таърифҳои грамматикӣ хеле кам оварда шудаанд. Ҷиҳати фарқкунандаи таълими муштарак ҳам дар ҳамин аст, ки омӯзгор тариқи масъалагузорӣ кори мустақилонаи хонандагонро ташкил мекунад, тавассути истифодаи усули сӯҳбат унсурҳои методи проблемавиро ба роҳ мемонад, ки он хонандагонро ба муҳокима ва баровардани хулосаҳои илмӣ, таъриф ва қоидаҳои грамматикӣ ҳидоят мекунад. Масъалаи инкишофи нутқи мураттаби хонандагон зимни баҳисобгирии се самти асосии он: луғатомӯзӣ, машқҳои ибораю ҷумласозӣ ва кор аз болои нутқи алоқаманд ба роҳ монда мешавад. Хонандагон қоидаҳоро ба таври механикӣ не, балки ба тариқи саволу ҷавоби ёрирасони омӯзгор аз худ менамоянд. Дар як вақт онҳо муҳокимаро меомӯзанд ва натиҷаи ба даст омадаро ҷамъбаст намуда, хулоса мебароранд (методи проблемавӣ)» [142].

Бартарихи дарси ҳамгироро омӯзгори хеле хуб таҳлил намудааст. Омӯзиш ва таҷрибаҳои мо низ собит сохтанд, ки дар воқеъ таълими ҳамгироии дарси забони тоҷикӣ яке воситаҳои асосии ташаккули салоҳиятҳои эҷодкорӣ, коммуникативӣ, тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва фаҳмидани мазмуни матн маҳсуб меёбад.

Азбаски таълими ҳамгиро мавзӯи доманадор аст ва ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошуурона аз ҳама беш мусоидат менамояд, тасмим гирифтм, ки намунаи нақшаи тавзеҳии силсиладарсро аз китоби дарсии синфи IV таҳлил намоем.

Забони модарӣ, синфи 4. Дарси 154-155 [113]

Мавзӯ: Ҳикоят. Иҷрои машқи 1.

Мақсади дарс:

а) Кор бо сифатҳои хониш. Бой намудан ва ғаълолонида ни захираи луғати хонандагон. Амал ва ҳаракати ашё. Инкишофи нутқи шифоҳиву хаттии бачагон.

б) Тарбияи хонандагон дар рӯҳияи одамдӯстӣ, саховатмандӣ ва ба кумак омода будани онҳо.

Аёният: Расми Саъдии Шерозӣ, ҷадвали панд, варақаҳои грамматикӣ.

Рафти дарс:

I. Қисми ташкилӣ. Ба дарс омода намудани хонандагон.

II. Пурсиши вазифаи хонагӣ:

а) Нақли муфассали ҳикояи «Хатои турна»;

б) Ба қисмҳо ҷудо карда хондани ҳикоя ва саволу ҷавоб аз рӯи матни хондашуда;

в) Санҷиши вазифаи хонагӣ.

Машқи 2. Ба калимаҳои зер кадом калимаҳо ҳаммаъно мешаванд: меҳрубон - ғамхор, мушфиқ, дилсӯз; нағз - хуб; табассум - шакарханд, лабханд; ошно - дӯст, рафиқ, ҷӯра, шарик; олам - фалак, дунё, гетӣ.

III. Баёни дарси нав.

а) Сӯҳбати муқаддимаӣ:

- Бачаҳо, киро бахил ва киро сахӣ меноманд? (Бахил он касест, ки ба ҳеҷ кас чизе намедихад ва дар коре кӯмак намекунад. Сахӣ одами дасткушод, саховатманд аст, лаҳзаи душворӣ ба кас дасти ёрӣ дароз мекунад).

- Боракалло! Одамони сахиро саховатманд, инчунин бузургҳиммат низ меноманд. Ба фикри шумо, бахил будан беҳтар аст ё сахӣ?

- Шумо дар бораи Ҳотами Той чизе шундаед? Медонед, Ҳотам кист?

- Ҳотами Той як марди таърихӣ, афсонавист, вай аз қабилаи араб мебошад. Саховатмандӣ, дасткушодӣ ва ҳимматбаландӣ ўро машҳури ҷаҳон кардаанд. Меҳроҳед, дар бораи он одам ҳикояе хонда диҳам? Ин ҳикояро ба шумо Саъдии Шерозӣ навиштааст. (Расми шоир нишон дода шуда, камтар дар бораи шоир маълумот дода мешавад).

б) Хониши равони омӯзгор ба таври намуна.

в) Нақл ва шарҳи луғат.

Ҳотами Тойро гуфтанд - аз Ҳотами Той пурсиданд. Чил уштур қурбон карда будам - чил уштур тухфа карда будам. Хоркаш - марди ҳезумкаш, пуштаи хорбанди ҳезум. Амали хеш - аз меҳнати худ, миннат кардан, кумаки худро гуфтан.

г) Ба қисмҳо ҷудо карда хондани матн ва суҳбат дар заминаи мазмуни он.

Қисми 1. Саволҳо:

- Аз Ҳотам чиро пурсиданд?

- Бузургҳиммат гуфта чиро мефаҳмед?

Қисми 2.

- Ҳотам ба кӣ чил уштур тухфа кардааст?

- Барои коре ба кучо баромадааст?

-Киро дидааст?

Қисми 3.

- Ба хоркаш чӣ гуфта мурочиат кардааст?

- Байтро боз як маротиба хонда маънидод кунед.

- «Миннат кардан» гуфта чиро мефаҳмед?

д) Хониши хомӯшона.

Тайёри ба нақли саволу ҷавоби Ҳотами Той ва хоркаш.

е) Саволу ҷавоб, чамъбаст ва кушодани ғояи асар. Лаҳзаи дамгирӣ: бозии «Шабу рӯз».

1V. Мустаҳкамкунии дарс: Иҷрои машқи 1. Байтро нависед ва шарҳ диҳед:

Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад,

Миннати Ҳотами Той набарад.

Ҳар кӣ бо меҳнати ҳалоли худ зиндагӣ ба сар мебарад, аз ҳеҷ кас миннат намешунавад, Хоркаш нони муфтро аз нони бо меҳнати худ ба даст оварда, пасттар медонад, зеро рӯзе миннати онро мумкин шунавад. Нони бо меҳнати худ ёфта беминнат аст.

Кор бо варақаҳои грамматикӣ.

Варақаи 1. Ба ашёҳо амали мувофиқ гузоред (саг, тайёра, бачагон, офтоб).

Варақаи 2. Аз калимаҳои пароканда ҷумла созед.
бе, нест, меҳнат, роҳат

V. Ҷамъбаст ва хулосаи дарс: Ҳотами Той кӣ будааст?

- Бо кадом хислаташ машҳур гаштааст?
- Оё шумо ҳам номи одамони саховатмандро медонед?
- Кадом рафтор ва кирдори одамӣ аз сахӣ будан шаҳодат (дарак) медиҳад?
- Амалу ҳаракати ашё ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
- Боракалло! Бачаҳо, шумо низ меҳнат кунед. Имрӯз меҳнати шумо дар хонандагон нағз хондан, одамони олиму фозил шуда ба воя расидан мебошад.
- Барои ин чӣ кор кардан лозим?
- Нағз хондан, супоришҳои омӯзгоронро дар вақташ иҷро кардан, кӯшишу меҳнат кардан даркор аст.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ:

Машқи 1. Супориши 2.

VII. Арзёбии дониши хонандагон.

Масъалаи ба тариқи ҳамгиро ва дар асоси муносибати босалоҳият ба роҳ мондани таълими фанҳои забони модариву хониш, ки тавассути соҳибхитияриву мустақил гардидани Тоҷикистон дар хонандагонҳои имрӯза арзи вучуд кард, масъалаи бисёр муҳимми таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ мебошад.

Тариқи ҳамгиро ва тибқи талаботи муносибати босалоҳият ба роҳ мондани таълими забони модариву хониш имрӯз сар то сари таълими ибтидоиро фаро гирифтааст, вале то ҳол омӯзгорон дар ташкилу гузориши машғулиятҳои забони модарӣ дар татбиқи усули мазкур ва муносибати босалоҳият дар таълим душворӣ кашида, дар ин ҷода ба камбудии роҳ медиҳанд.

Бо усули ҳамгиро таълим додани фанҳои ба ҳам наздик на танҳо фаъолияти хонанда, балки самранокии таълим, рушди ҳаматарафаи хонанда, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона, ҳавасмандӣ ба дарс ва масъулиятшиносии хонандагонро афзун менамояд.

Ҷиҳати хуби китоби «Забони модарӣ»-и синфи 4 дар он аст, ки маводи таълимӣ ба соатҳо ҷудо карда шуда, саволу супоришот дар повараки саҳифа оварда шудааст. Он ба омӯзгор имкон медиҳад, ки маводи таълимии хонишу забонро ба осонӣ муайян ва ба хонандагон дастрас намояд. Ҷумлаҳои таркиби матн, ки аз забони устодони сухан, шоиру нависандагон гирифта шудаанд, барои таълими грамматикаву инкишофи нутқи бадеии хонандагон, ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки мазмуни матн имкон фароҳам меоварад. Маҳз тавассути усули ҳамгиро дар китоби дарсии «Забони модарӣ» адабиёти классикӣ мавқеи махсус пайдо кардааст, ки нерӯи тавоноии таълимию тарбиявӣ дорад.

Хонандаи имрӯзаи хонандагон бояд дар бораи осори гаронмояи ниёгон ва мероси адабии классиконамон, таърихи кишвари худ, иду ҷашнвораҳои суннатӣ маълумот дошта бошанд.

Имрӯзҳо аксари омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ шикоят мекунанд, ки матнҳои китобҳои дарсии нав барои кӯдакон душвор мебошад. Бале, имрӯз душвор аст, имрӯз бархе аз калимаву ибораҳо барои мо ношиносу душвор метобанд. Ин дар ибтидо чунин ба назар мерасад ва бо гузашти вақт дурустиву саманокии худро собит месозад. Агар мо таълими забони модариро зимни чунин маводи таълимӣ ба роҳ монем, фардо ин душворӣ бартараф мегардад. Омӯзгорон дар хотир дошта бошанд, ки дарс ва маводи таълимӣ на танҳо хонанда, балки, қабл аз ҳама, омӯзгорро бояд ба худомӯзӣ водор созад.

Мо дар таҳқиқоти диссертатсионии хеш кӯшиш намудем, ки бо якчанд мисоли мушаххас аз таҷрибаи амалӣ моҳияти таълим бо усули ҳамгироро дар синфҳои ибтидоӣ, бартарии онро нисбати таълими пешина

ва нақши онро дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошууруна ва дарки маънои матн таҳлил ва ироа намоем.

Ҳамин тариқа, зимни омӯзиш, мушоҳида ва таҳлили масъалаи мавриди назар ба чунин хулоса омадем:

1. Таълими ҳамгиро ва дар ин чода муносибати босалоҳият дар таълим тақозои замони муосир буда, хонандагонро аз бори гарони зиёдии теъдоди фанҳои таълимӣ халос мекунад ва ба таълими панҷрӯза имконият фароҳам меоварад.

2. Зимни чунин тадрис вақти холигии хонандагон бештар мегардад (ду рӯзи истироҳат). Он имкон медиҳад, ки хонандагон ба машғулиятҳои дилхоҳу дӯстдошташон машғул шаванд.

3. Таълими ҳамгиро мустақилияти омӯзгорро дар мадди аввал мегузорад, яъне вобаста ба дараҷаи саводнокии хонандагон омӯзгор метавонад, ба қисмати хониш ё имло вақти иловагиро чундо кунад.

4. Усули проблемагузорӣ, ки аксаран дар дарсҳои ҳамгиро ба роҳ монда мешавад, хонандагонро ба андешаронӣ, муҳокимаву мубоҳиса ва хулосабарорӣ ҳидоят мекунад. Хонандагон қоидахоро ба таври механикӣ не, балки ба тариқи саволу ҷавоби ёрирасони омӯзгор аз худ менамоянд.

5. Маводи таълим, ки дар раванди як дарс се-чор маротиба дар баёни мавзӯи нав, аснои омӯзиши имло ва ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ такрор мешавад, маҳсулнокии раванди таълимиро баланд мебардорад.

Вобаста ба масъалаи матраҳшаванда бояд ёдовар шуд, ки омӯзиш ва таҳлили фаъолияти омӯзгорони синфҳои ибтидоии ҷумҳурӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки то ба имрӯз бархе аз омӯзгорон нозукиҳои истифодаи таълими ҳамгироро ба таври бояду шояд сарфаҳм намераванд, дар истифодаи ин усул ҳанӯзам ба мушкилиҳо дучор мешаванд, аз афзалияту бартарии он оғайи надорад.

Биноан, зарур аст, ки минбаъд низ оид ба ин мавзӯ ҳарчи бештар дар матбуоти даврӣ мақолаву дастурҳои методӣ ба таъби расонда шуда, масъала пайгирона тарғиб карда шавад, махсусан, аз тариқи телевизион оид ба ин мавзӯ дарсҳои амалии намунавӣ ва дарсҳои маҳорат намоиш

дода шаванд. Ҳамин тариқа, мо метавонем ин мушкилоти омӯзгоронро батадриҷ ҳаллу фасл намоем ва кори таълимиро самаранок гардонем.

2.3. Нақши усулҳои анъанавӣ ва интерактивии таълим дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурона дар хонандагони хурдсол

Маълум аст, ки имрӯз дар хонандагонҳои кишвар таълим асосан бо усулҳои анъанавӣ ба роҳ монда шудааст. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ ба мундариҷаи мавзӯӣ дода мешавад. Тавассути усули мазкур маълумот пурра аз тарафи омӯзгор ба хонанда (омӯзгормарказ) ироа мегардад.

Дар усули интерактивии омӯзиш бошад дар маркази раванди омӯзиш хонанда буда, диққати асосӣ ба ташаккули салоҳиятҳои ӯ равона мешавад. Хонанда дар рафти омӯзиш фаъол гардонда шуда, бо мушкилот рӯ ба рӯ шуда, онҳо дарк мекунад ва барои ҳалли он амал мекунад. Омӯзгор дар ин усули кор раҳнамо буда, барои ташаккулёбии салоҳиятҳои хонанда ҳама шароитҳоро муҳайё месозад.

Барои равшантар нишон додани бартарӣ ва камбудии ин усулҳои номбаршуда мо зарур шуморидем, хусусиятҳои хоси ин ду усулро чун намуна барои муқоиса пешниҳод созем:

1. Усули анъанавии таълим:

- Таъя ба омӯзгор ва дарсдиҳии ӯ;
- Таъя ба хондан ва навиштан;
- Таъя ба лексия;
- Таъя ба грамматика;
- Таъя ба тарҷума ва азёдкуни;
- Таъя ба дуруст истифодабарии забони адабӣ;
- Таъя ба қироати беҳатои хонанда;
- Ислоҳи саривақтии хатоҳои грамматикӣ, луғавӣ ва фонетикӣ.

2. Усули интерактивии таълим:

- Таъя ба хонанда. Хонанда беҳтар ва бештар ба воситаи иҷро кардан аз худ мекунад;
- Таъя ба муошират ва гӯшкунӣ;
- Таъя ба ҳамкорӣ ва муомила;
- Таъя ба сӯҳбат;
- Таъя ба инкишофи маҳорати фикрӣ ва таҳаюлот;
- Таъя ба истифодаи забон бо назардошти он, ки хато чизи табиист.
- Таъя ба расондани кӯмак тавассути ҳавасмандкунии хонанда, то вай ба қувваю қобилияти худ боварӣ пайдо кунад.

Бояд зикр кард, ки дар усули анъанавии таълим оварда шудааст, ки ҳамагуна маҳорат ва фаъолияти хонандагон ба қудрату истеъдоди омӯзгор вобастагӣ дорад. Таҳқиқот нишон дод, ки аксари омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар айни замон ё ғайриихтисосанд ва ё бархе аз онҳо дорои маълумоти миёнаи педагогӣ ё дар шӯъбаҳои ғоибонаи коллеҷу донишгоҳҳои омӯзгорӣ таҳсил мекунанд ва, аз ин рӯ, на ҳама омӯзгорон аз ӯҳдаи иҷрои талаботи дар боло мараҳшуда ба осонӣ баромада метавонанд.

Албатта, ин ду усул ҳамдигарро пурра мекунанд, ба назари мо, ҳардуи усулҳои номбаршударо ҳар як омӯзгор метавонад эҷодкорона ва устодкорона истифода барад ва тарзи истифодаи ин усулҳо ба омӯзгор вобастагӣ дорад.

Вобаста ба мақсадҳои умумӣ ва аниқи мавзӯ ба хулосае омадан мумкин аст, ки омӯзгор бояд аз ҳар дуи ин усул истифода барад. Аз ин ҷиҳат ин усулҳо бояд аз тарафи омӯзгор тавре ба нақша гирифта шаванд, ки бештари фаъолиятҳоро хонандагон тавонанд тавассути усули интерактивӣ амалӣ гардонанд. Ин усул имконият медиҳад, ки тадриҷан дар фикрронӣ, дарки маъно, хониши бошуурона ва муносибату муоширати хонандагонд дигаргуниҳо ба амал оянд. Ба ифодаи дигар ҳар яке аз ин усулҳо баъзе ҷузъҳои иштироки фаъолонро дороанд. Вале дараҷа ва

сифати фаъолият, ки тавассути ҳар яке аз ин усул таъмин карда мешавад, гуногун аст.

Бояд гуфт, ки гуногунии дараҷа ва сифати фаъолият, чунин маъно надорад, ки яке аз онҳо нисбат ба дигараш ҳамавақт хубтар аст. Онҳо барои мақсадҳои гуногун хизмат мекунанд.

Шавқу ҳаваси хонандагон ва омодагии онҳо нишондиҳандаи асосии он аст, ки кадом усул дар кадом лаҳзаи дарсд бояд истифода карда шавад.

Хулоса, бартарии усул, истифода ва самарабахшии он ба ҳуди омӯзгор вобаста аст.

Оид ба усулҳое, ки тавассути онҳо кӯдакон дарсро беҳтар аз худ мекунанд, таҳқиқоти зиёд гузаронида шудааст. Таҳқиқот аз он шаҳодат медиҳад, ки истифодаи мақсадноки ин усулҳо фаъолиятнокӣ ва қобилияти хонандагонро ҷиҳати зудтару пурратар аз худ кардан дарс вусъат мебахшад.

Мафҳуми фаъолнокиро В.Н.Кругликов ин тавр шарҳ медиҳад: «Фаъолнокӣ гуфта чунин ҷараёни таълимиро меноманд, ки он тавассути истифодаи васеи усулҳои педагогӣ (дидактикӣ) бо мақсади рушди фаъолияти маърифатӣ-таълимии хонандагон ба роҳ монда мешавад» [93].

Ин ба ин маъност, ки омӯзгорон дарсро тавре ба нақша гиранд, ки дар он ҳуди кӯдакон барои ҳалли мушкилот ва дарёфт намудани ҷавоб ҳар чӣ бештар ҷалб карда шаванд, дарс шавқовар ва бо ҳаёти ҳаррӯзаи хонандагон ҳамбастагии зич дошта бошад, омӯзгор дар рафти омӯзиш барои хонандагон раҳнамо ва мададгор бошад.

Оре, равоншиносон низ ба хулосае омадаанд, ки кӯдакон баъзе маврид ба кори мустақилона ва баъзан ба кӯмаки дигарон эҳтиёҷдоранд, ки ин кӯмак одатан аз тарафи омӯзгор расонида мешавад, вале дар баъзе мавридҳо метавонанд аз тарафи хонандагон низ амалӣ гардад.

Барои ҳамин омӯзгори бомаҳорат бо хонандагон баъзан дар якҷоягӣ, ё худ дар гурӯҳҳо, ё дукаса дарс мегузарад, ки ин ба назари мо, хеле муносиб ва босамар аст.

Равоншиносон лаҳзаҳои фаъолгардонии хонандагонро чунин пешниҳод кардаанд:

- ҳамкориҳои самарабахши омӯзгор ва хонанда;
- ба вуҷуд овардани шароит барои инкишофи ҳавасмандкунии эҷодии хонандагон;
- аз тарафи омӯзгор дарк кардани қобилияти зеҳнии хонандагон, вобаста ба он дуруст интихоб намудани усулҳои таълим;
- мувофиқи имконият истифода бурдани таҷрибаи шахсии хонанда;
- тақия ба таҷрибаи гурӯҳ [57, 58, 60, 117].

Аз ҷумла, равоншиноси швейтсарӣ Жан Пиаже дар масъалаи тарзи инкишофи маҳорати зеҳнии хонандагон саҳми калон гузоштааст. Вай муайян намудааст, ки кӯдакон маҳорати зеҳнии худро ба воситаи гузаштан аз зинаҳои гуногун инкишоф медиҳанд. Ӯ боварӣ дошт, ки кӯдакон олавро тавассути воситаҳои гуногун, ба мисли хондан, гӯш кардан ва мушоҳидаи гирду атроф дарк мекунанд [69].

Ҳамин тавр, маъноии калимаи иқтибосии «интерактив»-ро омӯзгорон бояд донанд, ки он аз калимаи англисӣ гирифта шуда, маънояш якҷоя амал кардан, фаъолият ва кор кардан аст. Усулҳои интерактивӣ ё худ ҳамфаъоли таълим ҳамкориҳои васеъро дар бар мегиранд. Дар он ҳамкорӣ байни омӯзгор ва хонандаи алоҳида, омӯзгор ва гурӯҳи хонандагон, хонанда ва хонанда, хонанда бо гурӯҳи хонандагон дар дарс амалӣ мегардад [93].

Меъёрҳои асосии ташкили ҳамкорӣ дар таълим ин имконияти дар хонандагон ба вуҷуд овардани муҳокимарониҳо, баҳс, пешниҳоди озоди мавзӯӣ, фаъолияти амалии хонандагон, озодфикрию озодандешӣ, ташаббускориҳои хонандагони алоҳида, иҷрои корҳои гуногуни хаттиро, ки кӯшишҳои якҷоя фаъолият карданро талаб мекунанд, мебошанд.

Яке аз тарзҳои ташкили фаъолияти интерактивӣ, ки ба ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошуурона мусоидат мекунад, муҳокимаронӣ, озодфикрию озодандешии хонандагон, гузориши

проблема, ҳал ва натиҷаи он ба шумор меравад. Ин кор дар натиҷаи фаъолиятҳои зерин амалӣ мегардад:

- проблемагузорӣ;
- ҷустуҷӯи амалӣ;
- таҳқиқот.

Тавре ки аз мазмуни меъёрҳои ташкили ҳамкорӣ бармеояд, тавассути ҳамкорӣ омӯзгор бисёр вазъиятҳоро аз қабилӣ баҳсу муҳокимаронӣ, пешниҳоди озоди мавзӯ, фаъолияти амалӣ, дарки маъно, озодандешию озодфикрӣ, ташаббускорӣ ва дигар имкониятҳои муҳимро ба вучуд меорад ва проблемаҳои зухуркардари дар гурӯҳҳо ҳал мекунад. Агар масъалаҳоеро, ки тавассути усули интерактивӣ ҳал мегарданд, бо усули анъанавӣ қиёс кунем, фарқиашон баръало ҳувайдо мешавад. Аз ин рӯ, рӯирист бояд иқрор шуд, ки усулҳои фаъол ва интерактивии таълим нисбати усули анъанавӣ то дараҷае самараноктар мебошанд.

Дар ҳалли проблема ҳонанда шахси ғайрифавол ва мушоҳидачӣ набуда, таҳқиқотчӣ аст. Ӯ маҷмӯи донишҳоро дар шакли тайёр намегирад, балки бо мақсади ба даст даровардани он худ фаъолона кӯшиш менамояд. Ҳаракатҳои ҷустуҷӯии ҳонандагони хурдсол оддӣ бошад ҳам, ҷанбаи таълимию тарбиявӣ доранд [46, 129].

Барои мисол нақшаи истифодаи баъзе усулҳои омӯзиши фаъолро дар таълим метавон намуна овард (Ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали № 2

1.	Номгӯи усулҳои фаъол			
	Мақсад ва масъалаҳое, ки ин усул барои ҳалли онҳо самаранок аст	Маводи таълимӣ ва мундричаи он баҳри самаранок истифодабарӣ аз ин усул	Ҳонанда ва хусусиятҳои он, ки бо назардошти онҳо ин усул самаранок истифода мешаванд	Омӯзгор ва қобилияту имкониятҳои он, ки барои истифодаи усули мазкур зарур аст
2.	Кори гурӯҳӣ			
	Тақсимкунӣ ба гурӯҳҳои хурд барои ҷустуҷӯи дастҷамъона ва	Мавод барои кор дар гурӯҳҳои хурд мувофиқ бошад ё	Ҳонандагон малакаҳои кор кардан дар гурӯҳҳоро	Аз нозуқиҳои истифодабарии ин усул ба хубӣ бароянд

	бунёди до- нишҳои нав; додани мала- каҳои ҳамко- рӣ, пуртоқатӣ, хурмату эҳтиром	худи омӯзгорро ба он пешакӣ омода созад	дошта бо- шанд, аз қоидаҳои кори гурӯҳӣ огоҳ бошанд	
--	---	---	---	--

Андешаҳо оид ба кори гурӯҳӣ

Омӯзгорон метавонанд бо хонандагони хурдсол дар гурӯҳ, дукаса, бо аҳли синф ё бо хонандагони алоҳида дарс гузаранд.

Ҳамин тавр, чизи нав ва шавқовар дар ҳамкорӣ пайдо мешавад. Аз ин ҷиҳат, иҷрои кори гурӯҳӣ ниҳоят самарабахш аст.

Кори гурӯҳиро чӣ тавр бояд оғоз кард? Оё кори гурӯҳиро дар дарسخонае, ки хонандагонаш маҳорати дар гурӯҳ кор кардан надоранд, ё хурд аст, ташкил кардан мумкин аст? Ҷавоб: «Аз кори дунафарӣ» оғоз кунед, зеро он ба тартиби кори одаткардаи шумо, яъне тарзи гузоштани мизу курсӣ дигаргунӣ дароварданро талаб намекунад. Муҳим он аст, ки барои кор кардан дар гурӯҳ хонандагонро тайёр намудан лозим аст. Усулҳои гуногуне мавҷуданд, ки аз онҳо истифода карда, хонандагон метавонанд ба якдигар барои азхуд кардани мавзӯи нав, машқ кардан, фаъолияти ҳамдигарро санҷидан ва ғайра мадад кунанд. Кори дунафариро ба воситаи истифодаи тартиби муайян ташкил кардан мумкин аст. Он, пеш аз ҳама, бо мақсади дуруст таъмин намудани омӯзиши ҳамдигар, инчунин, санҷиш, муҳокима ва фаҳмиш истифода бурда мешавад.

Инак, андешахоро перомуни кори гурӯҳӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

Дар ин бора олими забоншиноси рус Виготский ханӯз дар нимаи дуюми асри XX қайд карда буд, ки: «Он кореро, ки хонандагон имрӯз дар якҷоягӣ иҷро карда метавонанд, фардо онҳо метавонанд онро мустақилона иҷро кунанд» [59; 61, С. 348-349].

Албатта, ҳама чизи нав ва шавқовар дар ҳамкорӣ пайдо мешавад. Аз ин ҷиҳат, иҷрои кори гурӯҳӣ ниҳоят самарабахш аст.

Нақши омӯзгор дар гурӯҳбандӣ муҳим аст. Вақте ки ӯ дар дарс кори гурӯҳиро ташкил мекунад, бояд пешакӣ бо кадом гурӯҳ зиёдтар кор карданро муайян кунад, саволномаю супоришҳо таҳия намояд. Омӯзгор назди ҳар гурӯҳ омада мебинад, ки оё гурӯҳҳо супоришро фаҳмидаанд? Ҳамаи ин корҳоро омӯзгор ҳангоми таҳияи нақшаи дарс муайян мекунад.

Дар кори гурӯҳӣ мусобиқа нақши муҳим мебозад, зеро ҳар гурӯҳ мехоҳад кораш аз ҳама беҳтар бошад. Аз ин хотир, ҳар як гурӯҳ корро бо ҳавас иҷро мекунад. Дар вақти иҷрои бозӣ ё супориш омӯзгор мегӯяд: «Гурӯҳе, ки супоришро аз ҳама пеш ва дуруст иҷро мекунад, ғолиб мебарояд. Кори ғолиб қадр карда мешавад».

Боиси таъкид аст, ки дар рафти ташкил намудани чунин тарзи кор байни хонандагон ҳисси бадбинӣ, ҷанҷолу таҳқир ба вучуд наояд. Тарзҳои гузаронидани фаъолиятҳо низ хеле муҳим мебошад. Фаъолиятҳоро метавон бо се роҳ: мусобиқа, мустақилона ва гурӯҳбандӣ ташкил кард.

Ҳар яки ин роҳҳо муайян мекунад, ки чӣ тавр хонандагон бо ҳамдигар, бо омӯзгор ва маводи хониш кор ва муносибат мекунанд.

Баъзе хусусиятҳои ин се тарзи фаъолият

Мусобиқаӣ: Ман ба ҷои шумо

- агар ман ба мақсадам расам, шумо наметавонед ба мақсади худ бирасед;
- комёбии ман ба он вобаста аст, ки нисбат ба комёбии шумо беҳтар бошад;
- ман намехоҳам, ки ҳарифони ман мисли ман комёб шаванд;
- ташвишҳои ман аз дигарон дида нисбат ба худам зиёдтар аст;
- муқоиса байни хонандагон ҷо дорад;
- санҷиши натиҷаи фаъолият ба қоидаҳои муқарраршуда вобаста аст.

Мустақилона: Ман дар танҳой (фардӣ)

- ба ҳадаф расидани ман аз баҳадафрасии шумо вобастагӣ надорад;

- дастовардҳои ман бо дастовард ё нокомиҳои шумо ва дигарон алоқае надорад;

- ман танҳо дар назди худам ҷавобгарам;
- санҷиши натиҷаи фаъолият ба меъёрҳо вобаста аст.

Гуруҳбандӣ: Ман ва мо

- ман танҳо ҳамон вақт ба ҳадаф мерасам, агар шумо низ ба ҳадаф бирасед;
- комёбии гуруҳ ба комёбии ҳамаи мо вобаста аст ва аз комёбӣ ва кӯшиши гуруҳамон дар ташвишем;
- мо нисбат ба ҳамдигар дилсӯзии бештар зоҳир мекунем;
- санҷишу натиҷаи фаъолият ба меъёрҳо вобаста аст [119].

Ҳамин тавр, агар ин се намуди гуруҳбандиро бо ҳам муқоиса кунем, онҳо ҳар кадоме ба худ хусусиятҳои хосе доранд, ки ин хусусиятҳоро асоси дар амал санҷидан метавон дуруст муайян ва ошкор кард.

Ташкили шаклҳои гуруҳбандӣ

Амали гуруҳбандӣ хеле мухталиф буда, асоси кор кадоме аз онҳоро интихоб кардан ва истифода намудан ба ихтиёри омӯзгор вогузор мегардад. Дар иртибот ба ин, чанд намунаеро аз ин шаклҳои гуруҳбандӣ пешниҳод менамоем:

Гуруҳҳои дорои қобилиятҳои гуногун:

Хонандагон махсус ба гуруҳҳо ҷудо карда шудаанд, онҳо дорои қобилиятҳои мухталифанд ва оид ба як фан ё мавзӯ ҷамъ меоянд.

Шакли гуруҳҳо:

Гуруҳи рафиқон. Хонандагон метавонанд рафиқон ё шахсонро интихоб кунанд, ки бо онҳо хоҳиши кор карданро доранд.

Гуруҳи қобилон. Дар ин гуруҳ хонандагони қобилиятнокро метавон ҷамъ кард.

Гуруҳи ҳамфикрон. Хонандагон бо онҳое нишастаанд, ки оид ба ягон масъала ё мавзӯ назари якхела доранд.

Гурӯҳҳои тахминан интихобшуда. Омӯзгор кӯдаконро омехта мекунад, то ки онҳо ҳама вақт дар гурӯҳҳои гуногун кор карданро омӯзанд.

Гурӯҳҳои мувофиқ. Гурӯҳҳо аз рӯи ҷои нишаст ташкил карда мешаванд. Гурӯҳҳо мумкин аст, бо хонандагони дар паҳлӯ ё ақиббуда ташкил карда шаванд.

Гурӯҳи омехта (аз рӯйи чинс). Тамоми гурӯҳҳои дар боло зикршуда аз писарон ва духтарон иборат бошанд.

Гурӯҳҳои якҷинса. Кӯдакони лаёқатманд, қобилиятҳои гуногундошта, гурӯҳи рафиқон ва гурӯҳи ҳамфикр ё мумкин аст, ки гурӯҳҳои алоҳидаи писарон ва духтарон ҷудо карда шаванд [129].

Кор дар гурӯҳҳои хурд

Омӯзгор корбарӣ бо гурӯҳҳои хурдро бо тариқи зерин метавонад ташкил кунад:

- дар гурӯҳҳои хурд муттаҳид намудани хонандагон;
- ба аъзоёни гурӯҳҳои хурд фаҳмондани вазифа;
- муайян намудани давомнокии кор дар гурӯҳҳо (мӯҳлати иҷрои вазифа);
- тақсимои вазифаҳои иловагии аъзоёни гурӯҳи хурд (сарвар, котиб, нозири вақт, муаррификунанда);
- кор ё муҳокима дар гурӯҳҳои хурд;
- муаррифии натиҷаҳои кори ҳар як гурӯҳи хурд;
- ҷамъбаст ва муҳокима.

Савол: Оё хонандагон бояд тамоми дарс ва дар ҳар дарс дар гурӯҳ кор кунанд?

Посух: Хонандагонро дар ҳар дарс гурӯҳбандӣ кардан зарурат надорад. Гурӯҳбандиро метавон вобаста ба мавзӯи дарс ташкил кард, то ки самараи хуб дода тавонад.

Ҳамин тавр, вазифаҳои омӯзгоронро аснои кори гурӯҳӣ метавон чунин муайян кард:

Ҳангоме ки хонандагон дар гурӯҳҳо кор мекунанд, омӯзгорро зарур аст, ки дар байни онҳо гаштугузор кунад ва ба муҳокимаи онҳо диққат диҳад, кӯшиш кунад, ки ҳамаи гурӯҳҳо дар зери назорат ва мушоҳида бошанд, ин ба ин маъно, ки омӯзгор ташвиқ кунад, ки ӯ дар тамоми гурӯҳҳо ширкат дорад.

Омӯзгор ҳамеша омода бошад, ки мабодо гурӯҳе корашро ба итмом расонад, ӯ тавонад, ба он гурӯҳ супориши иловагии тайёр дошта бошад ва ин ҳолат мақоли «бардорад - зам кун, набардорад - кам кун»-ро ба хотир меорад. Омӯзгор бояд кӯшад, ки хонандагон дар гурӯҳ ҳаракати беҳуда наkunанд ва ба шуғли беҳуда ҳам банд нашаванд. Яъне, он усулҳоеро бояд истифода бурд, ки барои худ иваз намудани ҷойҳои худ дар байни гурӯҳҳои корӣ ва боз сарчамъ омадан ба гурӯҳи корӣ худ имконият диҳад ва супоришашро равшану саҳеҳ ва бо дастурҳои фаҳмо пешниҳод кунад. Дар гурӯҳҳои фаъоли корӣ ва дар назди баъзе шогирдон вазифаҳои мушаххас гузорад. Масалан, як хонанда метавонад муҳокимаҳоро қайд кунад, шахси дуюм, он муҳокимаҳоро барои синф пешкаш намояд ва сеюмин, масъули чамъ кардан ва тақсими маводи муҳокима бошад. Илова ба ин, омӯзгор бояд кӯшад, ки супориши аз ҳад зиёд ва ниҳоят душвор ҳам надиҳад, то ки хонандагон аз ӯҳдаи иҷрои вазифаҳои супоридашуда баромада тавонанд.

Агар хонандагонро дар гурӯҳҳо дуруст ҷо ба ҷо кунем, яъне мувозинаташонро хуб нигоҳ дорем, мо метавонем натиҷаҳои зайлро умедвор бошем:

- а) эҳтироми хонандагон нисбат ба шахсияти ҳудашон зиёд мешавад;
- б) дастовардҳои дар хониш мунтазам меафзояд;
- в) кӯмак ва дастгирии байниҳамдигарӣ афзун мегардад;
- г) малакаҳои ҳамкорӣ инкишоф меёбанд;
- д) муносибат нисбат ба хонандагон ва омӯзгор хубтар мегардад;
- е) рушди зеҳни мантиқии хонандагон беҳтар мегардад;
- ё) аз ҳама асосӣ, малакаҳои дарки маъно, таҳлилу таҳқиқ ва амсоли инҳо дар хонандагон бешак ташаккул хоҳанд ёфт.

Аҳамият ва камбудихои гурӯҳбандӣ

Дар рафти таҳқиқот ошкор гардид, ки баъзе омӯзгорон аҳамияти гурӯҳбандӣ ва душвориҳо дар тарзи ташкили онро дуруст дарк карда, шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Ҷиҳати мусбати гурӯҳбандиро аз инҳо иборат медонанд:

- гурӯҳбандии зеҳнӣ ва ҳалли мушкилот ба эҷодкории хонандагон мусоидат мекунад;

- хонандагон аз якдигар меомӯзанд;

- кори омӯзгор нисбатан осонтар мегардад;

- хонандагони пешқадам ба хонандагони сустихон озодона кӯмак мерасонанд;

- дар як дарс ҳамаи хонандагон метавонанд дар мувоҳиса иштирок намоянд ва хулоса бароварда, фикрашонро баён кунанд;

- хонандагон аз ҳаёт, қобилият ва муҳити зисти ҳамдигар бохабар мешаванд;

- ҳамаи хонандагон, аз ҷумла, сустихон низ дар дарс фаъолият нишон медиҳанд;

- хонандагон масъулият ҳис мекунанд;

- ҳавасмандиро ба вучуд меорад;

- хонандагон фикру андешаи худро ба ҳамдигар баён мекунанд, ба якдигар ёрӣ мерасонанд ва ба ин восита дар синф муҳити ҳамдигарфаҳмӣ муҳайё мегардад;

- нутқи даҳонии хонандагон инкишоф меёбад;

- хонандагон фаъолияти якҷоя амал карданро меомӯзанд;

- кор бо хонандагони қобилияти гуногундошта осон мегардад.

Ҷиҳатҳои манфии гурӯҳбандиро метавон чунин нишон дод:

- агар дар гурӯҳҳо кӯдакон нодуруст шинонда шаванд, ба саломатии онҳо зарар меоварад;

- баъзе хонандагон аз кӯмак расонидан ба гурӯҳ худдорӣ мекунанд;

- ташкили кори гурӯҳӣ вақти зиёдро мегирад;

- ташкили кори гурӯҳиро душвор мешуморанд;
- идоракунии синф душвор мегардад, яъне мағал зиёд мешавад;
- баъзе хонандагон канораҷӯӣ карда, ба кор ҷалб намешаванд;
- баъзе аз онҳо шояд супоришро нафаҳмидаанд ва ин боиси ба кори дигар машғул шудани онҳо мегардад;
- шояд барои тамоми аъзоёни гурӯҳ маводи корӣ мавҷуд набошад [119, 129].

Ҳамин тавр, аз ин ду ҷиҳати кори гуруҳбандӣ, ки омӯзгорон изҳори назар карданд, метавон хулоса кард, ки ҷиҳатҳои мусбати гуруҳбандӣ боиси ҷонибдорист ва дар хотир бояд дошт, ки ҳеҷ кор бе камбудӣ намешавад. Зеро дар сурати аз ҷониби омӯзгор истифода нашудани усули гуруҳбандӣ, он норасоӣҳое, ки дар ҷиҳатҳои манфии гуруҳбандӣ зикр гардидаанд, метавонанд дар усулҳои анъанавӣ низ зуқунанд. Набояд фаромӯш кард, ки дар усулҳои фаъоли таълим ҷиҳатҳои самаранокии дарсҳо зиёдтар ба мушоҳида мерасанд. Бахусус, дар усули гуруҳбандӣ хонандагонро метавон ба ҳам қарину наздиктар кард, дар онҳо салоҳиятҳои асосӣ - эҷодкорӣ, иртиботӣ, тафаккури мантиқӣ ва ҳамкориро ташаккул дод. Тавре ки дар урфият мегӯянд, аз як даст садо намеояд, вале дар дастаҷамъона иҷро кардани ягон амал дӯстию рафокат ва эҳтироми якдигар афзунтар хоҳад шуд.

Хуллас, маҳз дар усули гуруҳбандӣ ба хонандагон имконият муҳайё мегардад, ки чизи омӯхташонро дар амал татбиқ намоянд ва хулоса бароранд. Илова ба ин, дар хонандагон таҳлил, дарки маъно, ибрази назар, озодфикрӣ ва озодандешӣ ба вуҷуд меояд, онҳо худро шахси мустақилу озод мепиндоранд, ки ин хеле муҳиму айнӣ муддаост ва аз қабл аз ҳама, талаботи асосии муносибати босалоҳият дар таълим аст.

Бамаврид аст, ин ҷо таъкид намоем, ки дар пешбурди кори гуруҳбандӣ шаклҳои гуногуни ҷобачокунии хонандагон дар синф нақши муҳим мебозад ва ин ҷо саволе ба миён меояд, ки барои чӣ ҷои мизу курсиҳоро бояд иваз кард? Ин бо мақсади он аст, ки кӯдакон ба омӯзиши фаъол, яъне бевосита иҷро кардани амал ҷалб гарданд, барои аз тахтаи

синф рӯнавис кардан ва хондан вақти камтар сарф шавад, тавассути фаъолияти бевоситаи худ бачагон аз ҳамгурухону ҳамсинфон ва аз омӯзгор омӯзанд.

Мақсад ин аст, ки ҷобачокунии хонандагон бевосита ба рафти машғулият таъсири мусбат мерасонад ва онҳоро ба омӯзиши фаъол ҳавасманд ва раҳнамуд мекунад.

Вобаста ба ин зарур донистем, ки дар зер шаш шакли ҷобачокунии мизу курсихоро дар синф манзур созем:

1. «Қатора» (ҷойгиршавии мизу курсӣ паси ҳам);
2. «Наълшакл»;
3. «Устухонбандии моҳӣ»;
4. «Мизи машваратӣ»;
5. «Давра» ё «Нимдавра»;
6. «Секунчашакл».

Ҳамин тавр, истифодаи ин шаш шакли ҷобачогузори тарзи нишасти хонандагон, аввал, муҳити ҳамешагии нишасти хонандагонро, ки ба таври доимӣ бетағйир аст, дигар кунад, аз ҷониби дигар, хонандагон ҳангоми ивазшавии ҷойҳои нишаст хушҳол мегарданд, ҳавасмадиашон ба омӯзиш зиёд мешавад ва ҳамин тариқ, самаранокии таълим ва азхудкунии донишҳои нав афзун мегардад. Хуллас, ҷобачокунии хонандагон дар гуруҳҳо ба рафти дарс таъсири мусбат расонида, хонандагонро ба омӯзиши фаъол ҳавасманд мекунад.

Аз ин хотир, як намунаи нақшаи дарси интерактивиро матраҳ мекунем, ки аз озмоиш гузашта, натиҷаҳои хубро ба бор овардааст. Тақсимооти вақт дар дарси интерактивӣ бояд чунин сурат гирад:

1. Водоркунӣ ва эълони мавзӯи нав – 10%;
2. Мустаҳкамкунии мавзӯи гузашта – 20%;
3. Дарккунӣ: омӯзиши мавзӯи нав - 40%;
4. Мулоҳизаронӣ: арзёбии фаъолият ва баҳогузорӣ – 10%;
5. Ҷамъбасти дарс – 10%.

Маълум аст, ки тақсимои вақт дар ин нақша тахминӣ аст, омӯзгор метавонад мувофиқи хусусияти мавзӯ лаҳзаи дарсро кам ё зиёд кунад. Вале, ба назари мо хуб мешуд, ки ҳамаи лаҳзаҳо дар ҳамин доира нигоҳ дошта шаванд.

Инак, лаҳзаҳои дар боло зикршудаи дарси интерактивиро мухтасар шарҳ медиҳем:

Водоркунӣ ва эълони мавзӯи нав

Дар лаҳзаи аввали дарс диққати хонандагон ба мавзӯи омӯхташаванда, ҳавасманд намудани онҳо, нишон додани зарурият ва аҳамияти мавзӯӣ равона мешавад.

Дейли Карнегӣ чунин таҳқиқ ва ояндабинӣ кардааст:

- Гӯш кунам – 20%;
- Бинам – 30%;
- Бинам ва шунавам – 50%;
- Баҳс кунам – 70%;
- Биомӯзонам – 90%-и маводро дар хотир дорам [89].

Мустаҳкамкунии мавзӯи гузашта (водоркунӣ)

Мустаҳкамкунӣ лаҳзаи муҳими дарс буда, он натанҳо самаранокии омӯзиши мавзӯӣ ва ҳавасмандии хонандагонро зиёд мегардонад, балки дар шуури хонандагони пайдарҳамии мантиқӣ ва усулҳое, ки дар рафти дарс истифода шудаанд, ба вучуд меоварад.

Дарккунӣ: омӯзиши мавзӯи нав

Омӯзиши мавзӯи нав лаҳзаи асосии дарс аст, ки дар рафти он хонандагон дониши нав мегиранд. Дар чараёни ин лаҳза омӯзгор супориш ва машқҳои интерактивиро интихоб мекунад, ки ҳангоми иҷрои онҳо хонандагон дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ ба даст меоранд. Дар вақти интихоби супоришҳо хуб мешуд, агар омӯзгор андешаи зеринро ба назар гирад: «Ман мешунавам ва фаромӯш мекунам, ман мебинам ва дар хотир мегирам, ман иҷро мекунам ва мефаҳмам».

Мулоҳизаронӣ: арзёбии фаъолият ва баҳодиҳӣ

Арзёбии фаъолият ва баҳодихӣ лаҳзаи муҳими ҳавасмандгардонии хонандагон дар дарс мебошад. Баҳодихӣ бояд аёнӣ, боадолатона, беғаразона ва чун воситаи ҳавасмандгардонӣ ва водоркунанда хизмат кунад, дар акси ҳол он метавонад сабаби аз байн бурдани шавқ ба фан гардад. Бинобар ин, омӯзгор, махсусан, дар ин лаҳза бояд бодикқату боэҳтиёт бошад, усулҳои худбаҳодихӣ, баҳогузориҳои коллективона ва гурӯҳиро истифода кунад.

Чамъбасти дарс

Чамъбаст ин натиҷаҳои дарсро чамъбаст кардан аст. Дар лаҳзаи охири дарс, ки дар он омӯзгор аз хонандагон мепурсад, ки ба онҳо чӣ маъқул шуд, чӣ не ва ниҳоят, қайдҳои онҳоро ба назар мегирад ва дар охир мавзӯи гузаштaro чамъбаст намуда, барои мустақилона ва амиқтар аз худ намудани маводи омӯзишӣ хонандагонро шавқманд менамояд.

Ин ҷо зарур донистем, ки намунаи мақсади як дарсро мутобиқ ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим, ки дар раванди таҳқиқоти озмоишӣ самаранок буд, манзур намоем:

Забони модарӣ, синфи 4. Дарси 27. Мавзӯ: Донистани ҳаққи падару модар. Машқҳои амалӣ оид ба исм ва сифат.

Мақсади дарс: То охири дарс хонандагон бояд:

- матнро хонда, мазмунашро нақл када тавонанд;
- мавзӯро бо ҳаёт муқоиса карда, мисол оварда тавонанд;
- дар бораи муносибати худ бо падару модарашон нақл карда тавонанд;
- ҳаққи падару модарро донанд;
- исм ва сифатҳоро дар матн ёфта, бо онҳо шифоҳӣ ва хаттӣ ибора ва ҷумла тартиб дода тавонанд;
- луғатҳоро шарҳ дода, дар навиштани ҷумлаҳо истифода баранд;
- мазмуни матн ё порчаи асарро фаҳманд, нақл карда диҳанд;
- ҳангоми қироати пурраи матн калимаҳои барояшон нофаҳморо аз омӯзгор пурсанд;

- мазмуни ҳикояро муфассал ва мухтасар нақл карда тавонанд, фарқияти ин ду хели нақро сарфаҳм раванд.

Таҷриба ва озмоишҳо собит сохтанд, ки ба ин тариқа тибқи талаботи муносибати босалоҳият ба дарс мақсадгузорӣ намудан, ба нақша гирифтани ва ташкили раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ дар заминаи усулҳои ғаъол ва интерактивии таълим хеле самаранок буда, дар ташаккули малакаҳои кор бо матн, тафаккури мантиқӣ, дарки мазмун ва хониши бошууроина дар хонандагони хурдсол нақши муҳиму массив мебозанд.

Нақши муҳимро дар таъмини муносибати босалоҳият дар таълим қабл аз ҳама худӣ омӯзгор мебозад. Дарки моҳияти ин масъала хеле муҳим буда, онро бо як намунаи кор бо матн шарҳ медиҳем.

Тасаввур мекунем, ки мавзӯи дарс омӯзиши шеър дар васфи Модар аст. Дар китобҳои дарсӣ дар ин маврид маъмулан чунин супоришҳо гузошта мешаванд: Шеърро бурро хонед ва аз ёд кунед; Мазмуни шеърро баён кунед; Бо истифода аз калимаҳои ... (чанд калима аз матн оварда мешавад) ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ғайра.

Тибқи низоми анъанавии таълим омӯзгор побанди супоришҳои китоби дарсӣ мешавад. Ў бурро хондан ва аз ёд кардани шеърро аз ҳама беистисно талаб мекунад. Касе, ки аз ёд кард, баҳои аъло мегирад, касе, ки аз уҳдаи ин кор набаромад, баҳои манфӣ мегирад. Омӯзгор мазмуни шеърро ба бачагон фаҳмонда, нақли шифоҳии онро айнан ҳамон тавр ё наздик ба гуфтаҳои худаш супориш медиҳад. Ин корро бо супориши сеюм – сохтани ҷумлаҳо бо калимаҳои додашуда низ анҷом медиҳад.

Дар ин гуна ҳолатҳо муносибати босалоҳият ба таълим роҳи дигари расидан ба ҳадафҳоро ба миён мегузорад. Аз ёд кардани шеър хуб аст, он хотираи хонандаро тақвият медиҳад, аммо ҳақиқат ин аст, ки на ҳама метавонанд шеърро аз ёд кунанд. Вазифаи таълим, пеш аз ҳама, дарки мазмуни масъала ва истифодаи дониши ба дастода дар зиндагӣ аст. Аз ин рӯ, супоришҳо вобаста ба қобилиятҳои инфиродии хонандагон метавонанд гуногун бошанд: барои як гурӯҳ – аз ёд кардани шеър, барои

гурӯҳи дигар – тасвири манзараҳое, ки дар шеър тавсиф ёфтаанд (масалан, кашидани расми кӯҳҳо ва дар зери он овардани порчаи мувофиқи шеър), барои гурӯҳи сеюм – нақл дар бораи мавзеъҳое, ки дар шеър ишора шудаанд (Зарафшон, Хатлон, Бадахшон) бо истифода аз донишҳое, ки дар дарсҳои дигар (масалан, табиатшиносӣ) ба даст овардаанд. Номгӯи чунин супоришхоро идома додан мумкин аст.

Нақли мазмуни матн хондашуда (шунидашуда) низ дар ин тарзи муносибат аз нақли одӣ фарқ мекунад. Хонанда метавонад нақли мазмуни як пораи шеърро бо овардани намуна аз шеъри дигари ба ин мавзӯ бахшидашуда тақвият диҳад, андешаи шарикдарси худашро ҷонибдорӣ кунад ва ё бо овардани далели худаш онро таҳриру такмил диҳад. Саволҳое, ки аз ҷониби омӯзгор барои санҷиши дарки мазмуни матн мураббат мешаванд, бояд ба рушди тафаккур равона шаванд, яъне саволҳое бошанд, ки ҷавоби он дар ҳуди матн набуда, барои пайдо кардани ҷавоб аз хонанда таҳлили зеҳнро тақозо намоянд. Масалан, ҳатто ба ҷумлаи бисёр содаи “Замира ба хонандагон рафт.” чунин савол гузоштан мумкин аст: “Ин ҳодиса рӯзи якшанбе буд?” Кӯдак фикр мекунад ва дармеёбад, ки ин ҳодиса метавонад ҳар рӯз рӯй диҳад, ба ғайр аз якшанбе, чунки дар ин рӯз бачагон ба хонандагон намераванд.

Дар сохтани ҷумлаҳо низ ҳама хонандагон баробар нестанд. Барои ба ин кор ҷалб кардани ҳамаи онҳо, сохтани ҷумлаҳоро дар қори гурӯҳӣ ба роҳ мондан мумкин аст. Табиист, ки дар гурӯҳ ҳам ҷумларо як нафар месозад, аммо дигарон низ иштирок меkunанд (пешниҳод меkunанд, ки ба ҷойи як калима калимаи дигар истифода шавад; як кас ҷумла нависад, каси дигар онро хонад; аз ду ё зиёда ҷумлаҳои дар гурӯҳ сохташуда якеро интихоб кунанд ва ғайра).

Ҳамин тариқ, татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, ки ҷавҳари онро истифодаи усулҳои ғаёл ва интерактивии таълим ташкил медиҳад, на ба китобу матн он, балки, пеш аз ҳама, ба маҳорату салоҳиятҳои шахсии омӯзгор вобаста аст.

2. 4. Таҳқиқоти озмоишии асосҳои назариявӣ ва шароитҳои педагогии ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Мақсад ва моҳияти гузаронидани озмоиш дар муассисаҳои таҳсилотӣ асосан аз наздик шинос гардидан бо омӯзгор, тарзу усул ва методҳои кори ӯ, огоҳ шудан аз сатҳу сифати дониши хонандагон, муҳити таълимиву тарбиявии хонандагон, вазъи таълиму тарбия дар синфҳои ибтидоӣ ва вобаста ба натиҷаҳои бадастомада дар ин ҷода коркарди тавсияҳои методӣ чиҳати боз ҳам беҳтар ба роҳ монидани усулу воситаҳои самаровари ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмун ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол мебошад.

Таҳқиқот ва озмоиш асосан дар самтҳои зерин мақсаднок ба роҳ монда шуданд:

- муайянсозии дараҷаи азбаркунии дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон;
- арзёбии фаъолияти хонандагон;
- муайян кардани маҳорату малакаҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва хониши бошуурунаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ;
- риояи сифатҳои хониш (дуруст, раво, ифоданок, бошууруна) аснои хондан;
- алоқаи нутқи шифохӣ ва хаттӣ, риояи нақли мантиқӣ-услубии мураттаби матн;
- фаҳдани маънои калимаҳои матн ва шарҳ дода тавонистани маънои онҳо;
- бо калимаҳои додашуда ё калимаҳои алоҳидаи диҳили матн сохта тавонистани ибора ё ҷумла;
- ба қисматҳо (порчаҳо) ҷудо карда тавонистани матн ва ба он порчаҳо гузоштани сарлавҳаҳои мувофиқ;

- маҳорати фарқ карда тавонистани қаҳрамонони мусбати асар аз қаҳрамонони манфӣ;
- ғояи асосии асарро дуруст дарк кардан;
- то кадом андоза ҳосил кардан ё худ бардоштани завқи бадеӣ баъд аз кироати матн;
- муносибати ҷиддӣ доштан ба қаҳрамонон ва иштирокчиёни (персонажҳои) асар;
- чудо кардани фикри асосӣ аз матн;
- аз уҳдаи нақли муфассал ва мухтасари матн баромадан;
- фарқ карда тавонистани ибора аз ҷумла;
- ҳисси эҳтиром доштан нисбат ба одамони рафтору гуфтори некдошта;
- қаҳрамонони мусбати асарро пайравӣ кардан;
- дӯст доштани Ватан ва сарфаҳм рафтан ба мазмуни ватану ватандорӣ;
- ҳамфикр будан ё набудан нисбат ба рафтору кирдор ва пиндори иштирокчиёни асари мутолиагардида;
- риоя кардан ба тарзит талафузи овоз ва дуруст гузоштани задаи мантиқӣ дар калима ва ибораю ҷумла;
- маҳорати гӯш карда тавонистани сухани ҳамсӯҳбат (ҳамсӯҳбатон)-ро доштан;
- дар мобайни сӯҳбат сухани каси дигарро набуридан;
- фарқи байни тезгӯяк, чистон, мақол, зарбулмасал, ҳикоя ва масалро доништан;
- хушхат, тоза, озода ва беғалат навиштанро шиори худ қарор додан;
- пайваста аз хабарҳои садою симо хабардор будан;
- некро аз бад чудо карда тавоништан ва ба бадӣ нафрат доштан;
- ба корҳои нек рӯй овардану ростгӯиро пешаи кори худ кардан;
- китобро чун ҳазинаи дониш мушкилкушо, ғамбарор, маслиҳатгар ва дӯсти беғарази худ доништан;

- аснои қироат диққати зарурӣ додан ба мазмуну мӯхтавои асосии матн ва амсоли инҳо.

Таҳқиқот нишон дод, ки усулҳои озмоиш ва арзёбии малакаҳои дарки маъно солҳои тӯлонист, ки дар таҳсилоти ибтидоӣ ба таври бояду шояд ҳанӯз ҳалли худро пурра наёфтааст. Ба назари мо, барои дарки маъно, хониши бошуурона ё худ дуруст фаҳмидани маънои ҷумла ё матни ин ё он жанри адабӣ, нақли мухтасар ё муфассал, қабл аз ҳама муҳассилинро бояд бо хусусиятҳои хониш (сифатҳои хониш): а) дурустии хониш; б) равоии хониш; в) ифоданокии хониш ва г) хониши бошуурунаи матн ошно кард.

Илова ба ин, боз боиси таъкид аст, ки:

- бо мақсади мазмуни матнро пурра фаҳмидан матн ё ҷумларо на бо суръати тез, балки мӯътадил бояд қироат кард:

- қабл аз ба қироат шурӯъ кардан бояд дар назди хонанда мақсад гузошт ва таъкид кард, ки ӯ бояд маънои матни хондашро азбар намояд;

- дар сурати дар матн мавҷуд будани калимаҳои душворфаҳм ва мавҷӯд набудани луғати онҳо бояд ба луғати тафсирии (бо ёрии омӯзгор) муроҷиат кунад;

- дар дили хонандагони хурдсол бояд меҳру муҳаббат нисбат ба китоб ва қироати бошуурунаи онро парварид;

- илова ба ин, дар зеҳни хонандагон бояд меҳру муҳаббат ба забони модариро парварид ва пайгирона талқин кард.

Инак, дар така ба мушоҳида ва таҳқиқоте, ки солҳои тӯлонӣ дар хонандагонҳои ҷумҳурӣ, аз он ҷумла, дар литсейю гимназия ва хонандагонҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон ва ғайра, ки оид ба дарки маъно ва хониши бошуурона гузаронидем, рӯй меорем.

Таҳқиқот собит сохт, ки фаҳмида хондани матнро метавон бо се меъёр арзёбӣ кард: а) дараҷаи олий; б) дараҷаи миёна; в) дараҷаи паст.

Таҳқиқот ва озмоиши дар тӯли се соли таҳсил оид ба ташаккули малакаҳои хониши бошуурона ва дарки маъно дар хонандагони хурдсол анҷомдодашударо натиҷагирӣ ва ҷамъбаст менамоем.

Давраи аввали таҳқиқот ва озмоиш соли таҳсили 2016-2017 дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №7-и шаҳри Бохтар дар синфҳои 2 «б» (озмоишӣ) ва 2 «а» (назоратӣ) (омӯзгорон Дилбар Сафарова ва Оишамох Ғиёсова), давраи дуюм соли таҳсили 2017-2018 дар муассисаи таҳсилоти миёнаи №18-и ноҳияи Кӯшониён дар синфҳои 3 «а» (озмоишӣ) ва 3 «б» (назоратӣ) (омӯзгорон Зарифа Ҳамроева, Мошариф Алимова) ва давраи сеюм соли таҳсили 2018-2019 дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №10-и шаҳри Бохтар дар синфҳои 4 «а» (озмоишӣ) ва 4 «б» (назоратӣ) (омӯзгорон Маҳмудова Гулҷеҳра, Сафарова Мавҷуда) ташкил ва гузаронида шуд.

Тавре ки қаблан зикр гардида буд, дарки маъно ва нақли мазмуни он бо ду тарз – яке муфассал ва дигаре мухтасар амалӣ мегардад. Маълум аст, ки дар синфҳои ибтидоӣ асосан нақли муфассал истифода мегардад. Бо вучуди он ки тарзи нақли мухтасар асосан хоси синфҳои болоист, баъзан дар синфҳои 3-4 ин тарзи нақл ҳам истифода мегардад.

Инак, дар зер натиҷаи озмоишхоеро, ки дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №7-и шаҳри Бохтар ва муассисаи таълимии №18 –и ноҳияи Кӯшониён ва муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии озмоишӣ-таъягоҳии №10 шаҳри Бохтар гузаронида будем, намуна меорем:

Синфи 3 «б» (назоратӣ). Забони модарӣ, дarsi 87

Табиби доно ва табиби нодон

Марде бедонишу бетачриба даъвои табибӣ дошт. Табиби дигар низ буд, ки бо доноӣ дардмандонро муолиҷа мекард. Аммо чашмаш хира буд.

Малики шаҳр духтари зебӯе дошт. Рӯзе ӯ бемор шуд.

Малик табиби доноро ба муолиҷаи духтар хонд.

Ҳаким гуфт:

- Муолиҷаи ин беморӣ бо доруе муяссар шавад, ки онро маҳрон номанд. Каме аз он дору бигаранд, кӯбанд, безанд ва бо қадре мушки холис ва дорчин биомезанд. Пас бо ширинӣ омехта, ба бемор диҳанд, зуд ранҷи вай барҳам хоҳад хӯрд.

Пурсиданд:

- Эй ҳаким, он доруро аз кучо пайдо кунем?

Гуфт:

-Ман дар шарбатхонаи подшоҳ қадре аз ин дору дида будам, ки дар куттии симин кулфе аз зари холис бар он зада буданд. Ҳоло, азбаски чашмам хира аст, аз пайдо кардани он очизам.

Табиби чоҳил инро шунида гуфт:

- Шинохтани он дору кори ман аст.

Баъд дар шарбатхона аз пайи ёфтани дору шуд. Азбаски он ҷо чунин куттиҳо бисёр буданд ва ӯ аз бесаводӣ наметавонист байнашон фарқ гузорад, яке аз куттиҳоро бардошта, берун овард. Лекин дар он куттӣ қадре заҳри кушандае буд. Табиб он куттиро кушода, заҳро бо доруҳои дигар биёмехт ва шарбате сохта, ба духтар дод. Духтари подшоҳ доруро чашиду ҷон дод.

Малик фармуд, ки бақияи шарбатро ба табиби нодон ҳуронанд. Табиби нодон ночор аз дору худ бихӯрду бимурд.

Ҳар кӣ дар касби худ саҳлангорӣ кунад, ғайзу баракат наёбад ва рӯзи неқ набинад. (Ҳусайн Воизи Кошифӣ, 231 калима).

Луғат:

муолиҷа – табобат,

дорчин – пӯсти дарахте, ки дар мамлакатҳои гарм мерӯяд, онро барои хуштамъӣ ва хушбӯйӣ ба таом меандозанд,

ранҷ – азоб, заҳмат, шиканҷа, машаққат,

саҳлангорӣ – бепарвоёна муносибат кардан,

холис – тоза, беолоиш.

Баъд аз навиштани номи ҳикоя дар тахтаи синф, омӯзгор бо иштироки хонандагон калимаву ибораҳои ношинос ва душворфаҳмо шарҳ дода, аз хонандагон хоҳиш мекунад, ки акнун ҳикояро бодикқат хонанд, барои нақл мазмуни он омода шаванд.

Савол:

1. Табиби доно ба бемор кадом доруро фармуд?

2. Барои дарёфт кардани дору табиби доно чӣ маслиҳат дод?
3. Табиби нодон ва тамаъкор барои дастрас намудани дору чӣ кор кард?

4. Аз мазмуни ин ҳикоя ба чӣ хулоса омадед?

Сипас, омӯзгори ҳамроҳ бо хонандагон матнро ба панҷ қисм ҷудо карда, шартан чунин сарлавҳаҳо мегузорад:

1. Бемор гаштани духтари Шох.
2. Дар ҷустуҷӯи табиб.
3. Ҳозир гаштани ду табиб.
4. Ба ҷустуҷӯи дору машғул гардидани табиби нодон.
5. Аз нодонии табиби ҷоҳил ба ҳалокат расидани духтари малик.
6. Бо супориши шох заҳр хӯрдани табиби ҷоҳил.

Баъд аз сарлавҳагузорӣ нақли мазмуни ҳикоя оғоз ёфт.

Намунае чанд аз нақли мазмуни матн аз ҷониби хонандагон

1. Нақли хонанда аз дараҷаи олий Н.: Шахсе будааст, ки беилму дониш, вале худро табиби доно меҳисобид. Аммо табиби дигаре, баръакс, доною ботачриба буд, вале мутаассифона, чашмонаш хира шуда буданд.

Малики шаҳрро, ки духтари зебоне дошт, бемор мегардад. Табиби доною ботачрибаро шох ба наздаш даъват кард, то ки беморро табобат кунад. Табиби доно доруеро, ки номаш маҳрон буд, барои духтар тавсия медиҳад, вале узр оварда, ба подшоҳ меғӯяд, ки афсӯс чашмонам хираанд, то ки он доруро аз ҳазинаи шумо дарёфт кунам...

2. Хонанда Ш.: - нақлро идома медиҳад: Табиби нодон ин хабарро шунида, бо хурсандӣ назди шох омада, хоҳиш мекунад, ки ӯро ба ҳазинаи шох, ки дору он ҷо буд, роҳ диҳанд, то онро дастрас кунад. Ба табиб иҷозат дода мешавад, ки даромада, аз байни зарфҳои бисёр доруро ёфта барорад. Аммо табиби нодон, ки бетачрибаю бесавод буд, ба ҷойи доруи зарурӣ дигар доруро (заҳрро) интихоб карда, ба назди бемор оварда, аз қуттӣ бароварда ба бемор медиҳад. Духтар дар баробари истифодаи «дору» ғавран ҷон медиҳад. Малик ба ғазаб меояд.

3. Хонанда К.: аз дараҷаи миёна. Шоҳ мефармояд, ки бақияи доруро ба табиби нодон диҳанд. Табиби нодон ночор аз доруи худ бихӯрду бимурд. Хулоса, ҳар касе касби худро хуб надонад, файзу баракат намеёбад, рӯзи нек ҳам намебинад...

4. Нақли мазмуни матн аз дараҷаи миёна.: Ду табибе буданд, яке доно ва дигаре нодон буд. Шуниданд, ки дахтари шоҳ касал шудааст, ба дарбори шоҳ омада меҳоянд, ки беморро табобат кунанд. Табиби доно хирачашм буд, ба одамони шоҳ гуфт, ки ман меҳоям ба бемор ёр расонам, вале хирачашмам. Доруи бемор дар ҳазинаи шоҳ мавҷуд аст, онро аз он ҷо овардан лозим. Табиби нодон инро шунида ба ҳазина рафта, доруи заруриро наёфта, ба ҷои он заҳрдорро бо қуттиаш мебарорад. Доруро ба бемор, ки дод, духтари малик ҷон дод.

Синфи 3 «а» (озмоишӣ). Забони модарӣ, дарси 77

Мавзӯ: Деҳқони пир

Касе намедонад ин воқеа кай рӯй додааст: дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ ё ғоратгарии Темури Ланг, истилои арабҳо ё тохтутози Чингизхон, маълум нест. Вале ба ҳаққонияти он шубҳае нест!..

Ҳангоми омодагӣ ба ҳуҷум душманон дур аз шаҳр деҳқони пиреро вомехӯранд. Онҳо меҳоянд, ки иродаи ӯро озмоянд, то қудрату тавоноии аҳли ин кишварро фаҳманд.

Сардори аҷнабиён деҳқони пирро наздаш хонда, чунин мегӯяд:

- Ман туро ҳамагӣ як рӯз ранҷ медиҳам, лекин бисёр не, андак.

Яъне, туро полон мезанаму савор мешавам. Ту мисли ҳар ҳангӣ мезанию медавӣ. Ҳамааш ҳамин. Ба ивази ранҷи якрӯза ту тамоми умр озод ва серу пур хоҳӣ буд! Хӯш, ҷӣ мегӯӣ?

Деҳқон даме ба андеша меравад. Душманон гумон мекунанд, ки вай ҳамин замон розӣ мешавад.

- Аҷиб, - мегӯяд бо заҳрханд деҳқон, - андак ранҷ мебариву тамоми умр озод ва серу пур мегардӣ! Таклифи нағз! Лекин ман ҳоло орзуи тамоми умр озод будан надорам. Меҳоям як рӯз озод бошам! Он рӯз имрӯз аст.

Аҷнабиён ҳайрон мешаванд.

- Мо чизе нафаҳмидем, - мегӯянд онҳо. –Чаро ту маҳз имрӯз озод будан меҳоҳӣ?

- Он гоҳ ман метавонам, ки бо шумо лоақал як рӯз бичангам! – ҷавоб медиҳад деҳқони пир.

Аҷнабиён деҳқони пирро мекушанд ва рӯзи дигар ба шаҳр ҳучум меоваранд. Вале онҳо ба мақсад намерасанд. Дар муҳорибаи дурударози саҳт шаҳриён ғолиб меоянд. Онҳо ҳатто сардори аҷнабиёнро асир мегиранд. Вақти пурсуҷӯ ин сардор ба шаҳриёни ғолиб чунин мегӯяд:

- Нисфи лашкари маро дирӯз як деҳқони пир нобуд карда буд!... (Азизи Азиз, 233 калима).

Луғат:

Ҳаққоният – ҳақиқат, ростӣ

Матонат – устуворӣ, маҳкамӣ

Андеша – фикр

Муҳориба – мубориза

Омодагӣ – тайёри

Ранҷ – азоб, заҳмат

Гумон – фикр, шубҳа

Аҷнабиён – хориҷиён, бегонагон

Супориш:

1. Матнро хонед.
2. Баъд аз хондани матн онро ба қисмҳо ҷудо карда, сарлавҳа гузоред.

Сарлавҳагузории намунавӣ:

1. Воҳӯрии душманон бо деҳқони пир.
2. Таклифи сардори душманон ба деҳқони пир.
3. Ҷавоби деҳқони пир ба душманон.
4. Қоил шудани сардори душманон ба рафтори ҷасурунаи деҳқони пир ҳангоми мағлуб шудан.

5. **Супориш:** Баъд аз ба қисмҳо ҷудокунӣ ва сарлавҳагузорӣ мазмуни қисмҳои матнро нақл кунед.

Илова ба луғати додашудаи зерматн боз дар матн калимаҳои эзохталабро, ки дар луғат оварда нашудаанд, шарҳ бояд дод, масалан:

Макдун – Македония, шахрест дар Юнон,
 ғоратгар - забткор, истилогар,
 озмоянд - бисанчанд,
 андак – камтар,
 лоақал – ақаллан,
 нобуд кард - нест кард.

Ин кор бо он мақсад аст, ки агар омӯзгор дар ҳар дарси навбатии усули номбаршударо дар дарсҳои хониш илова ба луғати дар зерматн додашуда истифода намояд, метавон гуфт, ки аксар хонандагон бе душворӣ ба мазмуни матн метавонанд сарфаҳм раванд ва ба душворие дар дарки мазмуни матн мувоҷеҳ нагарданд.

Баъд аз анҷом додани чунин корҳо омӯзгор имконият пайдо мекунад, ки шогирдонаш ба қироати матн пардозанд ва ба нақли мазмуни порчаи алоҳидаи матн, ҷумла ва ё шарҳу эзоҳи ибора гузаранд.

1. Нақли мухтасари ду сархати ҳикояи «Деҳқони пир» аз ҷониби хонандаи дараҷаи олии нақли мантиқӣ-услубии алоқаноки матн дошта:

А.: - Касе намедонад, ки ин воқеа кай ва дар кучо рух додааст. Шояд дар замони ҳукмронии шоҳ Искандар, Чингизи хунхор ё Темури Ланги ғоратгар бошад.

Дар вақти ҳуҷумашон душманон деҳқони пиреро вомехӯранд ва иродаи ӯро санҷиданӣ мешаванд.

2. Нақли муфассал аз ҷониби хонандаи дараҷаи миёнаи нақли нисбатан беалоқаи мантиқӣ-услубии матн дошта:

Ю.: Сардори ғоратгарон деҳқонро ба наздаш даъват карда пурсид, ки ман туро як рӯз азоб медиҳаму халос, агар ту розӣ шавӣ, ман туро лаҷом зада савор мешавам. Ту мисли ҳар ғангос мезанӣ. Баъд туро озод мекунам, умри дарози серу пур зиндагӣ мекуни. Деҳқон бисёр фикр карда мегӯяд, ки ман меҳохам, ки бо шумоён ақаллан як рӯз бичангам. Баъд аз ин деҳқонро душманон куштанд.

3. Нақли хонандагони дараҷаи пасти нақли нисбатан беалоқаи мантиқӣ-услубии матн дошта:

К.: Деҳқони нотарс буд ва ӯ бо душман ҷангид, ки ҷанг кунад. Ёро куштанд.

А.: Мағлуб шуданд аҷнабиён, сардорашон ба даст даромад.

Ю.: Рустам душманро кушт. Эронзаминро аз душман халос кард. Душман гурехт.

Бояд ёдовар шуд, ки намунаи нақли муфасссалу мухтасари хонандагон дар боло интихобан ироа гардида, дараҷаи дарки мазмуни матни хондашуда дар хонандагони синфҳои 3-и назоратӣ ва озмоишӣ ба шакли мукамал дар ҷадвали 3 пешниҳод мешавад.

Ҷадвали 3

Дараҷаи дарки мазмуни матни хондашуда дар хонандагони синфҳои 3

№	Синф-ҳо	Теъдо-ди хонандагон	Давраҳои гузаронидани озмоиш	Дараҷаи олии нақли мантиқӣ-услубии алоқаноки матн	Дараҷаи миёнаи нақ - ли нисбатан беалоқаи мантиқӣ-услубии матн	Дараҷаи пасти нақ-ли беалоқаи мантиқӣ-услубии мазмуни матн
1.	3 «а» (озмоишӣ)	38	То озмоиш	4	13	22
			Баъди озмоиш	10	18	10
2.	3 «б» (назоратӣ)	38	То озмоиш	3	14	21
			Баъди озмоиш	5	15	18

Дарси 45. Забони модарӣ, синфи 4

Набарди Рустам бо Афросиёб

(Мазмун аз «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ)

Афросиёб тахти Эронро холи ва мамлакатро бесарвар дида, сулҳро вайрон кард ва бори дуввум бо лашкари беш ба Эрон тохт.

Аъёну ашроф дар талаби сардор ва лашкаркаш боз ба Зобул рафта, рӯи ниёз ба Золи Дастон оварданд.

Зол ба онҳо гуфт:

- Акнун пирӣ пушти паҳлавони маро чанбар кардааст; шамшери кобулӣ ба дастам гаронӣ мекунад. Аммо сипос мегузoram ба язdonи пок, ки аз беҳи ман як шоҳи фаррух рӯид: писарам Рустам ҷои маро мегирад.

Ӯ бо писари паҳлавонаш матлабро дар миён гузошт:

- ...Ҳанӯз аз лабат шир бӯяд ҳаме,

Дилат нозу шодӣ бичӯяд ҳаме.

Чӣ гуна фириستم ба дашти набард,

Ту ро назди шерону марdonи мард?

Рустами ҷавон ба падараш ҷунин посух дод:

- Эй номвар, ҷандест, ки ту маро фаромӯш кардаӣ, ҳол он ба гумонам, аз воқеаи пили сафед ва кӯҳи Сипанд огоҳ будӣ. Замон замони ҷанг аст ва ҷои мард дар майдон. Душмани бераҳми хунхор омадааст, ки кишвари моро хароб ва халқи моро асир гардонад, дар ин вақт ман бо ин қуввату қудрате, ки дорам, агар ба муҳофизати ватанам барнахезам, номардам. Маро ба ҷанги Афросиёб бифирист, падар.

Зол аз гуфтори писараш хушнуд гашт, ба вай офарин хонд. Хоҳишашро пазируфт...

Замоне ҷанг сар шуд. Рустам назди падараш омада пурсид: - Афросиёб, он марди бадандеш, он кони фитнаю офат рӯзи ҷанг дар кучо меистад, чӣ мепӯшад, дирафши худро дар кучо мефарозад, ки ман меҳоям бо ӯ сарпанча занам?

- Рӯзи ҷанг вай дар як ҷой намеистад, - посух дод Зол, - Дирафшаш сиёҳ аст, ҳафтаонаш ҳам сиёҳ, кӯлоҳи пӯлодин, ронаш ҳам пӯлодпӯш, рӯи пӯлод ба зарҳал пӯшонида. Ту хушёр бош, писар: Афросиёб ҷунон гурди размоварест, ки аз ҳайбаташ гурдаи наҳанг мекафад.

- Ман бо ӯ набард мекунам, - гуфт Рустам. Рахши пӯлодсумро барангехта, хурӯшону дамон ба назди тӯронсипоҳ рафт. Афросиёб ӯро дида аз гурdonи худ пурсид:

- Ин ҷавони аждаҳокирдор кист?

Гуфтанд:

- Ба гурзи Сом омадааст, маълум мешавад, ки писари Золи Дастон аст.

- Рустам?! - Афросиёб чун киштии оббури мавчафкан аз байни сипох ба пеш баромад.

Таҳамтан ўро аз нишонаҳояш шинохта, ба паҳлуи Рахш рон фушурд ва гурзи гаронро ба гардан баровард. Ба Афросиёб расида, гурзро гузошту яке ба камарбанди ҳариф чанг андохта ўро аз зин чудо кард, мехост кашон-кашон пеши Кайқубод барадаш, лекин нохост камарбанд канда шуду Афросиёб ба замин афтид, ҳамон лаҳза саворони туронӣ атрофагро печонда гирифтанд.

Сайд аз чанги Рустам част. Таҳамтан ба ҳасрат пушти даст газид, ки «Э дарег, чаро бағал карда нагирифтаму аз камарбандаш кашидам!».

Афросиёби сахт латхўрдаву дар хок чўлидаро чанговаронаш бағал карда бурданд. Сипас, ў савор шуда ба роҳи биёбон ақиб рафт.

Тўрониҳо аз мағлуб ва қариб ҳалок гардидани шоҳи худ дилшикаста шуданд. Сипоҳи Эрон якбора ба ҳучум гузашт. Лашкари Тўрон тоб наёвард, шикаст хўрд ва ҳазимат кард.

ЛУҒАТ:

Аъёну ашроф - бузургон, сардорон

Яздони пок – Худои пок

Дирафш – байрақ, парчам

Фарозидан - баланд бардоштан

Хафтон - ҷомаи сипоҳиён, ки аз таги зиреҳ мепӯшанд.

Гурд - паҳлавон.

Размовар - чанговар.

Барангехтан - давондан.

Дамон - тозон.

Савол ва супориш:

1. Сардорони Эрон аз кӣ ёрӣ пурсиданд?
2. Зол ба онҳо чӣ ҷавоб дод ва ба писараш чӣ гуфт?
3. Рустам ба падараш чӣ посух дод?

4. Лаҳзаи тайёрии ҷанги Рустам бо Афросиёбро аз матн ёфта хонед ва нақл кунед.

5. Набард ба фоидаи кӣ анҷомид?

6. «Аз беҳи ман як шоҳи фаррух рӯид» чӣ маъно дорад?

Дар синфи 4 тасмим гирифтем, ки хонандагон бояд пас аз анҷоми қироати матн, ки иборат аз 366 калима, луғат ва саволу супоришхост, нақли мухтасари ҳикояро анҷом диҳанд.

Қарор додем, ки барои анҷоми озмоиш танҳо дарси хонишро истифода барем. Суҳбати муқаддимавиرو низ сарфи назар кардем.

Ба қисмҳо ҷудо кардани матн

(Омӯзгор ин ҷо бояд кӯшиш кунад ва чунин шароиту имконият фароҳам созад, ки бештар хонандагон ба қисмҳои ҷудокардаи матн бо кӯмаки омӯзгор номгузорӣ кунанд).

1. Бе сардор мондани Эрон.
2. Тадбир ҷустани дарбориён барои даъват кардани шоҳ Золи Дастон ба Эрон.
3. Бо сабаби пириаш шоҳ Золи Дастон ба ҷойи худ писараш Рустамро ба Эрон фиристондан.
4. Оғоз гардидани ҷанги Эрон бо Тӯрон.
5. Набард кардани Рустами ҷавон бо шоҳи Тӯрон.
6. Шинохтани Таҳамтан (Рустам) Афросиёбро ва ба муқобили ӯ ба ҳучум гузаштан.
7. Мағлуб гардидани Афросиёб дар ҷанг ва бо ёрии аскаронаш фирор кардани ӯ аз майдони ҷанг бо ғалабаи Рустам.

Мақсади ба қисмҳо ҷудо кардани матн осон гардидани дарки мазмуни матн ба хонандагон мебошад. Зеро ки бо ин васила хонандагон ба мазмуну мухтавои матн пурратару амиқтар сарфаҳм мекунанд.

Баъд аз анҷоми корҳои қаблан зикршуда бо луғати додашудаи зерин матн ва саволу супоришҳо метавонем хонандаҳоро шинос намоем.

Натиҷагирӣ ва арзёбии салоҳияти хонандагон.

Нақли хонандагони дараҷаи олии нақли мантиқӣ-услубии алоқаноки матн дошта:

1. Нақли хонанда Б.: Вақте ки душманони мамлакати Эрон Афросиёб кишварро бесаробон мебинад, сулхро шикаста ба Эрон ҳучумро оғоз мекунад. Сардори дарбориёни Эрон маҷбур мешавад, ки ба Зобул ба шоҳи худ Золи Дастон муроҷиат намояд.

2. Нақли хонанда С.: Шоҳи Эрон, ки хеле пир гашта буд, ба ҷойи худ писараш Рустами хеле ҷавонро пешниҳод карданӣ шуда, ӯро ба назди худ даъват мекунад ва мақсадашро баён мекунад. Ба Рустам муроҷиат карда, мегӯяд, ки: писарам, ту хеле ҷавонӣ, оё зӯри ту ба Афросиёби бақувват мерасад? Рустам дар ҷавоб мегӯяд, ки падарҷон, магар намедонӣ, ки ман бо деви Сафед ҷангида будам ва ғолиб омадам.

3. Нақли хонанда С.: Шоҳи Эрон, ки хеле пир шуда буд, розӣ мешавад, ки писараш Рустамро ба ҷойи худ фириштад, то бо душмани Эрон Афросиёб бичангад. Хулоса, Рустам дар ҷанг Афросиёбро мағлуб мекунад, лашкари Тӯронзамин бо шоҳашон рӯ ба ғузр меоранд.

Нақли хонандагони дараҷаи миёнаи нақли нисбатан беалоқаи мантиқӣ-услубии матндошта:

1. Хонанда Г.: Замоне ҷанг сар мешавад, Рустами зӯр аз тори асп камарбанди Афросиёбро меқапад ва ӯро ба замин мезанад. Ӯ хоколуд шуда меҳезад ва бо ёрии аскарон мегурезад.

2. Хонанда П.: Рустам майдони ҷанг мебарояд, Афросиёб мепурсад, ки бачаи ҷавон кӣ бошад, ба ман ҷанг мекунад? Ҷавоб мегирад, ки бачаи Зол аст.

3. Хонанда О.: Замоне ки Рустам Афросиёбро шинохт, Рахшашро ба ронаш молиш дод ва ҷангро сар карда, дар охир аз болои душман ғалаба мекард, душман мегурехт.

Нақли хонандагони дараҷаи пасти нақли нисбатан беалоқаи мантиқӣ-услубии матн дошта:

Хонанда К.: Эрону Тӯрон якҷоя буданд. Афросиёб душман буд. Эрониён чанг кард. Подшоҳи Эрон Афросиёб буд. Ӯ писараш Рустам буд. Рустам боқувват буд. Рустам бо фили сафед чанг кард.

1. Хонанда З.: Рустамро падараш дӯст медошт. Рустам ба душман ғалаба кард, ки чавон буд. Афросиёб ҳам калон буд. Паҳлавони (шоҳи) Тӯрон буд. Ба эронзамин омада чанг мекунад.

2. Хонанда Ш.: Шоҳи Турону Эрон чангидан хостанд. Лашкар чамъ намуданд. Аскаронашон зиёд буд. Якдигарро мекуштанд. Рустам ҳамаро зӯр овард. Рустам бачаи зӯр буд.

Чадвали 4

Натичаи озмоиши малакаҳои дарки маъноӣ матн дар 4 «а» ва 4 «б»-и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии озмоишӣ-таъғилоии №10 шаҳри Бохтар

Т/р	Синф-ҳо	Теъдоди хонандагон	Давраҳои гузаронидани озмоиш	Нақли хонандагонӣ дараҷаи олии мантиқӣ-услубии алоқаноки мазмунӣ матн дошта	Нақли хонандагонӣ дараҷаи миёнаи нисбатан бе-алоқаи мантиқӣ-услубии мазмунӣ матн дошта	Нақли хонандагонӣ дараҷаи пасти мантиқӣ-услубии мазмунӣ матн дошта
1	4-а Озмоишӣ	38	То озмоиш	5	13	20
			Баъди озмоиш	9	14	15
2	4-б Назоратӣ	36	То озмоиш	3	12	21
			Баъди озмоиш	4	12	20

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада метавон ин се дараҷаи нақли бачаҳоро нисбати дарки маъноӣ таҳлил кард. Нақли хонандагоне, ки ба гурӯҳи дараҷаи олий дохиланд, чӣ муваффақият ва камбудихоро дорост?

Дар гурӯҳи дараҷаи олии нақли мантиқӣ-услубии алоқаноки мазмунӣ матн дошта хонандагоне дохиланд, ки нисбатан фаъоланд. Онҳо хангоми нақли маъноӣ ҷумла ё порчаи матн ба ғалатҳои услубӣ камтар роҳ медиханд. Асноӣ нақли алоқаноки матн илова ба маъноӣ аслии матн аз худ боз баъзе фикрҳои навро низ метавонанд илова намоянд. Вале бо

вучуди ин ҳам, онҳо аснои нақл ба ёрдам муҳтоҷанд, зеро ки ҳанӯз малакаи пурра мустақилона нақл кардани мазмуни умумии матнро надоранд.

Нақли хонандагони дараҷаи миёна нисбатан беалоқа буда, аснои нақл баъзан нақли услубӣ-мантиқиро бинобар надоштани таҷриба вайрон мекунанд. Яъне, онҳо баъзан калимаҳои заруриро мепартоянд ва онҳоро ҳангоми нақли мазмуни матн истифода намебаранд, бинобар ин, дар нақл баъзан беработие мушоҳида мегардад, ки ин аксаран хоси хонандагони синфҳои ибтидоист.

Ба гурӯҳи хонандагони дараҷаи пасти мантиқӣ-услубӣ онҳое шомиланд, ки аснои мутолиа гоҳҳо ба ғалатхонӣ роҳ медиҳанд ва задаи мантиқиро дар ҷойи зарурӣ талаффуз карда наметавонанд, захираи луғавиашон ҳанӯз нокифоя аст. Аз ин рӯ, ба мазмуни матни мутолиагардида аз худ чизе илова карда наметавонанд, дар нақли маънои матн озод нестанд. Бо вучуди ин, баъзан аксар вақт онҳо аз ўҳдаи нақли мазмуни ҷумлаҳои алоҳида мебароянд ва ин гурӯҳ ҳамеша мўҳтоҷ ба кумаки рафиқон ва ё омўзгоранд. Аз ин хотир, омўзгорро зарур аст, ки ба чунин хонандагон пайваста ёрӣ расонад, дарси иловагӣ диҳад, ба онҳо супоришҳои иловагӣ диҳад, онҳоро бо хонандагони фаъол шинонад ва бо волидайнӣ онҳо робитаи зич дошта бошад.

Хонандагони муосир тақозо мекунад, ки омўзгори муосир аз васоити аёният ва маводи гуногуни дидактикии таълим, аз ҷумла, саволҳои тестӣ ба қадри зарурӣ истифода барад. Тавре ки маълум аст, саволҳои тестӣ ва дигар аёният дар таълим барои рушди зеҳнӣ ва тафаккури донишомӯзи хурдсол, ташаккули малакаҳои дарки мазмуни матн ва хониши бошуурона дар хонандагони хурдсол мусоидат мекунанд ва ба ин васила фаъолнокии хонандагон ва самаранокии дарс низ таъмин карда мешавад.

Мақсади асосии саволҳои тестӣ рушди тафаккур, мустаҳкам кардани хотира, васеъ намудани ҷаҳонбинӣ, ба ҳозирҷавобӣ раҳнамун сохтан, такмили дониш, маҳорат ва малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурона, рушди нерӯи ақлию зеҳнӣ, инкишоф додани нутқ ва

афзун намудани шавку рағбати хонандагон ба донишомӯзӣ ва амсоли инҳо мебошад.

Азбаски асоси таҳқиқотро мавзӯи дарки маъно (маънифаҳмӣ) ташкил медиҳад, илова ба дарки матни хонда боз зарур донистем, ки саволҳои тестино низ дар иртибот ба мазмуни матн дар синфҳои ибтидоӣ омӯзгорон мавриди истифода қарор диҳанд, зеро таҷриба собит кардааст, ки истифодаи онҳо бешак ба ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матн ва хониши бошууронаи хонандагони хурдсол мусоидат мекунад.

Аз ин хотир, саволномаҳои тестино дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии таъғоҳии рақами 15-и шаҳри Бохтар дар синфҳои 1-1V омӯзгорон Зебунисо. Машрапова ва Фотима Султонова таҳти роҳбарии мо соли хониши 2018-2019 мавриди истифода ва озмоиш қарор доданд.

Мақсади озмоиш аз он иборат буд, ки тавассути саволҳои тестино малакаҳои хонандагонро оид ба дарки мазмуни матни мутолиашуда ба тарзи шиғоҳӣ мавриди озмоиш ва арзёбӣ қарор диҳем.

Намунаи саволҳои тестино аз забони тоҷикӣ барои синфҳои 3:

1. Шеърӣ зеринро хонед ва гӯед, ки он ба кадом фасли сол бахшида шудааст?

Бихандад лола бар саҳро

Ба сони чехраи Лайло.

Бигиряд абр бар гардун

Ба сони дидаи Мачнун...

А. Тирамоҳ. Б. Зимистон. В. Баҳор. Г. Тобистон.

2. Кадоме аз ин шоирон дар асри 21 зиндагӣ доранд?

А. С. Шерозӣ. Б. А. Бедил. В. К. Насрулло. Г. А. Ҷомӣ. Ғ. А. Рӯдакӣ.

3. Кадоме аз ин калимаҳо ҳаммаъноӣ калимаи «некӣ» мебошад.

А. Бадӣ. Б. Далерӣ. В. Хубӣ. Г. Қаҳрамонӣ.

4. Шеърӣ зеринро қироат кунед ва гӯед, ки дар он дар бораи кадом хислати инсон суҳан меравад:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
 Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
 Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

А. Сабурий. Б. Мардӣ. В. Поквичдонӣ. Г. Баднафсӣ.

5. Гӯед, ки аз ин адибон кадомашон Қаҳрамони Тоҷикистонанд.

А. Низом Қосим. Б. Боқӣ Раҳимзода. В. Садриддин Айний. Г. Мӯъмин Қаноат. Ғ. Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ.

6. Муайян кунед, ки Суруди миллӣ ба қалами кадоме аз ин шоирон тааллуқ дорад!

А. Муҳаммад Ғоиб. Б. Назри Яздон. В. Мирзо Турсунзода. Г. Гулназар Келдӣ. Ғ. Лоиқ Шералӣ.

7. Миқдори калимаҳои шеърӣ «Себак»-ро номбар кунед:

Себаки сурхи сероб,
 Ширин асту хӯрданбоб.
 Себак хеле хушрӯй аст,
 Хушмазаю хушбӯй аст.
 Рангубӯяш гулмонанд,
 Шириниаш мисли қанд.

А. 18-то. Б. 17-то. В. 19-то. Г. 121-то. Ғ. 15-то.

8. Хонед ва гӯед, ки дар ҷумлаи зерин калимаҳои «бо» ва «дар» ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд: Зайнабхола бо мо дар ҳамсоғӣ зиндагӣ мекунад.

А. Пайвандак. Б. Исм. В. Сифат. Г. Пешоянд. Ғ. Феъл.

9. Кадоме аз суханҳои овардашуда ба Зардушт тааллуқ доранд?

А. Хонед, хонед, боз хонед. Б. Пиндори нек, рафтори нек, гуфтори нек. В. Дониш андар дил чароғи равшан аст. Г. Аниси кунҷи танҳои китоб аст.

10. Дар байти мазкур сухан дар бораи чи меравад?

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
 В-аз ҳама баъд бар тани ту ҷавшан аст.

А. Ҷавшан. Б. Чароғ. В. Дониш. Г. Равшан.

11. Дар ҷумлаи зерин ба ҷои нуқтаҳо калимаи мувофиқро гузоред:

Ватани маҳбуби мо ... ном дорад.

А. Бадахшон. Б. Куҳистон. В. Тоҷикистон. Г. Суғд.

12. Ба ҷои нуқтаҳо калимаи мувофиқро гузоред:

Ваъда додӣ, вафо кун, қавл додӣ ... кун.

А. Бадӣ. Б. Фаромӯш. В. Иҷро. Г. Эълон.

13. Мор чи кор мекунад?

А. Роҳ мегардад. Б. Мечаҳад. В. Меҳазад. Г. Шино мекунад.

14. Ба ҷои нуқтаҳо калимаҳои мувофиқро гузоред.

Қимати мард на ба симу зар аст,

Қимати мард ба аст.

А. Тоҷу тахт. Б. Илму ҳунар. В. Моли пул. Г. Симу зар.

15. Дар ин порчаи шеърӣ шоир чиро тараннум кардааст?

Хоки Ватанам сурмаи чашмони ман аст,

Рӯи Ватанам ойнаи рахшони ман аст,

Нури Ватанам офтоби тобони ман аст,

Меҳри Ватанам дар дили ҷушони ман аст.

А. Чашмонро. Б. Ватанро. В. Офтобро. Г. Ойнаро.

Мақсад аз гузаронидани озмоиш дар синфи 3 «а» ва синфи 3 «б» тавассути саволҳои тестӣ санҷиши нутқ, дарки мзмунӣ матни хондашуда, тафаккури мантиқӣ, услубӣ ва зеҳнӣ доштани хонандагон буд.

Дар озмоиш 38 нафар аз синфи озмоишӣ ва 40 нафар хонанда аз синфи назоратӣ иштирок карданд. Синфи озмоиширо омӯзгорон ба 6 гурӯҳ ва назоратиро ба 8 гурӯҳ тақсим намуда, ба гурӯҳҳои синфи озмоишӣ 4-тогӣ ва назоратӣ 5-тогӣ савол пешниҳод карданд. Барои шиносӣ бо саволҳои тестӣ 15 дақиқа вақт ҷудо карда шуда буд.

Ҷадвали 5

Натиҷагирии ҷавоби гурӯҳҳо ба саволҳои тестӣ

т/р	Синф	Теъдоди хонандагон	“Аъло”	“Хуб”	“Қаноат- бахш”	“Ғайриқано- атбахш”

1	3 «а» озмоишӣ	38	17	14	5	2
2	3 «б» назоратӣ	40	7	8	15	8

Дар натиҷа маълум шуд, ки хонандагон ба аксарияти саволҳо ба тарзи шифохӣ дуруст ҷавоб гардониданд, ки инро метавон аз ҷадвали зерини ҷавоб ба саволномаҳо дар муқоиса дурусттар муайян кард.

Ҷадвали 6

Дараҷаи ҷавабҳо	3 «а» (озмоишӣ) - 38 нафар	3 «б» (назоратӣ) - 40 нафар
Ҷавобҳои пурра ба ҳама саволҳо	17 нафар	7 нафар
Ҷавобҳои нисбатан пурра	14 нафар	8 нафар
Ҷавобҳои нопурра	7 нафар	23 нафар

Камбудии пурсиши саволномаҳо ба тарзи гурӯҳбандӣ дар он буд, ки баъзе аъзои гурӯҳҳо ҷавоби саволҳоро аз якдигар пурсида, сипас, посух медоданд. Лек, аз тарафи дигар, бояд зикр кард, аз ҳамгуруҳхон пурсидан ҷанбаҳои мусбатро низ дорост, зеро тавассути пурсидан ғайриҷавобӣ хонандагон ва ҳамкориҳои онҳо ҳамгуруҳхояшон ташаккул ёфта, ба ин восита каму беш дониш меомӯзанд ва барои худ таҷриба ҳам зам меkunанд.

Таҳқиқот ва озмоиш собит сохт, ки дар раванди дарки мазмун аз ҷониби хонандагони хурдсол якҷанд дараҷаҳо мавҷуданд: дар раванди рушд хонандагон ба моҳияти ашё ва ҳодисаву воқеаҳо то рафт наздиктар мешаванд, дар бораи онҳо ба осонӣ хулоса мебароранд ва мафҳумҳои ҷудоғонаро вобаста ба якдигар алоқаманд меkunанд.

Барои дараҷаи аввал ҷамъбаасткунии лаҳзаҳои мушаххаси аз ҳаёти шахсии хонандагон ё маводи дигар гирифташуда хос аст. Дар дараҷаи дуҷуми азхудкунии нишонаҳои алоҳидаи фаҳмиш ба назар мерасад. Доираи фаҳмиши хонандагон гоҳ танг шуда, гоҳ азҳад васеъ мешавад. Дар дараҷаи сеҷум хонандагон кӯшиш менамоянд, ки мазмуни матнро бо зикри аломатҳои асосӣ баён созанд ва аз ҳаёт мисолҳо биоваранд. Дар дараҷаи чорум дарки пурраи мазмуни матн ва истифодаи он дар ҳаёт ба вуқӯ меояд. Ҳамзамон бо рушди

фаҳмиш дар хонандагони дараҷаи мазкур муҳокимаронӣ ва хулосакунӣ ташаккул меёбад.

Барои хонандагони синфҳои 1-2 мулоҳизаҳои қатъӣ хос аст. Бачагон дар бораи ин ё он ашё яктарафа баҳо медиҳанд ва мулоҳизаҳои худро исбот карда наметавонанд. Дар иртибот ба афзоиши ҳаҷми дониш ва ғанишавии захираи луғавӣ дар хонандагони синфҳои 3-4 андешаву мулоҳизаҳои мубраму проблематикӣ зухур мекунанд. Хонандагони синфҳои 4 мулоҳизаҳояшонро на танҳо ба далелҳои мустақим, балки андешаҳои мушаххасро аз мушоҳидаҳои ҳеш ба далелҳои ғайримустақим иброз менамоянд.

Озмоиш собит сохт, ки азхудкунии бомуваффақонаи фаъолиятҳои маърифатӣ ва зеҳнӣ на танҳо аз азхудкунии дониш, балки аз кори махсуси омӯзгор дар ин самт вобастагӣ дорад.

Хулосаи боби 2

Дар боби 2 баъзе масъалаҳои умдаву ҳалталаби дарки маънои матн ва хониши бошуурона аз дигоҳи муҳаққиқону забоншиносони варзида мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, роҳу усулҳои умдатарини ҳалли мавзӯ аз нуқтаи назари илмӣ, педагогӣ, рабоншиносӣ ва методӣ ошкор ва муайян карда шудааст.

Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи мавзӯ ошкор сохт, ки масъалаҳо вобаста ба шинос намудани хонандагон бо роҳу усулҳои гуногуни кор бо матн, дарки мазмуни матн ва сифатҳои хониш, мафҳуми дарки матни мутолиашуда ва хониши бошуурона, усулҳои анъанавӣ ва фаъоли таълим дар илми педагогикаи муосир ҳамаҷониба ҳаллу ҷасл гардидаанд.

Маънифаҳмӣ яке аз масъалаҳои мубрами методикаи забони модарӣ буда, олимони забоншинос ба он, яъне ба хониши бошуурона диққати ҷиддӣ додаанд. Дастуру ҳидоят ва таҷрибаи амалии онҳо дар ин ҷода имрӯз низ муҳим буда, метавон аз онҳо васеъ истифода бурд ва комёб шуд.

Омӯзгор бояд ҳамеша дар кори хеш роҳу усулҳои самараноки таълимиро пайваста такмил диҳад, навҷӯю навоар ва эҷодкор бошад, аз усулҳои ғаёл ва инноватсионии таълим истифода барад.

Хониши эзоҳӣ баҳри муайян кардани марҳилаҳои шинос намудани муҳассилин ба азбаркунии мазмуни матн мавқеи хосса дорад. Маҷмӯи чунин пайгириҳои дидактикӣ аст, ки бо ёрии онҳо омӯзгор дар хонандагон малакаҳои дурустхонӣ, фаҳмидан, тез ва ифоданок хонданро ҳосил мекунонад ва ба ин васила вазифаҳои тарбиявии хонишро низ ҳал мекунад.

Баррасии таҳқиқоти тоза оид ба роҳу усулҳои гуногуни ташаккули малакаҳои кор бо матн ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол, инчунин, таҳлили стандарту барномаҳои таълим нишон дод, ки талабот оид ба дарки маъно дар синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз ҳам он қадар мукамал нестанд. Аз ин рӯ, ба такмили мазмуну мундариҷаи стандарту барномаҳои минбаъда, махсусан, бо дарназардошти ташаккули дарки маънифаҳмии хонандагон диққати ҷиддӣ мебояд дод.

Дар қисмати таълими анъанавӣ ва усулҳои ғаёлу интерактивии таълим бошад, исбот гардид, ки усулҳои ғаёли таълим нисбат ба усулҳои анъанавии таълим имконот ва бартарии зиёд доранд. Зеро собит шуд, ки усулҳои ғаёли таълим хонандаро ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати зеҳнӣ ҳаматарафа ташаккул ва рушд медиҳанд. Усулҳои ғаёли таълим имконият фароҳам месозанд, ки хонанда ташхису таҳлил ва таҳқиқ кунад, ҷустуҷӯ кунад ва бо саъю кӯшиши шахсӣ дониш ва маҳорату малакаҳои гуногунро ба даст орад, фикрашро озодона баён кунад ва зиёдтар гап занад, омӯзгор бошад танҳо роҳнамо ва машваратчӣ аст.

Таҳқиқот ва озмоиш собит сохт, агар омӯзгор дар ҳар дарси навбатиаш усули шарҳи калимаҳои эзоҳталабро дар дарсҳои хониш илова ба луғати дар зерматн додашуда истифода намояд, метавон гуфт, ки аксар хонандагон бе душворӣ ба мазмуни матн метавонанд сарфаҳм раванд ва ба душворие дар дарки мазмуни матн мувоҷеҳ нагарданд, ҳамчунин, истифода аз васоиту аёният ва маводи гуногуни дидактикии таълим, аз ҷумла, саволҳои тестӣ барои ташаккули дарки маъно дар хонандагони хурдсол бағоят нақши муҳим

доранд. Саволҳои тестӣ ва дигар аёният дар таълим барои рушди зеҳнӣ ва тафаккури донишомӯзи хурдсол мусоидат мекунанд ва ба ин васила фаъолнокии хонандагон ва самаранокии дарс низ таъмин карда мешавад.

Таҷриба собит сохт, ки дар ташаккули маҳорат ва малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матн ва хониши бошууруна бозиҳои нақши муҳим доранд. Дар раванди бозиҳои дидактикӣ хонандагон бо вазъияти мушаххасе рӯ ба рӯ шуда, таҳлил мекунанд ва андешаҳои худро баён месозанд, роҳи ҳалли масъаларо ҷустуҷӯ мекунанд, аз якдигар мепурсанд, бехтарашро қабул ва дар ҷавоб истифода менамоянд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти озоишӣ аз он далолат мекунанд, агар чараёни таълим мақсаднок ва бо истифода аз роҳу усул ва воситаҳои гуногуни дидактикӣ баргузор карда шавад, дар раванди дарки мазмун хонандагон ба моҳияти ашё ва ҳодисаву воқеаҳо то рафт наздиктар мешаванд, дар бораи онҳо ба осонӣ хулоса мебароранд ва мафҳумҳои ҷудогонаро вобаста ба якдигар алоқаманд мекунанд.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқоти диссертатсионӣ ба чунин хулосаҳо расидем:

1) Масъалаи ташаккули малакаҳои дарки маънӣ ва хониши бошууруна дар синфҳои поёӣ то ҳол қатъӣ ва ба таври дилхоҳ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор нагирифтааст;

2) Ба хонандагон омӯзонидани хониши дуруст, равон, ифоданок ва бошууруна яке аз вазифаҳои асосии хонандагони ибтидоӣ ба шумор рафта, чӣ қадар кӯдак ба хониш зиёдтар шавқманд гардад, вай ҳамон қадар тезтар ба хониши мустақилона шурӯъ мекунад;

3) Аз рӯи мушоҳида ва иштирок дар дарсҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ маълум гардид, ки аз тарафи баъзе аз хонандагон ба дараҷаи зарурӣ нафаҳмидани матнҳои хониш ба назар мерасад, ки бо сабабҳои муайяни зерин рух медиҳанд:

Якум, мусоидат накардани матн ва мазмуни китобҳои дарсии хониш ба сатҳи дониш ва малакаҳои дарки маъноӣ хонандагон;

Дуюм, ба дараҷаи кофӣ надоштани заминаҳои таркиби луғавӣ аз тарафи баъзе шогирдон;

Сеюм, мучахҳаз набудани синфхонаҳо бо таҷҳизоту аёният ва васоити зарурии техникий таълим;

Чорум, бо китобҳои дарсӣ таъмин набудани баъзе аз хонандагон;

Панҷум, надониستاني усулҳои гуногуни омӯзиш аз тарафи қисме аз омӯзгорон, ки тахассуси таълим дар синфҳои ибтидоиро надоранд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки норасоҳои зикршуда бартараф карда шуда, шакл ва усули таълим бояд ба кулӣ тағйир дода шавад, то ки он ба талаботи муносибати босалоҳият дар таълим мувофиқ бошад.

Бо дарназардошти ин афкор метавон хулоса кард, ки азхудкунии дониш ва маҳарату малакаҳо ба усулҳои таълим саҳт вобастагӣ дорад, яъне агар усули таълим ба талаботи муносибати босалоҳият мувофиқ бошад, хонандагон ҳамон қадар бомаърифат ва босалоҳият ба воя мерасанд.

4) Малакаҳои хониш дар рушди ҳаматарафаи шахсияти хонандагон мавқеи муҳим доранд. Дарсҳои хониш имкониятҳои фароҳам меоваранд, ки бачаҳо оид ба суҳан ва ҳусни баён маҳорату малакаҳои зарурӣ пайдо меkunанд. Ба ин восита онҳо дарк кардани мазмуни матни хондашон, таҳлилу таҳқиқ ва андеша карданиро ёд мегиранд;

5) Яке аз вазифаҳои муҳимтарини дарсҳои забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз он иборат аст, ки дар хонандагон малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона, дарки мазмун, хониши бурро ва ғайра ташаккул ва тарбия карда шаванд ва бар ин асос шогирдон малакаҳои кор бо матни назмию насриро ёд гирифта, мустақилона мутолиа кардани ин ё он матни заруриро омӯзанд;

6) Масъалаи хониши бошуурона бо масъалаи хониши маъноӣ алоқаманд буда, фаҳмиш бошад ба тафаккур вобастагӣ дорад ва он таъсири алоқамандӣ, муносибати ашё ва пайдоиши ҳақиқат мебошад.

7) Яке аз вазифаҳои асосии таълими синфҳои ибтидоӣ он аст, ки мо ҳарчӣ зиёдтар нутқи хонандаҳоро инкишоф диҳем ва онҳоро ба нутқ кардани фикрашонро дуруст баён карда тавоништан омода созем;

8) Тарзу усулҳои зерин ба ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошуурона бе шакл мусоидат хоҳанд кард:

- нишон додани асли ашё ё ҳаракати он (дар сурати имконпазир будан);
- нишон додани расмҳо;
- овардани калимаҳои ҳаммаъно ё муқобилмаъно;
- шарҳи калимаҳои номафҳум тавассути ибора ё ҷумла;
- шарҳи калима ба воситаи гурӯҳӣ калимаҳо;
- таҳлили таркиби калима ва ғ.
- гуфтани ҷо ва маҳалли истиқомат (ё ҷойгиршавӣ)-и ашё;
- овардани шаклҳои лаҳҷавии калима;
- корҳои зиёд ва гуногуни лексикӣ.

9) Матн дар он сурат фаҳмида аз худ карда мешавад, ки хонанда:

1) маънои ҳамаи калимаҳои матнро фаҳмида гирад;

- 2) мазмуни ҳар як ҷумлаи матн пурра дастраси ӯ шавад;
- 3) алоқаи байни якдигарии ҷумлаҳоро муайян тасаввур карда тавонад;
- 4) фикри асосӣ ва мазмуни умумии матнро фаҳмад.

10) Аз рӯи талаботи барномаи таълим маълум аст, ки ба хониши бошуурона ва асосҳои ташаккули дарки маъно кам эътибор дода шудааст, ҳол он ки асосҳои маънофаҳмии хонандагонро дар синфҳои ибтидоӣ гузоштан зарур аст. Ба омӯзгорон зарур аст, ки ба ин назар накарда, пеш аз ҳама, ба хониши бошууроинаи матн ва дарки маънои он аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд;

11) Мақсади омӯзиши дарси хониш дар синфҳои ибтидоӣ асосан аз он иборат аст, ки хонандагон матнҳоро ифоданок ва бурро қироат кунанд, маънои матни қироаткардашонро дарк кунанд, мазмуни матнро муфассал ё мухтасар нақл карда тавонанд, андешаҳои худро оид ба мазмуни матн баён карда тавонанд, мазмуни матнро таҳлил ва хулосаҳои зарурӣ бароварда тавонанд, маҳорати мустақилона бо матн кор карданро ёд гирифта, жанрҳои бадеиро фарқ намоянд ва алоқамандии воситаю ҳодисаҳои асарро муайян намуда, ба амалиёти онҳо баҳо доданро омӯзанд, асарҳои назмию насриро дуруст, ифоданок ва бошуурона хонда тавонанд;

12) Солҳои тӯлонист, ки дар синфҳои ибтидоӣ оиди суръати хониш аз рӯи муқаррароти барномаи таълимӣ талаботи қатъӣ ҷорӣ карда шудааст. Дар ин сурат хонанда асосан ба суръати хониш эътибор дода, барои дарки маъно кӯшиш ба ҳарч намедихад. Хуб мебуд, минбаъд дар синфҳои ибтидоӣ талаботи суръати хонишро камтар истифода карда, ба ивази он талаботи маънифаҳмӣ ё худ дарки маъно ҷорӣ гардад, зеро таҳқиқоти озоишӣ собит сохт, ки ин тарзи кор бештар судманд аст;

13) Аксари хонандагон ҳангоми мутолиа матнро хуб меҳонанд, вале бисёре аз онҳо дар бозгӯӣ ё нақли маънои матни хонда очиз мемонанд ва бо мақсади ислоҳи ин гуна вазъ ба омӯзгорон зарур аст, ки бештар аз маводи дидактикӣ ва усулҳои интерактивии таълим истифода баранд ва талаботи муносибати босалоҳият ба таълимро ҳар чи бештар дар ҷараёни дарсҳои забони модарӣ татбиқ намоянд;

14) Аз оғози таҳқиқу озоиши кори диссертатсионӣ маълум шуд, ки бисёр хонандагон ҳангоми мутолиа матнро хуб меҳонанд, вале, мутаассифона, бисёре аз онҳо дар бозгӯӣ ё нақли маъноӣ матни хонда очиз мемонанд. Бо мақсади ислоҳи ин мушкилӣ то дараҷае роҳҳои батарафсозии мушкилот мушаххас карда шуданд. Барои дурусттар ва фаҳмотар азбар кардани дарки маъно метавон аз равандҳои зерин истифода кард:

Раванди фарогир – ин раванд таҳлили умумии матнро фаро мегирад. Ду унсури асосии раванди мазкур: шинохти сохтори матн ва нтиҳои ахбори муҳим барои ба хотир гирифтани мебошанд. Барои ин хонандагон ақида ва ахбори гирифташонро ба низом медароранд ва ҷамъбасти мекунанд. Барои ин хонанда донишро оид ба сохтори умумии матн (ҳикоя) истифода мебаранд. Хонандагон унсурҳои сохтори матн, воситаҳои бадеӣ, ибораҳои рехта ва амсоли онро барои дарки маъноӣ матн меомӯзанд.

Барои дарки маъноӣ матн хонандагон бояд жанри онро (ҳикоя, афсона, ривоят, ёддошт, масал, зарбулмасал, чистон...) донанд. Ин имкон медиҳад, ки таҳаюлӣ (ҳаёлӣ, образнокӣ, муболиға) ё ҳақиқӣ будани мазмуни матнро муайян карда, ҳамзамон дониш ва таҷрибаи худро барои дарки маънии матн дуруст истифода баранд.

Раванди шарҳӣ-эзоҳӣ – раванди мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз доираи дарки ахбори матн берун рафта, ақидаи муаллифро таҳлил кунанд. ва хулосаи зарурӣ бароранд. Хонандагон таҷрибаи шахсии худро бо он чӣ ки дар матн меҳонанд, алоқаманд мекунанд. Инчунин, мазмуни матнро бо матнҳои дигар муқоиса мекунанд. Онҳо ҳангоми хондан мазмуни матнро ба дониши пешина алоқаманд мекунанд, пешгӯӣ менамоянд, симохоро муайян мекунанд ва матни хондашонро ҳаёлан тасаввур мекунанд. Омӯзгорон роҳу воситаи зиёдро барои дуруст ба роҳ мондани ин раванд истифода мебаранд.

Раванди маърифатӣ – ба низом даровардан ва таҳти назорат гирифтани раванди истифодаи санъат ва маҳорати ҳунари (стратегияҳои) хондан ва фикрронӣ мебошад. Хонандагон санъат ё маърифати ҳунарии худро истифода бурда, дараҷаи фаҳмидани мазмуни матнро назорат ва арзёбӣ

мекунанд. Хонандагон стратегияҳои фаъолгардони дониши пешина ва ба худ савол додан, ки чӯзӣ ҳалли масъалаҳо мебошанд истифода бурда, малакаи худро қавӣ мегардонанд. Ин маҳоратҳои маърифатӣ мебошанд, ки хонандагонро ҳангоми хондан ба фикр кардан водор менамояд.

Дар таҳсилоти ибтидоӣ дониши маърифатии хонандагон тавассути омӯхтан ва истифода бурдани стратегияҳо ташаккул меёбад. Барои аз худ кардан ва ба салоҳият мубаддал гаштани маҳоратҳо (стратегияҳо) омӯзгор хонандагонро роҳбаладӣ мекунад. Вақте ки хонандагон дар хондан салоҳиятнок мешаванд, метавонанд мустақилона ва боэътимодона стратегияҳо, яъне ҳунаро маҳоратҳоро истифода баранд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Масъалаи дарки маънои матн муҳимтарин ва ҷиддитарин вазифаи таълим дар синфҳои ибтидоӣ маҳсуб ёфта, бо мақсади ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матни хондашуда ва хониши бошууруна тавсияҳои зеринро барои омӯзгорон ва муаллифони китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ пешниҳод намоем, то дар фаъолияти амалии хеш мавриди истифода қарор диҳанд:

1. Омӯзгор бояд ба ҷанба ва фаъолиятҳои зерини ташаккулдиҳандаи малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матн ва хониши бошууруна аҳамияти аввалиндараҷа диҳад:

- бедор кардани шавқу рағбати хонандагон нисбати китоб;
- мувофиқат кардани ҳаҷми матн ба синну соли хонанда;
- зарурати таваққуф ҳангоми мутолиаи матн;
- бодикқат ва бомулоҳиза хондани матн;
- ёфтани калима ва ибораҳои асосӣ аз матн;
- ёфта тавонистани калимаҳои таъҷиҳии матн ва иваз кардани онҳо бо вожаҳои ҳаммаъно;

- фарқ карда тавониستاني калимаҳои мустақилмаъно аз калимаҳои ёрирасон;
- диққат додан ба оҳанги талаффузи калима ва ибораю ҷумла ҳангоми хониш;
- ба хотир гирифтани вожаҳои душворфаҳми матн;
- возеҳ талаффуз кардани калимаҳо аснои хониши босадо (шунаво);
- омӯзонидани санъати наттоқӣ ва хушбаёнӣ;
- хондани расми мазмундор ва нақли мазмуни он;
- ба инобат гирифтани савол ва супоришҳои марбут ба матн;
- кор бо луғати вожаҳои тафсиргардидаи зерматн;
- хулосабарорӣ аз рӯи мазмуни умумии матн;
- гузошта тавониستاني савол ба ҷумлаҳо ва мазмуни матн.

2. Азбаски дар чараёни таълими ибтидоӣ нутқи шифоҳӣ асосӣ буда, он дар навбати худ бунёди нутқи хаттиро ташкил медиҳад, ба ин масъала диққати ҷиддӣ бояд дод.

3. Асоси ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошууруна ба ғайр будани таркиби луғавии бачагон вобастагӣ дорад. Барои бой гардонидани таркиби луғавии хонандагон бошад, ба ғайр аз луғатдонӣ луғатазёдкунӣ боз аз роҳу усулҳои гуногуни инкишофи нутқ истифода кардан ба мақсад мувофиқ аст.

4. Дар синфҳои ибтидоӣ дар китобҳои дарсии хониш оиди жанрҳои гуногуни адабӣ матнҳои назмию насрӣ ҷой дода шудаанд. Дар ин маврид матнҳои бадеӣ аз осори классикӣ бештар ба шавқу завқӣ хонандагон ва ташаккули салоҳиятҳои асосии онҳо мувофиқат мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи барнома ва китобҳои дарсӣ бояд матнҳо бештар аз осори ниёгон интихоб карда шаванд. Ҳангоми мавриди истифода қарор додани асарҳои бачагона ва нақли воқеаю ҳодисаҳо аз ҷониби омӯзгор ҳатман бояд дараҷаи дарккунии хонандагон ба эътибор гирифта шавад. Дар акси ҳол бачаҳо нисбати нақли омӯзгор, мумкин аст, бепарвоӣ зоҳир намоянд ва онҳо ба нақлу хониши матни барои қироат пешниҳодшуда майл накунад.

5. Бо мақсади баланд бардоштани шавқу завқи бадеии хонандагон нисбат ба китоб ва мутолиаи он аз роҳу воситаҳои гуногуни кор бо матн ва инкишофи нутқ истифода бурдан зарур аст. Барои ба ин мақсад муваффақ шудан омӯзгор бояд аз лаҳзаҳои аввалини ба останаи даргоҳи маърифат қадами нахуст гузоштани кӯдак кӯшиш ба харҷ диҳад ва сабӣу талош варзад. Яъне, дар ибтидо китобчаҳои барои хурдсолон бахшидашудаи расмдор, афсонаю ҳикояҳо, шеърӯ сурудҳо ва қиссаю ривоятҳои шавқоварро хонда, бояд дар мавридҳои муайян саволу ҷавобҳо гузаронад. Аз ҷумла, амсоли афсонаҳои «Гурги нодон», «Табиб ва турнаҳо», «Рисолаи «Дилкушо»-и Убайди Зоконӣ, «Се кулчаи танӯрӣ»-и Гулназар Келдӣ ва ғайраро, ки барои хурдсолон бахшида шудаанд, метавонад истифода барад.

Омӯзгор расмҳои китобчаҳои шавқовари гуногунро ба бачагон намоиш дода, ба бачагон саволҳои «Ин расми кист?», «Вай расми чист?», «Ин чӣ ном дорад?», «Он чӣ ном дорад?», «Кадомашро дидаеду мешиносед?», «Кадомашро надидаеду намешиносед?», «Кадомаш хубу кадомаш бад?», «Ба Шумо кадомаш маъқулу кадомаш не?» ва ғайраро пешниҳод кунад, ба бачагон баъзан афсонаҳо нақл карда, дидаю шунидаашро мухтасар, сода ва бо шавқу хаяҷон баён кунад, аз ҳуди бачаҳо низ талаб кунад, ки онҳо ҳам нақлу афсона ё чизи медонистагашонро гуфта диҳанд, шеърӯ сурудҳо хонанд, андешаҳоиашонро оид ба ин ё он ҳодисаву воқеаи ҳаётӣ иброз кунанд, ҳар моҳ машғулиятҳои хониши берун аз синфиро гузароида, намоиши китобҳои бачагона ташкил кунад ва озмунҳои китобхонӣ гузаронад.

6. Ба омӯзгори синфҳои ибтидоӣ зарур аст, ки ҳангоми қироат ба ҷиҳатҳои асосӣ - ботаваққуф ва бодидиққат мутолиа намудан эътибор доданро таъид кунад.

7. Ба хурдсолон аз ибтидо чунин қоидаҳо ёд додан аз ғоидаи ҳоли нест. Махсусан, дар вақти хониши босадо (шунаво) ба қоидаҳои ист дуруст риоя кардан, таъсирнокии суҳан ва ба самъи шунаванда хуштар расидани савти овозро асоси хондан мушоҳида ва таъкид бояд кард. Аз ин рӯ, чунин қоидаҳоро ба хурдсолон омӯзонидан расолати омӯзгор аст. Масалан, ҳангоми хониши матн бояд речаҳои зеринро ба инобат гирифт:

а) аснои мутолиаи матн дар мавридаш (дар ҷойи зарурӣ) овозро гоҳ паст гоҳе баланд кардан;

б) дар охири калима, ибора ва ҷумла ба миқдори муайян ист намудан;

в) эътибор додан ба аломатҳои китобатӣ (нуқта, вергул, тире, баён, савол, хитоб...);

г) ҷумлаҳои хабарӣ, саволӣ ва хитобиро мувофиқи оҳангашон талаффуз кардан;

д) ба задаи мантиқӣ риоя намудан ва амсоли инҳо.

8. Хондани матн ва фаҳмидани мазмуни он ба хонанда ҳамон вақт муяссар мегардад, ки фикру хотираш парешон набошад. Дар акси ҳол парокандагии хотир ё худ хотирпарешонӣ аз ҷониби хонанда метавонад сабаби дарк накардани маъно гардад.

9. Аснои мутолиаи ин ё он матн ба маънои луғавии калимаҳои мустақилмаъно пурра диққат диҳад ва муносибати алоқамандии калимаҳои ёрирасонро аз қабилӣ ки, ва, вақте ки, пас аз, пеш аз, аз, ба, дар, бо, бе, то, барои, ҳам, калимаҳои маънодор ба мисли об, санг, нон, хона, замин, китоб, қалам, дарахт, либос, миз, курсӣ, сафед, чойник, офтоб, шишаро бояд хонанда фарқ ва муайян карда тавонад.

Барои ба ин матлаб ноил гардидан ҳангоми хониш ба чунин талабот риоя бояд кард:

а) хонанда нишаста хонад;

б) синф равшан бошад;

в) матн ба синну соли бача мувофиқат кунад;

г) дар синф оромӣ бошад;

д) хонанда хотирпарешон набошад;

е) ҳангоми хондан ба саросемагӣ роҳ надихад;

ё) дар ҳолати мутолиаи шогирд бамавқею бемавқеъ луқма напартофтан ва ҳатто ҳангоми ғалат хондани шогирд сарзаниширо раво надидани омӯзгор ба ӯ;

ж) ғалату камбудихоро асосан баъд аз хондани қисмати матн ё пурра хонадни матни ислоҳ кардан.

10. Дар ҷараёни таълими ибтидоӣ нутқи шифоҳӣ асосӣ буда, дар навбати худ бунёди нутқи хаттиро ташкил медиҳад. Заминаҳои асосии нутқи шифоҳӣ дар оғоз аз оила, баъд дар муҳити зист ё кӯдакистон, гӯш кардани садою симо, нутқи атрофиён, сониян дар хонандагон ва ниҳоят дар ҷамъият ташаккул ва рушд меёбад.

Дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ роҳу усулҳои гуногуни инкишофи нутқи шифоҳӣ мавҷуданд, ки онҳо ба ташаккули малакаҳои дарки маъно ва хониши бошууруна бешак мусоидат менамоянд.

Муҳимтарин фаъолият ва василаи ёрирасон барои ташаккули малакаҳои дарки маъноӣ матн ва хониши бошууруна инҳоянд:

- кор бо луғат;
- ба саволҳо ҷавоби пурра додан;
- аз рӯи расми мазмуннок нақл кардан;
- гузоштани саҳнаҷаҳо;
- ёфтани ҷавоби чистонҳо;
- истифодаи панду андарз ва ё мақолу зарбулмасалҳо;
- истифодаи тезгӯякҳо;
- аз ёд кардани шеър ва порчаҳои насрӣ;
- гузаронидани бозии «байтбарак»;
- ташкили бозии «тезхонӣ»;
- нақл кардан аз рӯи мушоҳида, хотирот ва саргузашт;
- ба гурӯҳҳо ҷудо кардани ашё;
- муайян кардани аломат ва хусусияти ашё;
- аз ёд кардани сурудҳои халқӣ;
- мустақилона мутолиа кардани рӯзномаю маҷалла ё китобҳои дилхоҳ (асосан барои хонандагони синфҳои II-IV).

11. Қариб дар ҳар як матни китобҳои хониш бо вожаҳои вохӯрдан мумкин аст, ки на ҳама хонандагон ба маъноӣ онҳо дуруст сарфаҳм мекунанд. Аз ин хотир кор бо луғат – калимаҳои ношиносу номафҳум ва душворфаҳм бояд як лаҳзаи асосии ҳар як дарси забони модарӣ бошад. Аз ин

рӯ, ба ин мақсад лозим меояд, ки дар ҳар дарс бо луғати калимаҳои душворфаҳм саруқор дошта бошем.

12. Масъалаи дарки маъно ва хониши бошууруна аз ҷониби хонандагони хурдсол мураккаб буда, алҳол ба тарзи бояду шояд пурра ҳалли худро наёфтааст.

Яке аз сабабҳои асосии аз ҷониби хонандагони хурдсол дарк карда натавонистани мазмуни матн ин аст, ки на ҳама хонандагон дараҷаи якхелаи дониш ва малакҳои маънифаҳмӣ доранд. Яъне, на ҳама як хел меҳонад ва як хел мефаҳмад, суҳан меронад ва фикрашро ба низом дароварда дуруст ва бошууруна баён карда метавонад.

Малакҳои дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони хурдсол бо роҳу усулҳои мухталиф санҷида мешавад. Масалан, хондани мавзӯи муайян ва мазмунашро ҳикоя кардан, хондани ин ё он қиссаю ривоят, ҳикоя бо супориши омӯзгор, нақл кардан аз рӯи асари мустақилона хондашуда, нақл аз рӯи шунид, ҳикоя аз рӯи филми бадеӣ ва ғайра сурат мегирад. Аз ин лиҳоз, барои санҷиши фаҳмидани маънои матни хондашуда ба омӯзгор зарур аст, ки аз усули муайян ва маъмули дар синф хонондан ва пурсидани мазмуни матн пайваста истифода барад.

13. Истифодаи роҳу восита ва усулҳои зерин ба ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ, тафаккури мантиқӣ, маҳорати омӯхтан ва малакҳои кор бо матн, дарки маънои матн ва хониши бошууруна бештар мусоидат мекунанд:

- дарки маъно ва моҳияти онро дар ҳаёти бачаҳо фаҳмонидан.
- қабл аз қироати матн калмаҳои номафҳумро интиҳоб кардан ва ба бо иштироки аҳли синф шарҳу эзоҳ додани омӯзгор.
- пеш аз оғози қироати матн аз тарафи омӯзгор омӯзгор таъкид мекунад, ки хонандагон калимаҳои номафҳум ва душворфаҳмро дар матн ёбанд ва сипас ин гуна калимаҳо шарҳу эзоҳ дода мешаванд.
- ибораҳои номафҳум низ ин гуна дарёфт ва шарҳу эзоҳ дода мешаванд.
- хонондагоне, ки ба мазмуни матн сарфаҳм нарафтаанд, баъд аз шарҳу эзоҳи омӯзгор матнро аз нав қироат мекунанд.

- тавассути луғатомӯзӣ таркиби луғавии хонандагонро бой гардонидан.
- ба мазмуни матн аз фикри худ боз чизеро илова карда тавонистани хонанда (бо таъкиди омӯзгор).
- диққати чиддӣ додани омӯзгор ба тарзи хониши босадои (шунавои) хонанда.
- ба сифатҳои хониш (дуруст, равон, ифоданок ва бошуурона) риоя кардани хонандагон.
- пурсиш аз омӯзгорон оиди таҳқиқи сабаби дарк накардани маъно аз ҷониби бархе аз хонандагон.
- таваҷҷӯҳи бачахоро ба азёд кардани порчаҳои назмӣ ва насрӣ ҷалб кардан.
- ба хонандагон омӯзонидани маҳорат ва малакаҳои нақли шифоҳиву хаттии муфассал ва мухтасар.
- идома додани нақли мазмуни матнеро, ки омӯзгор оғоз кардааст.
- мазмуни матнро озодона нақл карда тавонистани хонанда.
- ҳангоми нақли мазмуни матн ба хонанда луқма напартофтани омӯзгор ва хонандагон.
- хондани рӯзномаву маҷаллаҳои бачагонаи «Анбоз», «Чашма», «Зангула», «Алладин» ва ғ., гӯш кардани радио, тамошои барномаҳои телевизиони «Баҳористон» ва бонавбат дар синф барои ҳамсинфон нақл кардани мазмуни он (албатта, бо дархости омӯзгор).
- дар синфхона ҳангоми дарс диққат додан ба суҳанронии омӯзгор ва нақли ҳамсинфон.
- хулосабарорӣ кардан аз он ки, агар ту ба ҷойи онҳо мебудӣ, чигуна ҷавоб мегардондӣ ва нақл мекардӣ.
- бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки ҳар рӯз хонандагон аз луғати киссагӣ 3-4 калимаи навро аз ёд намоянд ва боз ба он 2-3 калимаҳои навро ворид кунад.
- ба ҳамсинфон мактуб нависад ва аз онҳо хоҳиш намояд, ҷавоби онро баргардонад.

– кӯшиш бояд кард, ки хонандагон бонавбат дар озмунҳои «луғатдон» ё «дар олами вожаҳо» ширкат варзанд.

– баъд аз хондани китобчаҳои бадеии шавқовар нақл намудани мазмуни мухтасари онҳо.

– мазмуни порчаҳои мухтасари шавқовар ва зарбулмасалу мақолҳоро ёддошт кардан ва дар хотир нигоҳ доштан.

– маҳфуз доштани маводи фароҳамшуда ва ташкил намудани китобхонаи шахсӣ дар хона.

– ҳамсинфон ва дигар шахсонро даъват намудан ба китобхонаи шахсии худ ва истифодаи онро ба онҳо пешниҳод кардан.

– ба падару модар ва дигар аъзоёни оила ва хешу табор нақл намудани мазмуни китобу маводи дигари хондашуда ва аз ёд гуфтани шеър ё маводи дигари аз ёдкарда.

– навиштани номгӯй ва ному насаби муаллифони китобчаҳои бадеӣ ва дар хотир нигоҳ доштани онҳо.

– пайваста дар дафтари махсус қайд намудани воқеаҳои дидаю шунидаи худ.

– пайравӣ кардан ба рафтору кирдори мусбати қаҳрамонони асарҳои бадеӣ ва дурӣ чустан аз рафтори қаҳрамонони манфии онҳо.

– фаъолона иштирок намудани хонандагон дар ҷамъомадҳои беруназсинфӣ хонандагон ва баромад намудан дар онҳо ва ғ.

14. Татбиқи тадбир ва роҳу усулҳои зерин дар хонандагони хурдсол фаҳмидани маънои матнро таъмин хоҳад кард:

- дар синфҳои ибтидоӣ пайваста эътибори махсус додан ба маънифаҳмӣ;
- ба мазмуни матн аз худ фикри нави илова карданро ба хонандагон омӯзонидан;
- дар байни хонандагон бозӣ-мусобиқаҳои маънифаҳмӣ ташкил кардан;
- китобҳои хонишро таҷдиди назар кардан ва дар онҳо матнҳои шавқовар ва вобаста ба дарки мазмуни матн супоришҳои махсус ворид кардан;
- ба оромонаву бодикқат хондан ва хониши бошуурона одат кунонидани шогирдон.
- диққати ҷиддӣ додан ба хониши мустақилона;

- дар зерматни китобҳои дарсӣ бисёртар овардани луғат ва шарҳи онҳо.

- бо китобчаҳои шавқовари бачагона мунтазам таъмин кардани хонандагон;

- дар китобхонаи хонандагон муҳайё кардани китобҳои бадеӣ барои хурдсолон.

15. Оид ба хусусият ва мақсади асосии дарси забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ оид ба ташаккули тафаккури мантиқӣ ва инкишофи нутқи мураттаб:

Мақсади омӯзиши тамоми фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз бедор кардан, инкишоф додан ва такмил додани захираҳои тафаккур, афкори таҳлилию мантиқӣ ва созандаю офаранда иборат аст. Аз ин хотир, рушди тафаккури зеҳн ва нутқи хаттиву шифоҳии хонанда бояд нуқтаи баланди мақсади таълими забони модарӣ бошад.

Зеро дар заминаи фаҳмидану доништан инсон офарандаи сухани пурмазмун мегардад. Вобаста ба ин, омӯзгори забони модарӣ бояд донанд, ки омӯзиши мақсаднок, муттасил ва муназзами забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба ташаккули шахсияти суханфаҳму сухандон замина мегузорад.

Дар дарсҳои забони модарӣ ба манзури тавъам инкишоф ёфтани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ бояд унсурҳои асосии он: хондан, гӯш кардан, фаҳмидани мазмуни калима, ибора ва матн, нақл кардан, муқоисаву таҳлил кардан, навиштан ва эҷод кардан муштарак ва ҳамгиро омӯхта шаванд, то ки хонандагон алоқамандии паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои забониро бо ёрии тафаккур – таҳлилу таркибҳои мантиқӣ «кашф» карда тавонанд, соҳиби тафаккури мустақилонаи ҷустуҷӯӣ, таҳлилӣ ва эҷодӣ (мантиқӣ) гарданд, аз асрору зебоиҳои забони модарӣ воқиф шаванд ва ба он муҳаббат пайдо кунанд.

16. Мақсади асосии омӯзиши забони модарӣ дар синфҳои ибтидоиро бояд рушди тафаккур ва инкишофи нутқ (фаҳмидани моҳияти нутқи шифоҳӣ, дарки мазмуни нутқи хаттӣ, фикри худро хаттӣ шифоҳӣ мустақилона баён кардан) ташкил диҳад ва натиҷаи ниҳонии омӯзиши забони модарӣ бояд доништан, дар ҳаёти воқеӣ истифода бурда тавонистани забони модарӣ ва бад-ин васила хонандаро ба ҳаёти оянда ҳамчун шахси босалоҳият омода кардан бошад.

17. Яке аз вазифаҳои асоситарини таълими фанни забони модарӣ бояд инкишофи нутқи адабии хонандагон бошад ва вобаста ба ин ба омӯзгор зарур аст, ки амалҳои зерин: талаффузи дуруст, ифоданок ва таъсирбахш сухан гуфтан, мунтазам ғанӣ ва ғаъол кардани захираи луғавии хонандагон, мустақилона тартиб додани ибораю ҷумла ва баъдан эҷод кардани матнҳои хурд ё ҳикоячаҳо оид ба ин ё он мавзӯъ ва риояи задаи мантиқӣ ҳангоми баёни фикрро пайваستا дар хонандагон талқин кунад.

18. Хониш омили муҳими инкишофи нутқи хонандагони хурдсол буда, онҳо бояд тавассути қироати пайваста маҳорату малакаҳои зерин ташаккул дода шавад:

- бошуурона хондан ва дарки маънои матн;
- равон, бурро ва ифоданок қироат кардан;
- бо матн ва китоб мустақилона кор кардан ва эҷодкорона муносибат кардан;
- ҳангоми хондан мазмуни маводи хондашударо дарк намудан ва мақсади онро фаҳмидан;
- ба хусусиятҳои олами атроф, ҳислат, рафтор ва кирдори симоҳо баҳо додан;
- дар натиҷаи ходан ва таҳлили матнҳо бояд сифатҳои баланди ахлоқ, ҳисси ватанпарварӣ, ватанпарастӣ, меҳнатдӯстӣ, одоби муошират парвариш ёфта, завқи зебопарастии хонандагон бедор гардад.
- хонандагон аз хондани якнафарӣ (монологӣ) ба хондани дунафарӣ (диалогӣ) гузаранд;
- онҳо бо матн кор карда, аз рӯйи он нақш бозида тавонанд;
- тасаввуроти онҳо дар бораи олами атроф афзун ва захираи луғавиашон ғанӣ гардад.

19. Бозихҳои дидактикӣ, ки ғаъолияти дорои қоидаҳои муайянанд ва таҷриба собит сохтааст, ки дар ташаккули маҳорат ва малакаҳои кор бо матн, дарки мазмуни матн ва хониши бошуурона нақши муҳим доранд, бояд барои иҷрои мақсаду вазифаҳои таълим ва шавқангезии раванди дарс истифода гарданд. Зарур аст, ки дар дар раванди дарсҳои забони модарӣ асосан бозихҳои омӯзишӣ муърифатӣ ташкил ва гузаронида шаванд.

Бозиҳои таълимию маърифатӣ бояд дорои сохтор, мазмун ва мавзӯи муайян буда, ба масъалаи мушаххас алоқаманд бошанд.

Дар раванди бозиҳои дидактикӣ хонандагон бояд бо вазъияти мушаххасе рӯ ба рӯ шуда, таҳлил кунанд ва андешаҳои худро баён созанд, роҳи ҳалли масъаларо ҷустуҷӯ мекунанд, аз яқдигар пурсанд, беҳтарашро қабул ва дар ҷавоб истифода намоянд.

Амалҳои бозиҳои дидактикӣ бояд вақте оғоз гарданд, иштирокдорони бозӣ рафтори ин ё он симохоро фаҳманд. Ҳадафи асосии истифодаи бозиҳои маърифатӣ таълимӣ бояд аз он иборат бошад, ки мавзӯи омӯхташаванда ва раванди омӯзиш шавқовар ташкил карда шавад, то ки хонандагон аз фаъолияти омӯзишӣ қаноатманд гарданд ва бад-ин васила дар онҳо салоҳияте ташаккул ёбад.

Ҳамин тавр, фаҳмиши мазмуни матн домани васеъ дошта, минбаъд низ ин масъала таҳқиқу пажӯҳиши хешро интизор аст.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И. Обучение чтению шестилетних учащихся в таджикской школе (на родном языке). 13 00. 02. - методика преподавания тадж. яз. автореф. Дис. канд. пед. наук. - М., 1990. – 16 с.
2. Абдуллоев И., Икромов Ф. Забони модарӣ, синфи 2. – Душанбе: Сарпараст, 2004. - 231с.
3. Абидова Н. Г. О развитии письменной речи // Русский язык в таджикской школе, 1996, №11. - С. 35-37.
4. Аванесов Р. Русское литературное произношение. - М., 1984. – 156 с.
5. Айнӣ С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул вақоеъ». – Душанбе: Ирфон, 1977. - 431 с.
6. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Ҷилди 1. - Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1948. - 340 с.
7. Айнӣ С. Куллийёт, ҷилди 11. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.
8. Айнӣ С. Тазҳиб-ус-сибён. – Душанбе, 1954.- 78 с.
9. Акимов М.К. , Козлова В.Т. Диагностика умственного развития детей . - СПб.: - Питер, 2006. - 240 с.
10. Алиев С. Талаботи замон ва баъзе масъалаҳои психологии назарияи таълими проблемавӣ. // Хонандагони советӣ, 1975, №2. – С.7-9.
11. Аминов С. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка. 13. 00. 02 - методика обучения родного языка: Дисс.... канд. пед. наук. – Душанбе, 1995. - 24 с.
12. Аминов С. Текст и его обучение в школе. – Душанбе, 2002. – 164 с.
13. Амонов Н. Сабабҳои сустхонии хонандагон. // Хонандагон ва ҷомеа. – Душанбе, 2006, №2(9). – С. 23-25.
14. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. - М.: Просвещение, 1986. - 284 с.
15. Архипова Е. В. Об уроке развития речи в начальной школе // Начальная школа, 2000, №4. - С. 35-39.

16. Асноди меъёрӣ ва ҳукукии соҳаи маориф. Замимаи маҷаллаи «Хонандагон ва ҷомеа». – Душанбе, 2007. - 44 с.
17. Асосҳои курикулуми милли. - Душанбе, 2008. - 59 с.
18. Атохонов Р., Абдурахмонов Г. Муқаддимаи психология. – Душанбе, 2009. - 59 с.
19. Атохонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. Воситаи таълим. - Душанбе, 2005. - 224 с.
20. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советское просвещение, 1996. - 247 с.
21. Байзоев А. Китоби дарсӣ ё матн худ ба худ босалоҳият ё бесоалоҳият намешавад. – Душанбе: “Омӯзгор”, №21, 20.05.2018. – С.7.
22. Балталон Ц.П. Воспитательное чтение. // Ц.П. Балталон / [Электронный ресурс]. - https://studopedia.su/7_15960_metod-vospitatelnogo-chteniya-tsp-baltalona.html
23. Баранов М.Т. Ладыженская Т. А. и др. Методика преподавания русского языка. - М.: Просвещение, 1983. - 228 с.
24. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ (барои соли таҳсили 1973 - 1974). – Душанбе, 1973. - 43 с.
25. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ (барои соли таҳсили 1958-1959) - Сталинобод, 1960. – 34 с.
26. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ (барои солҳои 1961-1962). - Сталинобод.- 1961.- 40 с.
27. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ . - Душанбе, 1994. - 94 с.
28. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ . - Душанбе, 2002. – 24 с .
29. Барномаи таълими синфҳои ибтидоӣ (барои солҳои таҳсили 1960-1961). - Сталинобод, 1960. - 43 с.
30. Барномаи таълими забони модарӣ ва математика. - Душанбе: ҶДММ «Алмина», 2012. - 112 с.
31. Белинский В.Г. Основания русской грамматики для первоначального обучения: Ч.1 // Белинский В.Г . - М.: тип. Н Степанова, 1987. – 128 с.

32. Бобиев Ғ. Омӯзиши чистон, зарбулмасал ва тезгӯякҳо дар дарси хониши синфи дуюм» // Маорифи Тоҷикистон, 2003, № 4. - С. 47-51.
33. Бобокалонова Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1975. - 207 с.
34. Бойев Б. Особенности связи устной и письменной речи в различных условиях обучения: автореф. дис....канд наук., - Киев, 1989. -24 с.
35. Боронов Б. Дарсҳои забони модарӣ дар синфи 2, дастури методӣ. – Душанбе, 2001. - 187 с.
36. Боронов Б. Мирзоев Р. Забони модарӣ, китоби дарсӣ барои синфи 2. – Душанбе: Маориф, 1996. - 270 с.
37. Боронов Б. Барномаҳои таълими забони модарӣ ва математика дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: ҶДММ Алминна, 2012. - 111 с.
38. Боронов Б. Баъзе андешаҳо роҷеъ ба дарки маънӣ // «Имрӯз ва фардои хонандагон», маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, 2007. – С. 55-56.
39. Боронов Б. Дарки маъно ва аҳамияти он дар инкишофи нутқи хонандагони хурдсол. // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ), Душанбе, 2011, № 3 (39). – С. 358-365.
40. Боронов Б. Дарси забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе: Сифат, 2008. - 188 с.
41. Боронов Б. Забони модарӣ, китоби дарсӣ барои синфи 3. – Душанбе, 2009. - 243 с.
42. Боронов Б. Мачидова Б. Акрамова М. Оила, кӯдакистон ва хонандагон. // Дастури методӣ ба ёрии волидон, мураббӣён, марказҳои рушди кӯдакон ва омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: ҶДММ Ҳадаф 24, 2014. - 183 с.
43. Боронов Б. Ҳамидов Р. Забони модарӣ, синфи 3. – Душанбе: МТЛ ОПЕК, 2003. – 243 с.
44. Боронов Б. Обидова Ш. Банақшадарории мавзӯҳои имло ва инкишофи нутқ барои синфи 1. - Душанбе: «Матбуот», 2001. - 57 с.
45. Боронов Б. Саволномаҳо барои санҷиши дониш, маҳорат ва малакаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе: Сифат, 2014. - 32 с.

46. Боронов Б. Усули анъанавӣ ва интерактивӣ дар таълим. // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: Сино, 2011, №12 (76). - С. 455-457.
47. Боронов Б., Довудов Р. Забони модарӣ, синфи 3. – Душанбе: маориф ва фарҳанг, 2001. - 270 с.
48. Боронов Б., Сифатҳои хониш ва аҳамияти он дар маънифаҳмӣ. // Паёми донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2012, №6 (43) - С. 67-72.
49. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. - М: Прогресс, 1977. - 412 с.
50. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение / А.В. Брушлинский. - М.: Знание, 1983. - 94 с.
51. Буйдаков Х. Дидактические основы формирования обобщённых знаний учащихся старших классов в целом педагогическом процессе. – Душанбе, 1993. - 47 с.
52. Бунаков Н.Ф. В школе и дома. Книга для чтения // Н.Ф. Бунаков [Текст]. – М., 1953. – 180 с.
53. Васильева А. Н. Основы культуры речи: учебное пособие. - М.: - Высшая школа, 1990. – 187 с.
54. Васильева И. Г., Иоаннесян В. А. Пособие по развитию речи. - М.: Просвещение, 1987. - 110 с.
55. Виноградова М. Д., Первин И. Д. Коллективная познавательная деятельность воспитание школьников. – М.: Просвещение, 1977. - 129 с.
56. Власенков А. И. Общие вопросы методики русского языка в средней школе. - М.: Просвещение, 1973. - 384 с.
57. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В.Петровского. Изд. второе, исправленное и дополненное . - М.: Просвещение, 1979. – 287 с.
58. Вопросы психологии способностей школьников / Под ред. В.А. Крутецкого. – М.: Педагогика, 1987. – 210 с.
59. Выготский Л. С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1996, - 115 с.

60. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк: Книга для учителя. 3-е издание / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
61. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1971. – С. 349.
62. Гальперин И. П. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Педагогика, 1981. – 137 с.
63. Гвоздев А. Н. Возможности изучения детской речи. – М.: Просвещение, 1961. – 218 с.
64. Головин Б. Н. Как говорит правильно. – М.: Высшая школа, 1989. – 140 с.
65. Горнфелд Ф. О толковании художественных произведений. – М.: Высшая школа, 1990. – 168 с.
66. Давлатова Р., Мирзоев Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ. - Душанбе: 2012. - 172 с.
67. Ерастов Л.П. Культура связной речи. – Ярославл, 1982. – 220 с.
68. Ефрасинина Л.А., Оморокова, И. Программа литературного чтения для 1 класса. // Начальная школа. – 2000, №8. – С. 38-42.
69. Жан Пиаже. Речь и мышление ребенка. - М.: Издательство «РИМИС», 1956. – 620 с.
70. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. - М.: Наука, 1982. – 178 с.
71. Жинкин Н. И. Язык – речь творчества. - М.: Просвещение, 1998. - 216 с.
72. Занков Л.В. Система развивающего обучения – [электронный ресурс] - FB.ru: <https://fb.ru/article/222705/leonid-vladimirovich-zankov-sistema-azvivayuschego-obucheniya>
73. Зувайдуллоев А. Талабҳо ва усулҳои корбарӣ бо матн дар дарсҳои забони модарӣ // Маҷмӯаи мақолаҳои Хонишҳои педагогӣ дар шаҳри Душанбе. – Душанбе, Матбааи Вазорати маориф, 2001. – 220 с.

74. Икромова Ф. Галенкина К.Т. Уроки чтения и развитие речи в 1 классе. – Душанбе, 1971. – 128 с.
75. Икромова Ф. Методические указания по развитию связной устной речи первоклассников на уроках. // Методическое пособие для учителей и студентов. - Душанбе, 1981. - 20 с.
76. Икромова Ф. Некоторые виды самостоятельных работ на уроках чтения 1-3 классов. Пути эффективного обучения начальных классов. // Методическое пособие . – Душанбе, 1976. - С. 43-51.
77. Икромова Ф. Развитие родной речи учащихся первых классов таджикских школ (на уроках чтения). Дис...канд. пед. наук. – Душанбе, 1971. – 23 с.
78. Икромова Ф. Связь словарной работы с развитием речи учащихся. // Методическое пособие для учителей. - Душанбе, 1978. - С. 43-80.
79. Иматова Л. Развитие связной речи старших школьников на материале художественных произведений: 13.00.02 - методика преподавания родного языка: Дисс... канд. пед. наук. – Душанбе, 2000. - 24 с.
80. Искандарова Ф. Методика изучения местоимения в аспекте повышения методика преподавания родного языка. Автореф. Дисс... канд. пед. наук. – Душанбе, 2000. - 28 с.
81. Каримова И. Х. Обучение фразеологии в школе и её роль в развитии речи учащихся. Специальность 13.00.02 - методика преподавания родного языка: автореф. дис...канд. пед. наук. - Душанбе, 2000. - 18 с.
82. Кодиров Б.Р. Межпредметные связи: инновация и творческое мышление учащихся. Монография / Б.Р. Кодиров . - Душанбе, 2006. – 192 с.
83. Кожин А. И., Крылова О. А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи. - М., 2002. – 250 с.
84. Коменский Я.А. Избр. пед. соч./ Я.А. Коменский – М.: Учпедгиз, 1955. – 651 с.
85. Кононыкин Н. П., Щербакова Н. А. Методика преподавания русского языка в начальной школе . – Ленинград: Учпедгиз, 1939. - 372 с.

86. Консепсияи маълумоти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
87. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 28 с.
88. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба забони давлатӣ». – Душанбе, 1989.
89. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. – Душанбе, 2013.
90. Костенко Ф. Д. Дидактический материал по развитию речи: 3-тий класс: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1980. – 224 с.
91. Котибова Ш. Аналитико-синтетические упражнения в развитии связной речи учащихся начальных классов: 13.00.02. - методика преподавания родного языка. - автореф. дис...канд. пед. наук. – Душанбе, 2011. - 25 с.
92. Котибова Ш. Луғатомӯзӣ ва инкишофи нутқ дар кӯдакистон // Дастури методӣ барои мураббӣёни муассисаҳои тохонандагонӣ. - Душанбе, 2016. - 80 с.
93. Кругликов, Виктор Николаевич. Деловые игры и другие методы активизации познавательной деятельности / В. Н. Кругликов, Е. В. Платонов, Ю. А. Шаранов; Санкт-Петербургская акмеологическая акад. (ин-т). - Санкт-Петербург: П-2, 2006 (СПб. : Тип. "Наука") [Электронный ресурс] - 189 с. - <https://search.rsl.ru/ru/record/01002917546>
94. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников // Крутецкий В.А. / [Электронный ресурс]. - М.: Просвещение", 1976 г. – <http://detskiysad.ru/ped/shkolnik.html>.
95. Қодиров Б. Муносибати нав ва таълими ҳамгиро / Б. Қодиров. // Таълими ҳамгиро. Падидаи педагогикаи милли. Душанбе 2010.- С. 53.
96. Ладыженская Н. В. Обучение успешному общению. Речевые жанры: Книга для учителя // Под ред. Т. А. Ладыженской. – М.: Издательство Ювента, 2006- 210 с.

97. Ладыженская Т. А. Методика развития речи детей, поступающих в школу // Характеристика связной речи детей. – М.: - Педагогика, 1980. - 210 с.
98. Ладыженская Т. А. Об изучении связной речи для детей, поступающий в школу // Характеристики связной речи детей 6-7 лет. – М.: – Педагогика, 1979. - С. 6-29.
99. Ладыженская Т. А. Обучение связной речи в школе. Методы обучения в современной школе. Сб. статей. // Под ред. Н.И. Кудряшова. – М.: Просвещение, 1983. - С. 8-25.
100. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной речи учащихся. – М.: - Просвещение, 1974. - 256 с.
101. Ладыженская Т. А., Ладыженская Н.В. и др. Детская риторика в рассказах и рисунках: 3 класс. Методические рекомендации // Под редк. Т. А. Ладыженской. – М.: - Просвещение, 2004. - 112 с.
102. Ладыжнская Т. А. Определение уровня связной речи учащихся. – М.: - Просвещение, 1974. - С. 12-27.
103. Ланда Л.Н. Умение думать. Как ему учить.- М.: Знание, 1975. - 62 с.
104. Левитов Н.Д. Детская и педагогическая психология. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958. - 320 с.
105. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М., «Просвещение», 1969. - 214 с.
106. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоӣ. – Душанбе, 2007. - 503 с.
107. Лутфуллоев М. Взаимосвязь грамматики и орфографии при изучении частей речи как основа повышения уровня грамотности учащихся начальных классов таджикской школы. // Автореф. дис. канд. пед. наук. - Душанбе, 1967. - 48 с.
108. Лутфуллоев М. Дарс. - Душанбе, 1995. - 93 с.
109. Лутфуллоев М. Маҷмӯаи имло барои синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе, 2006. - 94 с.

110. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: Маориф, 1986. - 248 с.
111. Лутфуллоев М. Табассуми омӯзгор. - Душанбе, 2005. - 52 с.
112. Лутфуллоев М., Курбонов Р., Боев Б. Услуби таълими муштарак дар синфҳои ибтидоӣ. / М. Лутфуллоев, Р. Курбонов и др. - Душанбе, 1995. – 134 с.
113. Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Забони модарӣ, китоби дарсӣ барои синфи 4. – Душанбе, 2004. - 221 с.
114. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути её развития / М.Р. Львов. - 3. изд., перераб. и доп. - Тула : Родничок; М. : АСТ, 2003. – 238 с.
115. Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников. Пособие для учителя. – М.: - Просвещение, 1985. - 175 с.
116. Люблинская А.А. Детская психология. Учебное пособие для студентов педагогических институтов / А.А. Люблинская [Текст]. – М.: Просвещение, 1971. – 350 с.
117. Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника. – М.: Просвещение, 1977. - 225 с.
118. Маҷмӯаи стандарти таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2007. – 241 с.
119. Марион Янг, Фахриддин Мирзоахмадов. Татбиқи усулҳои фаъоли таълим. – Душанбе, 2002. – 87 с.
120. Мирзоев Р. Самостоятельные работы по родному языку / Р. Мирзоев. - Душанбе: Маориф, 1983. - 40 с.
121. Нақшаи намунавии таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2009. – Душанбе, Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008. – 64 с.
122. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои хониши 2018-2019 ва солҳои минбаъда. – Душанбе, ҶДММ “Табъу нашр”, 2018.- 64 с.
123. Отахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. Воситаи таълим. – Душанбе, 2007. - 224 с.

124. Павлов И. П. Полное собр. соч., т. 1, 2 изд. – М.: Наука, 1951. – 197 с.
125. Парпиев Н.П. Самтҳои асосии кори психолог бо хонандагони синни хурди хонандагонӣ. // Н.П. Парпиев / [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1995. – 120 с.
126. Рождественский Н.С., Кустарёва В. А. Методика начального обучения русскому языку. - М.: Просвещение, 1965. – 280 с.
127. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа. М., «Просвещение», 1969. - С. 161-163.
128. Тағоев С. Таълими ҷумла дар синфи якум. // С. Тағоев / [Матн] // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (мачаллаи илмӣ). Душанбе, 2010, № 3 (29). – С. 167-171.
129. Татбиқи усулҳои фаёли таълим. – Душанбе, 2008. – 87 с.
130. Таъкидҳои президенти ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир ба маориф ва маънавиёт. – Душанбе: Ирфон, 2011. - 244 с.
131. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. - М.: Просвещение, 1970 . – 530 с.
132. Темирова Х.И. Психолго-педагогические проблемы классного чтения художественных произведений в начальных классах: автореф. дис. канд. пед. наук. – Душанбе, 2004. - 18 с.
133. Тихомиров Д. И. Выработка умения читать самостоятельно. // Д.И. Тихомиров [Электронный ресурс] – М.: Педагогический листок, 1909. - 252 с. - elib.qnpbu.ru
134. Тихомиров Д.И. Дар дарсҳои забони модарӣ чиро ва чӣ тавр бояд омӯхт. Руководство для учителей подготовительной и начальной школе. // Д.И. Тихомиров [Электронный ресурс] – Москва: Типография К.Л.Меньшова, 1914. - 270 с. - elib.qnpbu.ru
135. Ушаков Н. Н. Вопросы методики развития связной устной речи на уроках русского языка в начальной школе. - М.: Просвещение, 1980. - 250 с.
136. Ушинский К. Д. Родное слово. Книга для учащихся. Собр. соч. Т.6. - М.: АПН РСФСР, 1949, - С. 338.

137. Ушинский К.Д. Полное собрание сочинений. Т. 5. / К.Д. Ушинский . - М.: АПН РСФСР, 1949.- 591 с.
138. Ушинский К.Д. Руководство к преподаванию по «Родному языку», изд. 18, ч. 1. - М.: Просвещение, 1983. – 252 с.
139. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 5. М.: Академия педагогических наук, 1949. – 348 с.
140. Шахов М. Омилҳои зеҳнии беҳдошти таълиму тарбия // Паёми ДМТ, 2011, №3(51). - С. 143-145.
141. Шакурӣ М. Эшонҷонов А., Раҳмонов М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар хонандагони ибтидоӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. - 226 с.
142. Шарифова Р. Фарқи таълими ҳамгиро. Дастури методӣ // Р. Шарипова / [Матн]. - Хучанд, 2012. - 73 с.
143. Шарифзода Ф. Интегрированное обучение: развитие мышления и целостность восприятия мира. [Манбаи электронӣ] - cyberleninka.ru // Baltic Humanitarian Journal. 2017. Т. №6. № 3 (20) (санаи истифодабарӣ: 14.11.2019) - С. 5
144. Шарифзода. Ф. Интегрированное обучение: проблема, исследование и идеи – Ч.І. / Ф. Шарифзода . – Душанбе: Маориф, 1999. – 579 с.
145. Шарифов Ф. Дарси ҳамгиро фикри мустақилона ва эҷод меҳодад. – Душанбе: Маориф, 1995. – 240 с.
146. Шарифов Ф. Таълими муштарақ - асоси инкишофи таълим ва тарбия. – Душанбе: Маориф, 1995. - 202 с.
147. Шарифов Ф. Таълими ҳамгиро, проблема, таҳқиқ ва андешаҳо, қисми 2. – Душанбе: Маориф, 2000. - 187 с.
148. Шарифов Ф. Теория и практика интеграционного обучения в начальной школе / Ф. Шарипов . –Душанбе.: «Маориф», 2010. - 544 с.
149. Эшонҷонов А. Баъзе масъалаҳои методии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 1958. – 184 с.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААСТ

I. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷопшуда:

[1-А] Ҳамроев, Ҳ. Инкишофи қобилиятҳои эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони модарӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018 №1/3 (65). - С. 201-205.

[2-А] Ҳамроев, Ҳ. Ташаккули малакаҳои кор бо матн - муҳимтарин вазифаи дарси забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав – Бохтар, 2019, №1/3(65). - С. 214-217.

[3-А] Ҳамроев, Ҳ. Ҷанбаҳои психологӣ – педагогии ташаккули малакаҳои дарки маъно ва рушди тафаккури хонандагони зинаи аввали таҳсилот / Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф – Душанбе, 2019, №2 (26). - С. 75-79.

[4-А] Ҳамроев Ҳ. Ҷанбаҳои дидактикии ташаккули малакаҳои хониши ифоданок, кор бо матн ва дарки маъно дар синфҳои ибтидоӣ / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав – Бохтар, 2022, №1/1(95). - С. 110-115.

[5-А] Ҳамроев, Ҳ. Омилҳои асосии ташаккули хониши ифоданок, фикронӣ ва малакаҳои дарки маъно дар хонандагони зинаи таҳсилоти ибтидоӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021, №4(65). – С. 261-269.

[6-А] Ҳамроев, Ҳ. Мафҳуми дарк, тафаккур, зеҳн ва аҳамияти истифодаи бамавриди онҳо дар раванди таълим / Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф – Душанбе, 2022, №1 (37). - С. 75-79.

II. Мақола ва маводи илмӣ дар нашрия ва маҷмӯаҳои дигар интишорёфта:

[7-А] Ҳамроев Ҳ. Олим аз синфи як мебарояд. – Душанбе, “Омӯзгор”, 2009, №19.

[8-А] Ҳамроев Ҳ. Сустхонҳо ҷудо хонанд. - Душанбе, “Омӯзгор”, 2009, №28.

[9-А] Ҳамроев Ҳ. Варзиши фикр (дастури методӣ). – Қурғонтеппа, 2010.

[10-A] Ҳамроев Ҳ. Донояк (дастури методӣ) - Қурғонтеппа, 2012.

[11-A] [14-A] Ҳамроев Ҳ. Барои доно шудан, “Донояк”-ро бояд аз худ кард. – Қурғонтеппа, “Хонандагон”, 2014, №5.

[12-A] Ҳамроев Ҳ. Бозӣ – омили асосии инкишофи ҳаматарафаи кӯдак (дастури методӣ). - Қурғонтеппа, 2015 Ҳамроев Ҳ.

[13-A] Инкишофи қобилиятҳои эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ. - Қурғонтеппа, “Хонандагон”, 2014, №9.

[14-A] Ҳамроев Ҳ. Ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон дар дарсҳои забони модарӣ. – Бохтар, “Хонандагон”, 2018, №1.

[15-A] Ҳамроев Ҳ. Стратегияҳои рушди салоҳиятҳои хондан дар дарсҳои забони модарӣ (дастури методӣ). - Бохтар, 2018.

[16-A] Ҳамроев Ҳ. Кор бо матн бо мақсади хондан ва дарки маъно. – Душанбе, “Омӯзгор”, 2020, №8.

[17-A] Ҳамроев Ҳ. Ташаккули салоҳиятҳои ҳониши хонандагони хурдсол - вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгори синфҳои ибтидоӣ // Маҷмуаи маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Шаклҳои инноватсионии баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон дар системаи тақмили ихтисос». – Душанбе, ДҚТИБКСМ, 29 апрели соли 2020. – С. 45-47.

[18-A] Ҳамроев Ҳ. Технологияи муосири рушди маҳорату малакаҳои ҳониши ифоданок ва дарки маънои матн дар ҷараёни дарсҳои забони модарӣ // Маҷмуаи маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Технологияи нави таълим - омили рушди сифати таҳсилот”. – Душанбе, ДҚТИБКСМ, 23 апрели соли 2021. – С. 67-69.

[19-A] Ҳамроев Ҳ. Роҳу воситаҳои асосии ташаккули салоҳиятҳои андеша ва таҳлил кардан дар хонандагони зинаи таҳсилоти ибтидоӣ // - Маводи Конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Рушди тақмили ихтисос дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” - Бохтар, ФДҚТИБКСМ дар минтақаи Бохтар, 3 сентябри соли 2021.